

6. ბაკჰნიზილი

ფოლდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში
(დოკუმენტები კრიტიკული წერილით)

XV საუკუნის 80-ან წლებში ზევედგინიძე-ამილახორთა სახლში ბიძა-ძმისწულის შორის სამამულო უთანხმოება ატყდა.

ზევედგინ ზევედგინიძის შვილი ავთანდილ (თუ გუარამ) უჩივის თავის „ძმის“-წულს, ამირინდო ამილახორის შვილს, ზაალს. „ძმის“-წული „ბიძას“ მამულის უდიდესს ნაწილს ეცილება იმ საბუთით, რომ მამა მისი, ამირინდო ამილახორი, ნაშვილები ჰყავდა თაყა ამილახორს, ავთანდილის „ბიძას“, და ზაალის პაპის ბიძაშვილს.

უთანხმოების მოსაწესრიგებლად შემდგარ დარბაზს „ბიძა“-„ძმისწული“-ორივენი თავთავიანთ უფლებათა დამსათუქებელ მოხსენებებს მიართმევენ. სამწუხაროდ, ზაალის მოხსენება არ შენასულა, მაგრამ, რომ ასეთი არსებობდა, ეს ავთანდილის (თუ გუარამის) მოხსენებიდან უდავოდ ჩანს.

ავთანდილის (თუ გუარამის) წინაშე ორი ამოცანაა: 1. უნდა დაამტკიცოს საგვარეულო ქონების „მკვიდრობა“ და 2. უნდა გააბათილოს თაყა ამილახორის მიერ ავთანდილის (თუ გუარამის) „ძმის“-ამირინდოს ნაშვილეობის კანონიერება. (ნაშვილეობის საბუთი, რიგორც ჩანს, დარბაზისათვის წარუდგენია ზაალს).

ავთანდილსაც (თუ გუარამს) მოხსენება ამისდა მიხედვით შეუღაგენია.

მოხსენების ავტორი ქრონოლოგიური თანდათანობის დაცვით ასწერს, თუ რომელი ქონება, — როდის, ვისგან და როგორის წესით რამელმა ზევედგინიძის გვარის შვილმა შესძინა ზევედგინიძის სახლს, ე. ი. როგორ შეიქმნა ის საგვარეულო „მამული“, რომლის გარშემო ეხლა სახლისკაცთ შორის უთანხმოებაა ჩამოვარდნილი.

იწყებს ავთანდილ (თუ გუარამ) სხვილოსის „შოვნით“ ზევედგინიძის მიერ. სამწუხაროდ, საბუთის დაზიანებულობა საშუალებას არ იძლევა ამ მოვლენის დროისა და გარემოების ზედმიწევნით გასათვალისწინებლად.

„მეფე“ (გიორგი?) „ოვსეთით“ მოსულა. მას სხვილოსი [„სხულონი?“] ამოწყვეტილი („ამოწყვედილნი“) დახვედრია. ავთანდილს

(თუ გუარამს) აქ, ბუნებრივია, სხვილოსის მქონებელთა ამოწყვეტა. ე. ი. მისი უმკვიდროდ ქმნა (მამრობითი სქესის გადავლინება) აინტერესებს და ამას აღნიშნავს.

სხვილოსის ძველ მქონებელთაგან ორი ქალი გადარჩენილა, რომელთაგან ერთი კოკლი ყოფილა.

ამოწყვეტილ ყმისადმი კეთილად განწყობილმა პატრონმა (გიორგი მეფემ?) თანახმად ფეოდალურ სამამულო მემკვიდრეობის წესისა კოკლ ქალს ქმარი შერთო და ამ ქალის მამული ქონება მის ქმარს დაუმკვიდრა (მეორე ქალი, არაკოკლი, ჩანს, გარე გაათხოვა).

კოკლი ქალის ქმრობა ზევდგინიძეთა წინაპარმა ისურვა, რომელმაც, ამრიგად, სხვილოსი ნამსი თვად მიიღო.

ამ დასიძებულის სახელი აქ შემონახული არაა. შეიძლება ეს საბუთის დაზიანებულობით აიხსნებოდეს.

შემდგომი „მამული“, რომელიც ზევდგინიძიანთ საგვარეულო გადმოცემით ამ გვარმა სამკვიდროდ იშოვნა, ეს იყო სოფელი „ახალციხე სამოცი კუამლი“ კაცით და „მლუიმე მისითა შესავალითა სასაფლაოდ“. ორივე ეს („და ხუთი დახატული ჩარდახი“) ზევდგინიძიანთ წინაპარმა ნასისხლად მიიღო გიორგი მეფისაგან.

ეს ამბავი შემდეგ გარემოებაში მომსდარა: გიორგი მეფემ (თათართა წინააღმდეგ) გაილაშქრა. იქ ზევდგინიძიანთ ოცდა ცხრა კაცი მოკვდა, ხოლო ერთი ტყვედ ჩაუყარდა თათრებს. აქ მეფეს, როგორც ჩანს, დამარცხებია* და ააბაბაგსა „აღბულას თათარნი მოუედეს“. აღბულას ტყვედ ჩაყარდნია „თავადი თათარი“ და ტყვე ზევდგინიძე იმით დაუხსნია და ზევდგინიძეც თავის მკვიდრ მამულზედ

* საბუთის დაზიანებულობის გამო ძნელია დარწმუნებით თქმა: ერთი და იგივე მეფეა „ოესეთით“ რომ მოვიდა და „თათართა გაილაშქრა“, თუ ესენი სხვადასხვა პირია და მათ შორის „გამოვიდა დიდი ხანი“? უკანასკნელის სასარგებლოდ თითქოს ის გარემოება ლაპარაკობს; რომ თათრებთან ომში ზევდგინიძიანთ ოცდა ცხრა კაცი მოკვდა და ერთიც ტყვედ ჩაყარდა. უკანასკნელი, როგორც ეს მოხსენების დანარჩენიდან ჩანს, პირდაპირი წინაპარია ავთანდილისა (თუ გუარამის). მაგრამ ის ხომ ერთი ოცდაათთაგანია ავთანდილის (თუ გუარამის) იმ „გუარის კაცთა“, რომელნიც გიორგი მეფეს ასლდნენ თათართა წინააღმდეგ ლაშქრობაში.

ასე რომ, ყველა ესენი იმ სხვილოსის მიმლებ ზევდგინიძის ჩამომავლად წარმოუდგენია მომხსენებელს.

და მართლაც, თუ ასე არა, ამბავი იმ ოცდა ცხრა „გუარის კაცის“ სიკვილზე უადგილო და აქ არაფერი მოსატანი ეპიზოდი იქნებოდა: ის ვერაფერს შეჭმატებდა ვერც სხვილოსის და ვერც სხვა საგვარეულო ქონების სიმტკიცეს.

მაშ, გამოდის, რომ ყველა ეს ოცდაათი ზევდგინიძე ჩამომავალია იმ სხვილოსის მიმლებ ზევდგინიძისა. ხოლო ერთი ადამიანისგან ოცდა ათი კაცის შთამო-

შოსულა. თათრებთან დამარცხების (თუ მეფე-უფლისწულთა შორის ბრძოლის) შედეგად ლტოლვილი მეფე გიორგი ძლიერ ყმას, ათაბაგ „აღბულას შეეხუწა“ (ე. ი. აქ შეაფარა თავი).

აქ მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება ეწყობა. შეთქმულებას ზევდგინიძესაც გაანდობენ. ვინ არის შეთქმულების ინიციატორი არა ჩანს: ტექსტი ნაკლულია. შეთქმულთ მიზანია: „მეფე კელთა შევიპყრათ და ქართლი ჩუენ დაგურჩებისო“.

ზევდგინიძემ საფრთხე არ დაუბალა მეფეს და პაემანის ღამეს თვით დაწვა მეფის საგებელში. შეთქმულნი მეფის მოსაკლავად მივიდნენ. მეფის საგებელში მწოლდ „მწოვედ დაკოდეს“ „და რახან ეს იცნეს, რომე ზევდგინიძე არისო, აღარ მოკლეს“. ასეთ ერთგულობის სამაგიეროდ მეფემ ზევდგინიძეს ნასისხლად მისცა „ახალციხე საშოცი კუამლი“ კაცით და „მღვიმე მისითა შესაელითა სასათლაოდ“.

თავის მოხსენების ამ ნაწილის დასასრულს ავთანდილს მოჰყავს ზევდგინიძიანთ წინაპართა სია XIV საუკუნეში. ტექსტის ნაკლულეანობის გამო სიის უეჭველობით აღდგენა შეუძლებელია. გადარჩენილია: „...მამისა და თაყა მამისას შვილი, თაყას შვილნი ავთანდილ და ჯანიბეგ“.

პირველი ამათგანი, ეს არის კოკლ ქალზე დასიძებული და „ზევდგინისძე“-თა გვარის ფუძემდებელი: მისი შვილი ყოფილა მამისა, რომლის შვილი თაყა არის ის, ვინც ნასისხლად მიიღო XIV საუკუნის 70-80-ან წლებში ახალციხე და მღვიმე.

ამ თაყას ჰყოლია შვილები ავთანდილ და ჯანიბეგ. ესენი ალექსანდრე მეფის (1412--1442 წ.) უფროსი თანამედროვენი იყვნენ. ჯანიბეგ შეიძლება იყოს თემურ-ლენგის წინააღმდეგ ბრძოლაში განთქმული პირი. ავთანდილ კი 1429 წელშიაც ცოცხლად მოიხსენიება. ის ამ დროს

შავლობის მიღება, თუნდაც ფეოდალის სახლში, ორ თაობის დროს მაინც მონთხოვს.

ასეთ გაგებისას ჩვენ მეფის „ოვსეთი“- მოსულა შეგვეძლო XIV საუკუნის პირველ მეოთხედში გვეგულისხმა, როცა ოსთა ქართლში ჩამოსახლებასთან დაკავშირებით ოს-ქართველთა შორის ხანგრძლივი ბრძოლა იყო გამართული. სხეილოსის ამოწყვეტისა და ოსეთში ლაშქრობის ერთად ნაგულისხმევობა ოსთა წინააღმდეგ ქართლში ბრძოლის დამთავრებას და თვით ოსეთში შეტევას გვიჩვენებს. ეს კი უდგება გიორგი VI დროს, როცა ამ უკანასკნელმა ოსნი „განასხნა და აღფურნა“ (ქცა I, 227).

ჩვენი საბუთის მეორე გიორგი მეფე, თათრებზედ რომ ლაშქრობს, როგორც მოხსენებიდან ჩანს, „დიდი აღბულას“ თანამედროვეა. გვაქვს საბუთი ვიფიქროთ, რომ ეს დიდი აღბულა არის სჯულმდებელი ათაბაგი აღბულა, XIV საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე.

ეზოს ჩუხჩარებია და გორის მოურავი (საქ. სიძ. III, 10) *. ეპი-
ზოდის გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულებისა და ზევდგინიძის
თავგანწირვისა აქამდის ჩვენს ისტორიაში XV საუკუნის სამოციან
წლებში იყო ნაგულისხმევი. (იხ. ვახუშტი, საქართველოს ისტორია,
305; თ. ჟორდანიას, ქრონიკები II, 284; პროფ. ივ. ჯავახიშვილი,
ქართ. ერის ისტორია, IV, 90---91 და ამილახორთა გვარის შესახებ
მონოგრაფიის ავტორი, ამ საბუთების შემკრები პ. კარბელაშვილი,
ივერია, 1891, № 237 და „ძველი საქართველო“ II, 106---107). ავ-
თანდილ ზევდგინიძე კი ამ ამბავს XIV საუკუნეში ჰგულისხმობს.
ჩვენ საბუთი არა გვაქვს ეკვი შევიტანოთ მის ცნობაში. მისი მოხსენ-
ების მიზანი და ამ მოხსენების წარდგენის ადგილი და დრო ასეთი
ეკვის უფლებას არ გვაძლევს.

XV საუკუნის ოთხმოციან წლების დარბაისელთ, რომელთაც
ავთანდილის მოხსენება უნდა განეხილათ, კარგად ახსოვდათ აღნიშ-
ნულ საუკუნის მეორე ნახევრის ამბები (ეინშე ზაქარია მისი პირველ
ნახევრის ამბების ე. ი. ალექსანდრე მეფის ხანის მომსწრე და მახ-
სოვარი იყო), რომ მომხსენებელს შესძლებოდა ამ დროს მომხდარი
ამბავი განზრახ მთელი საუკუნით დაეძველებინა.

მომხსენებელი, როგორც ეს სხვა მისივე საბუთებიდან ჩანს, არა-
ერთხელ დაიმოწმებს ხოლმე დარბაზის წევრთ მის მიერ მონათსრობ
ამა თუ იმ ფაქტის დასამტკიცებლად.

თავის მოხსენების ეს ნაწილი ავთანდილს (თუ გუარამს) ზევდგი-
ნიძიანთ სახლის რაღაც წერილობით წყაროდან შეიძლება ჰქონდეს
ამოღებული. მოთხრობის ხასიათი და დეტალები თითქო ამას მოწ-

აკ მოყვანილ გენეალოგიურ სიას შეიძლება ამოწმებდეს „ჯუარის მონასტ-
რის ალაკებში“ შეტანილ მოსახსენებელთა სია:

- სულსა მეფეთ მეფისა ალექსანდრეს შნს ღწ
- სულსა ზევდგინიძის ჩანიბეგისა შნს ღწ
- - ავთანდილს და მის მეუღლესა გლობრს შნს ღწ
- - მამისასა და თაყასა შნს ღწ

(იხ. ალაქნი ჯუარის მონასტრისანი, XXVIII).

რომ ამ მოსახსენებელთა ჯანიბეგ და ავთანდილ ზემო მოხსენებული პირები
არიან, ეს საეჭვო არ უნდა იყოს. მამისა და თაყა კი შეძლება იყვნენ არა მათი
მამა და პაპა, არამედ ჯანიბეგის შვილები. მართლაც, მამისას ასახელებს ერთხელ
მოხსენების ავტორი თავის ბიძად. თუ ის თაყა ამილახორის ძმა იყო, მაშინ ზევ-
დგინის ძმაც ყოფილა და ავთანდილის (თუ გუარამის) ბიძა. მამისას „ახალცი-
ხე ჰქონდა“, რომელიც მას წაართვა ავთანდილმა (თუ გუარამმა). მამისა ზევდგი-
ნიძე თავის მეუღლე გულქანით 1475 წელს იხსენიება (შიო მლ. საბ., 75).

ზობს. ყოველ შემთხვევაში ეს არაა ოფიციალური დოკუმენტების (სიგელთა) ენა.

ამის შემდეგ მართლაც შეიძლება დავეთანხმოთ განსვ. თ. ჟორდანიას და თაყა ზევდგინიძე, რომელიც ეკვდერს აიგებს შიო მლვიმეში, XV საუკუნის პირველ ნახევარში ცნობილ თაყა ზევდგინიძეს გაუვიგივეოთ. საბუთში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს თაყას გამონათქვამი. ცალკე თავისთვის ეკვდრის აგებას თაყა იმით ასაბუთებს, რომ შიომღვიმეში, სადაც „პირველ ჩუენნი მამანი დასათლაეებულ იქმნეს. მათთანა დასათლაეებად... ვერ მკადრე ვიქმენ და ცალკე ახალი ეკუდერი ავაგე“-ო (იხ. შიო მლ. საბბი, 72). თაყას გამონათქვამი: „პირველ ჩუენნი მამანი დასათლაეებულ იქმნეს“ კნიშნავს, რომ ზევდგინიძიანთ გვარის მამანი უკვე დიდი სანია („პირველ“) შიომღვიმეში იმარხებიან. მართლაც და, თუ, მოხსენების ჩვენი გაგების თანახმად, შიომღვიმე ზევდგინიძეს ნასისხლად შისცეს სასათლაოდ, XV საუკუნის პირველ ნახევარში თაყა ზევდგინიძეს ასეთი გამონათქვამი შეეძლო ეხმარა: ამ დროს იქ დასათლაეებულნი უნდა ყოფილიყვნენ თაყას მამა ჯანიბეგ, ბიძა ავთანდილ და პაპა თაყა“.

სამწუხაროდ, თ. ჟორდანიას მის მიერ გამოცემული ძველი სრულიად არ აუწერია. შეუმოკლებია კიდევ. ასე რომ დღეს, როცა ეს ტყავზედ მხედრულად ნაწერი დედანი აღარა ჩანს, მისი დათარიღება მეტად ძნელდება. ამ საბუთში შეიძლება დამთარიღებელ მომენტებად გამოდგნენ შემწირველისა და მისი მეუღლის სახელები. XVI საუკუნის პირველ ნახევარამდის ჩვენ სულ სამი თაყა ზევდგინიძე გვხვდება. მესამე მათგანი, ამილახორი, ჩანს 1513 და 1523 წლებში (ქრ. II. 332; ისტ. საბ. III, 52).

ეს ამილახორი არ უნდა იყოს ჩვენი საბუთის თაყა: ამის მეუღლე ფანასკერტელის ქალი ულუშპია, ხოლო ჩვენი საბუთის თაყას მეუღლე ვინმე მაქქანია; 2. თაყა ამილახორსა და ულუშპიას მრავალი შვილები ჰყავთ, ჩვენი საბუთის თაყა და მაქქანი კი თითქო უშვილო ჩანან; 3. დავით მეფის თანამედროვე თაყა ამილახორობით იხსენიება, ჩვენი საბუთის თაყა კი რაივე პატრიუს არ ატარებს.

ცალკე-ცალკე აღებული არც ერთი ამ საბუთთაგანი, რაოქმა უნდა, გადამწვევტი არ არის, მაგრამ ყველა ერთად თითქო ჩვენს მოსაზრებას ადასტურებს.

ასევე ვფიქრობთ, ჩვენი საბუთის ავტორი არ უნდა იყოს თაყა მამისასძე, ავთანდილისა და ჯანიბეგის მამა. ჯანიბეგ და ავთანდილ, უეჭველია. ალექსანდრე მეფის უფროსი თანამედროვენი. ამაში გვარწმუნებს: ჯვარის მონასტრის სულთა მატიანეში მათი მოხსენებულობა ალექსანდრე მეფესთან ერთად, ავთანდილის (აუთ გუარამის) საჩივრის მეორე საბუთი (იხ. აქვე № 2) და თვით ალექსანდრე მეფის სოგალები (საქ. სიძ. III, 8, 10, 12).

ასე რომ, ავთანდილისა და ჯანიბეგის მამა რომ შიომღვიმეში ეკვდრის ნებქმნულად გვეცნო, მაშინ შიომღვიმის ეს საბუთი XIV საუკუნეში უნდა გადაგვეტანა, უნდა დაგვეზვა, რომ ეს მონასტერი ზევდგინიძიანთ სასათლაოდ მიიღეს

მაგრამ შეიძლება ჩვენ ვცთებით და ამ მოთხრობის შემცველ საბუთს უსაფუძვლოდ ვალიარებთ მოხსენების დასაწყისად? სწორედ ასე ეგონა პ. კარბელაშვილს (იხ. ძვ. საქ-ლო II, 107). რომ საბუთების ჩვენი დალაგება სწორია, ეს თვით ამ საბუთთა შინაარსიდან ჩანს: ჩვენ მიერ № 1-ით აღნიშნულ საბუთში, როგორც ზემოდ ვნახეთ, პირველად მოთხრობილია ზეედგინიძის მიერ სხვილოსის ნამზითვად მიღება. იქვე ამას მოსდევს მოთხრობა შემდეგი „მამულის“, ახალციხისა და მღვიმის ნასისხლად შოვნის შესახებ.

ჩვენ მიერ № 2-ით აღნიშნულ საბუთში, რომელიც XV საუკუნის დასაწყისიდან კოსტანტინეს, ალექსანდრეს და ვახტანგის დროს ეხება, აღნიშნულია, რომ ალექსანდრეს გამეფებისას სხვილოსი ზეედგინიძიანთ „მკუიდრი მამული“ იყო. ამავე საბუთიდან ჩანს, რომ ეს მამული მათ ალექსანდრესაგან ან კოსტანტინესაგან კი არ მიუღიათ, არამედ დიდი ხანია აქვთ. აქედან ცხადია: სხვილოსის შოვნის შემცველი ამბავი უწინდელია, ვიდრე XV საუკუნე და საბუთების ჩვენ მიერ დალაგება სწორია.

მაგრამ თუ ეს ასეა, ისიც ცხადია, რომ შიომღვიმის და ახალციხის ნასისხლად მიღება XV საუკუნის უწინდელია. ე. ი. გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება „დიდი აღბულას“ დროს XIV საუკუნის ამბავია და არა XV საუკუნის 50-ან, ან კიდევ 60-ან წლებისა.

XIV საუკუნის პირველ მეოთხედში თუ არა, სულ მცირე, მის პირველ ნახევარში მაინც: იქ ხომ პირველ ჩუენნი მამანი დასაფლავებულ იქნეს*.

ამვე დროს ორში ერთი უნდა მიგველო: ან რომ სხვილოსის ნამზითვად მიღები ზეედგინიძე XIII საუკუნის შუა წლების მოღვაწეა, რაც შეუძლებელია. ან რომ სხვილოსის ნამზითვად მიღები ზეედგინიძე და მღვიმის ნასისხლად მიღები ერთი და იგივე პირია. ამას კი, ვფიქრობთ, მიახსენების ტექსტი ეწინააღმდეგება. ამდენადვე ჩვენი წინამძღვარი მცთარია და საბუთის ავტორი თაყა ან არის ავთანდილ და ჯანიბეგის მამა.

რაც შეეხება ალექსანდრე მეფესთან „შეზრდილ-გახრდილ“ თაყა, გამორიცხვის მეთოდის გზით ჩვენ ის ერთი და დაგვრჩა ჩუენი საბუთის თაყასთან გასაიგივებლად. ამას ემორწმება ისიც, რომ ალექსანდრე მეფის თანამედროვე თაყა ისევე უშილოა, როგორც შიომღვიმეში ეკედროის აშშენებული თაყა ჩანს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი დასკვნის წინააღმდეგ რამდენადმე ლაპარაკობს ის, რომ ალექსანდრეს „შეზრდილ-გახრდილი“ თაყა მოღარეთხუცესია, და შემდეგ ამილახორიც, ჩვენი საბუთის ავტორი კი პატივით არ იხსენიება. მაგრამ ეს დაბრკოლება გადამჭრელი მნიშვნელობისა არაა და სხვა შესაძლებლობათაგან ყველაზედ საფუძვლიანად მაინც უკანასკნელი გაიგივება მიგვაჩნია.

* პ. კარბელაშვილი ამ შეთქმულებას 1449 წელს ჭგონებს და ეს იმიტომ რომ აღბულა ათაბაგი 1451 წელს გარდაიცვალა. ხოლო მას საბუთში მოხსენებული აღბულა ეს აღბულა ჭგონია.

მოხსენებაში ამ ზევდგინიძის სახელი აღნიშნული არ არის. ოთხ-ჯერვე, როცა კი მას ასახელებს ჩვენი მომხსენებელი, უწოდებს მას: „ჩემი გუარის კაცი“ (ორჯერ), „ჩუენი გუარის კაცი“ (ერთხელ), ან კიდევ „ზევდგინიძე“. და ეს აიხსნება არა იმით, რომ მომხსენებელმა ამ თავისი „გუარის კაცი“-ს სახელი არ იცოდა, არამედ იმით, რომ ამ ეპოქაში მომხსენებელისათვის საინტერესოა ან პირის არა სახელი; არამედ მისი „გუარის კაცობა“, ზევდგინიძეობა. ვახუშტის ცნობით მას იოთამ ჰკრძევიან. ვახუშტს ეს ჩვენი საბუთები ხელთ არა ჰქონია, არამედ, როგორც ამას მართებულად შენიშნავს პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. „საბუთების მიხედვით“ ნაგვიანეად „მედგენილი ამილახვარი“-ანთ საგვარეულოს თავგადასავალი“- (ქართ. ერის ისტორია IV, 91). მიუხედავად ამისა დაცული ტრადიცია მაინც ყურადსაღებია. ჩვენი საბუთების მიხედვით კი ამ ზევდგინიძეს თითქო თავა უნდა ჰკრძეოდა.

ამით სრულდება პირველი საბუთი („№ 1“). იყო კიდევ სხვა საბუთი. თუ აწინდელი „№ 2“ არის № 1-ის უშუალო გაგრძელება, -- ძნელი სათქმელია, მაგრამ იმაში კი დარწმუნებული ვართ, რომ არსებულთ შორის ჩვენ მიერ № 2-ით აღნიშნული საბუთი არის „№ 1“-ის უახლოესი მომდევნო.

ავთანდილ განაგრძობს (სამწუხაროდ, მოთხრობის ეს ნაწილი, რომელიც XIV საუკუნის დასასრულს და XV საუკუნის დასაწყისს ეხება, დაზიანებულია და ტექსტის ნაკლები ნაწილის გამო მოთხრობის დასაწყისის მიმდინარეობა ირღვევა): ძმები ჯანიბეგ და ავთანდილ [და ა?] საგვარეულო მამულის სხვადასხვა ადგილას სხედან. ავთანდილ თითქო უშვილო შექმნილა და თავისი ძმისწული დაუსვამს „მკუიდრსა მამულზედა“. ეს „ძმის წული“ მოხსენების ავტორის მამაა (და მამ ჯანიბეგის შვილი ზევდგინ?); უკანასკნელს ბიძის წული ჰყოლია - თავა. XIV საუკუნის 10-ან წლებში თავა ჯერ კიდევ ყრმა ყოფილა. მას თურმე „ბარათა (ქაჩიბასძე) ზრდიდა“. მომხსენებლის მამა (ზევდგინ) თავას უფროსი ყოფილა.

„გაუწყრა მეფე კოსტანტინი შვილსა, მეფესა ალექსანდრეს და ალექსანდრე მეფე ათაბაგს ივანესთანა“ გარდახვეწილა. ამ „ღარიბობაში“ ალექსანდრე მეფეს თან ჰხლებია მომხსენებლის მამა. ათაბაგ ივანესთან ალექსანდრეს ხუთი წელი დაუყვია და, როგორც კი მამა მისი, მეფე კოსტანტინე ჩალალანს მოუკლავთ, „მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტანტზედა დაჯდა“.

ალექსანდრესთან ერთად დაბრუნდა მისი მზღებელიც. ჩვენი ავტორის მამა (ზევდგინ) და „იმამე მკუიდრსა მამულზედა, სხუილოზედა დაჯდა“.

აქ მომთხრობელი იმოწმებს ვინმე ზაქარიას, რომელიც თურმე „მაშინდელია“ და ახსოვს, თუ „როგორა ჰყვა მეფესა ალექსანდრეს“ მამა მისი (ზევდგინ). ამით მომხსენებელი დარბაზის ყურადღებას მიიქცევს მისი გვარის ნამსახურობაზე და მეფე ალექსანდრეს მიმართ ერთგულობაზე.

შემდეგ თაყაყ მოწითულა და „ორნივე (ე. ი. მოხსენების ავტორის მამა ზევდგინ და თაყა) „კამყოლაჲ ჰყვეს და მსახურებდეს ამაჲ ჩუენითა მკუიდრითა მამულითა“

ამით ათაეებს მომხსენებელი ზევდგინიძიანთ ამბავს ალექსანდრე მეფის ხანაში და ვახტანგის ხანაზედ გადადის.

მოთხრობა აშკარად არასრულია. დღეს ჩვენ აუტენტური საბუთებიდან ვიცით, რომ ზევდგინიძიანთ კასპი და იგოეთი „ქალისა ნასისხლად“, ხოლო „გომნი და ნადარბაზევი“ „წყალობად“ მიიღეს მეფე ალექსანდრესაგან 1429 წელს (იხ. საქ. სიძ. III, 9—11), ხოლო ამაზედ უწინარეს, 1425 წელს, ამაჲ მეფისაგან „წყალობად“ მიიღეს ქარუმისძენი“ (საქ. სიძ. III, 14—15) და ცოტა შემდეგ, ე. ი. 1430 წელს, ალექსანდრე მეფეს მათთვისვე მიუცია სიგელი გორის მოურაობის „სამკუიდროდ“ ბოძების შესახებ (საქ. სიძ. III, 12—13).

რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? ტექსტის ნაკლულევანებით ჩვენ ამის ახსნა გაგვიძნელებოდა: ალექსანდრეს ხანის შემცველ ტექსტს აქ არა აკლია რა; ამიტომ უნდა დაგვეშვა მეტად ძნელად დასაშვები: რომ მომხსენებელმა ამბები ქრონოლოგიურ თანმიმდევრობის დარღვევით გადასე-გადმოსეა და რომ მოხსენებულ „მამულების“ შოვნის შემცველი ფურცელი დაკარგულია.

ამის დადასტურებას მოხსენების სხვა ადგილები არ იძლევა. პირიქით, როგორც აღვნიშნეთ, ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა თითქო ყველგან დაცულია.

ამიტომ უფრო სწორი იქნებოდა ეს მოვლენა სხვა ნიადაგზე აგვეხსნა.

ყველაზედ ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ ჩვენი საბუთები დარბაზში წარდგენილ დედნის შავია და გერჯერობით არაა სრულად გამართული.

შეიძლება შემდეგი მოსაზრებაც იქმნეს წამოყენებული: რომ ფაქტების ნაკლულევანება სარჩელის ხასიათით აიხსნება, რომ სარჩელი ზევდგინიძიანთ „მამულების“ მხოლოდ ნაწილს შეეხებოდა.

* ეს ქარუმისძენი 1446—1453 წლებში გიორგი-მეფეს ჩამოუოთმეცია მათთვის და 1453 წელს კვლავ უბრუნებს მათ.

დაბოლოს შეიქლებოდა საკითხი ასეც დასმულიყო: სარჩელი სწარ-
მოებს ზევდგინიძიანთ გვარის ისეთ ორ წარმომადგენელი შორის.
რომელთაგან ერთს ხელი არ მიუწვდება მეფე ალექსანდრეს დროს
ნაშოვნ მამულებზე; ასეთ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება მომხსენებლის
უდავო გამოთქმანი, რომ თაყა ამილახორი მისი „ბიძა“¹. ხოლო მეორე
ამილახორი (ამირინდო) მისი „ძმა“; ჩვენივე მომხსენებელი გორის
მოურაუობაში მონაწილეობის პრეტენზიას აცხადებს და ეს „მამული“
ხომ ზევდგინიძიანთ მეფე ალექსანდრესაგან მიიღეს..

აწიტომ ჩვენ ყველაზედ მისაღებად ისევ პირველი მოსაზრება მი-
გვაჩნია: რომ ჩვენი საბუთები ავხელი დედანია და ნაკლულევაანებაც
ამ ნიადაგზე აიხსნება*.

ეხლა თვით აქ მოთხრობილ ფაქტებზე. ცნობა კოსტანტინე მე-
ფის უთანხმოებისა შეილთან, „ალექსანდრე მეფესთან“ და უკანასკნე-
ლის ხუთწლოვანი „ლარიბობა“ ივანე ათაბაგთან სხვა წყაროებიდან
ჩვენ არ ვიცით. არც ვახუშტის, არც ქციის გაგრძელებათა ავტორებს
ამის შესახებ არა სცოდნიათ. ჩანს, ზევდგინიძიანთ ეს საბუთები მათ
არ უნახავთ. ცნობა უტყუარია და მრავალ მხრივ საინტერესო.

მეფე კოსტანტინეს ჩალალანს გალაშქრება და მისი იქ სიკვდილი
დადასტურებულია სხვა ქრონიკულ ცნობებითაც. ქრონიკულ ცნობე-
ბით ამ მოვლენის თარიღი არეულია.

მამის სიკვდილის უმაღლეს „მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტ-
ზედა დაჯდა“. ეხლა ზედმიწევნით არის გამოკვლეული მეფე ალექსან-
დრეს გამეფების თარიღი. ეს მომხდარა 1412 წლის 20/II - 21/III¹.
მაშ კოსტანტინე მეფე ჩალალანს მოუკლავთ 1411 წლის დამლევს.

„მეფე ალექსანდრე“ „ლარიბობას“ „ხუთსა წელიწადსა“ იყო. ჩანს,
კოსტანტინე მეფე „მეფესა ალექსანდრეს“ გაუწყრა 1406/7 წელს.

შემდეგ, ზევდგინიძიანთ სამსახური ალექსანდრე მეფისადმი - „კა-
მეოლად ჰყვეს და მსახურებდეს ჩუენითა მკუიდრითა მამულითა“,
როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, არა ერთ გზის არის დადასტურებუ-
ლი თვით ალექსანდრეს მიერ მიცემულ სიგელებში. ამის შემდეგ მო-
მხსენებელი მოგვითხრობს, თუ როგორ „კელთა შეიპყრა ვახტანგ
მეფემან“ თავისი „ქუისლი“, მომხსენებლის „ბიძა“, თაყა ამილახორი
და „ლენთიმერით ტყუედ ჰყვანდა“. თაყა ამილახორს რალაც „შე-
უკოდებია“ ვახტანგ მეფისათვის. ხოლო მომხსენებლის მამას „ისრე-
ვე აქონა მისი მკუიდრი მამული“ და „არცა ერთი კუამლი კაცი არა
შეუტყვალა“. არამედ უთხრა: „შენ არა შეგიკოდებია რა, არას წა-

* რომ ეს მოხსენება შავია, ეს სხვა ნიშნებითაც მტკიცდება.

¹ ქროფ. ივ. ჯ-ლი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 8-9.

გართომ... დასასრულ, მომხსენებელი მიმართავს „დარბაისერთ“: „ას-
რე ძეგლითგან ნამსახურნი ვართ მეფეთანი, რის თავზედა წავეკლით
თქვენვე გაიგონეთ“.

მომხსენების ამ ნაწილიდან ჩვენ ვტყობილობთ: რომ მეფე ვახ-
ტანგ „ქვისლია“ თაყა ამილახორისა. ვახტანგის მეუღლე კი იყო
ფანასკერტელ-ციციშვილის ქალი სითიხათუნ. (ვახუშტი. საქ. ისტ.
301; ქრონიკები 11, 223). მაშ თაყა ამილახორი სიძე ყოფილა ფანას-
კერტელ-ციციშვილისა.

ამილახორს „შეუცოდავს“ მეფისათვის და მეფეს დაუსჯია ის:
„საკელო“ ჩამოურთმევია და დაუტუსაღებია.

მეფე ვახტანგს ამილახორი „ლახთიმერით“ ჰყოლია ტყვედ. ცხა-
დია, ვახტანგი „ლახთიმერ“-საც ფლობს. ამით დასტურდება ის აზ-
რი, რომ საქართველო ამ დროს ჯერ კიდევ მთლიანი სახელმწიფოა.

აქ თავდება მომხსენების, თუ შეიძლება ასე ვსთქვათ. „ისტორიუ-
ლი“ ნაწილი. დანარჩენ ფურცლებზე მომხსენებელი ისეთ ამბების
შესახებ მოგვითხრობს. რომელშიაც თვით მიუღია უშუალო მონაწი-
ლეობა. ან არა და მის დროს მომხდარა.

მოთხრობის მიზანი აქაც იგივეა: მომხსენებელს სურს დაამტკი-
ოს თავისი შრომა და ქირნახულობა და ამით უზრუნველყოს თა-
ვისი უღაო უფლება საგვარეულო ქონებაზე.

შემდეგი ფურცლის დასაწყისი ათი სტრიქონი მეტად დაზიანებუ-
ლია (ორი თუ სამი სტრიქონი მთლიანად აკლია). ამიტომ მომხსენე-
ბის ამ ნაწილის აღდგენა ძნელია ვით უფრო. რომ ჩვენი ავტორის
ენა მეტად ლაკონურია. ზოგად ხაზებში ამბავი ასე წარმოგვიდგება.
გიორგი მეფესა და ბაგრატს შორის ხანგრძლივი ბრძოლა სწარმო-
ვას. თითქო ისე ჩანს, რომ ბაგრატს ქუთაისი მიტაცებით დაუპყროა
გიორგის გამეფების ახლო ხანებში.

ჩვენი საბუთი იწყება იმით. რომ გიორგი მეფემ ბაგრატს „ქუთა-
ისის წაართო ამ ამბებში მომხსენებლის ბიძა თუ ძმა რაღაც მონა-
წილეობას: იღებს (ვახტანგს რომ ჰყავდა ტყვედ „ლახთიმერით“ ის
ხომ არ „გამოიყვანეს ციხიდაღმა“?).

ხანი გამოსულა (ხანის გამოსვლას დავასყენით იმით, რომ ავტო-
რი ამ ეპიზოდის მოთხრობის შემდეგ ათავსებს ცნობას. რომელიც
უნდა შეეხებოდეს ზედგინიძიანთ სამამულო მფლობელობას, ამ ამ-
ბების შემდეგ რომ დამყარებულა) და ბაგრატ „ქუთათისს გაილაშქრა“.
მწევანე ომში გიორგი მეფის მხრით „ერთობილნი დარბაისერნი“ და
აზნაურ-შვილები მონაწილეობენ. აქვე არიან ჩვენი მომხსენების ავტო-
რი და მისი ძმაც. უკანასკნელი „კელთა დარჩა“ ბაგრატს. გიორგი

მედე დამარცხებულა. მოხსენების ავტორს დიდი სამსახური გაუწე-
ვია მეფისათვის. „ოცდაოთხი შუბი და ისარი და კრმალი მესო,
ისეთმან წამოვიყვანე“ გიორგი მეფე ამ ომიდანო, ამბობს ის და იმო-
წმებს „ერთობილ“ დარბაისერთ.

ასეთი სამსახურისდა მიუხედავად გიორგი მეფეს ჯერ ამ ერთგული
ყმის ციხე დაუტყვევია. ხოლო შემდეგ ისა და მისი ძმა, რომელიც
ტყვეობიდან მოსულა. ორივე შეუპყრია და მოუთხოვია: „რაც აზნა-
ურშვილები დარჩა კელთა (იგულისხმება: ბაგრატი), თუ გამოაშუე-
ბინებთ კარგია, თუარემ არც ერთსა არ გაგიშუებ“. მომხსენებლის
ძმა შეჰპირებია აზნაურშვილების გამოშუებინებას.

ჩანს: გიორგი მეფე ზედღვინიძეებს იქვის თვალთ უყურებს და
ნათი ერთგულებისა არა სწამს. განსაკუთრებით კი მას მოხსენების ავ-
ტორის ძმა ჰყავს ნიშანში ამოღებული და არც თუ უსაფუძვლოდ.
მეფის იქვის საფუძვლიანობას არ არღვევს ჩვენი ავტორიც. ის მხო-
ლოდ თავის საკუთარ ერთგულობაზედ მოგვითხრობს. რითაც თავი-
სი ძმის ორგულობას მეფისადმი ადასტურებს. ამასვე ადასტურებს,
როცა აღნიშნავს, რომ მას მეფემ მისი ძმის „თავზედა“ უყო უპატიო
და ამაში დარბაისელთ იმოწმებს. ჩანს. მაშინ დაფარული და საეკ-
ვო არ ყოფილა და ყველას სცოდნია ჩვენი მომხსენებლის ძმის მე-
ფისადმი ორგულობა და არც მომხსენებელი მალავს ამას.

გიორგი მეფეს დატყვევებული ძმები ზედღვინიძეები გაუშვია, მა-
გრამ მძევლად დაუტოვებია ზაალ (მომხსენებლის ძმის წული) და ნა-
ნიშისისთვის პირობად დაუდვია: „თუ აზნაურწვილებსა არ მამისხამ,
ზაალს ყუოუმშის მიესცემო“.

ორგულ ყმას დანაპირები ვერ შეუსრულებია. მეფემ „დაალარიბ-
ნა“ ის (ე. ი. „საკვლო“ და მამული ჩამოართვა). ხოლო მის ძმას
„ისივე მამული კიდევ აქონა“.

გიორგი მეფე ამის შემდეგ ალონს წასასვლელად შემზადებულა
და კოპართს ჩვენი მოხსენების ავტორისათვის ვინმე ზაქარია „ებო-
სა (ე. ი. გაუგზავნია) და შეუთვლია: „ალონს წამაყვე და რაც შე-
ნი მკუიდრი მამული არის, არას დაგაკლებ, ისრეე მოგცემო“.

ამავე ღროს „ზაალ თათარიჩვა მიჰყვანდა“ გიორგი მეფეს.

ჩვენი მომხსენებელი მეფეს არ წაჰყოლია ალონს. და, როგორც
ამტკიცებს, ეს ზაალის „გულისათვის“ უქნია მას. მეფეს კიდევ „მკუ-
იდრი მამული“ არ მიუტია მისთვის.

აღნიშნა რა თავისი ერთგულება მეფისადმი. მაშინ როცა მისი
ძმა მეფის ორგული იყო, კირნახულობა მამულის დასაცავად და ზაალის
გულისათვის მეფის მიერ შემოძლეულ წყალობის უარყოფა, მოხსენების

ამ ნაწილის დასასრულს მომხსენებელი მიჰმართავს დარბაზს: „ესეც თქვენვე გაიგონეთ ბატონო დარბაზისერნო“-ო.

აქ მოთხრობილ ამბებიდან სხვა წყაროებით თითქმის არც ერთი არაა ცნობილი. გიორგისა და ბაგრატს შორის ხანგრძლივი ბრძოლებიდან ჩვენ აქამდის მხოლოდ ჩიხორის ომის შესახებ გვქონდა ქრონიკული ცნობა.

ეხლა კი ვიცით, რომ ჯერ ლიხთ იქითის გარშემო, ხოლო შემდეგ ქართლის გარშემო (ამის შესახებ აქვე საბ. № 1242 d. s.) ხანგრძლივი და მწუავე ბრძოლა ყოფილა გამართული.

მით უფრო არაფერი ვიცოდით ფეოდალების კონკრეტულ მონაწილეობის შესახებ ამ ბრძოლებში. მოხსენების ამ ნაწილიდან ცხადია, რომ ქართლის ზოგიერთი ფეოდალი ორგულობს გიორგი მეფეს. როდის დაიწყო ეს ბრძოლა მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის, არა ჩანს, მაგრამ ამის ეარაუდი შემდეგნაირად შეიძლება:

მეფე გიორგიმ ორგულ ყმებს, ზეედგინიძეებს „მკუიდრი მამულები“ ჩამოართვა. ერთი სულ „დაალარიბნა“ (ის, რომელიც გვარის უფროსი იყო), ხოლო მეორეს მცირე რამ დაუტოვა. ცნობილია, რომ გორის მოურაეობა ზეედგინიძიანთ „მკუიდრი მამული“ იყო ალექსანდრე მეფის მიერ აეთანდილისა, თაყასა და ზეედგინისათვის წყალობად ბოძებული 1430 წელს (საქ. სიძ., III, 12).

ვახტანგის დროს, საფიქრებელია, ეს „კელი“ ჩამორთმეული აქვთ ზეედგინიძეებს (ამილახორი და გორის მოურაეი თაყა ზეედგინიძე მას ტყვედ ჰყაედა „ლესთიმერიოს“).

მაგრამ გიორგის მეფობის პირველ ხანებში, 1453 წელს მაგალითად, ზეედგინ ზეედგინიძე ეზოს ჩუხჩარები და გორის მოურაეია (საქ. სიძ. III, 15).

1454 წელს კი გორის მოურაეი არის გამრეკელ ჯაეახიშვილი (საქ. სიძ. II, 38).

ვფიქრობთ, გვაქვს საფუძველი ზეედგინიძეთა მიერ გორის მოურაეობის დაკარგეა, რასაც ადგილი ჰქონდა 1453/4 წელს, დაეუკაეშიროთ გიორგი მეფის მიერ ბაგრატთან ომის წაგებას.

ამ შემთხვეეაში საჭე შემდეგნაირად წარმოგვიღგება: ვახტანგ მეფის მიერ დასჯილი ზეედგინიძეები გიორგი მეფეს მათივე „მკუიდრითა მამულითა“ შეუწყალებია. 1453/4 წელს მეფე გიორგისა და ბაგრატს შორის ომი მომხდარა. ზეედგინიძის სახლის უფროსს გიორგი მეფისათვის უორგულნია და მეფესაც დაუსჯია ის: „მკუიდრი მამული“ ჩამოურთმეეია.

მოსხენებას ერთი მეტად საინტერესო გამონათქვამი შემოუნახავს: გიორგი მეფემანო „ქუთათისი წაართო“ ბაგრატსაო. „წაართო“ იმას გულისხმობს, რომ ბაგრატს დაპყრობილი კი არ ჰქონია ქუთათისი, არამედ მიღებული ჰქონია მეფისაგან.

ხოლო, თუ მაინცდამაინც „დაპყრობას“ დაეუშვებდით, მომხსენებლის თვალში მაინც ეს დაპყრობა უკანონო მიტაცება ყოფილა, რასაც კანონიერ მფლობელის (სუზერენის) მიერ „წართმევა“ მოჰყოლია. თუ ჩვენი მსჯელობა მართებულია, მაშინ ჩვენ ვლტობთ თანამედროვის მიერ ძვირფას დაოასტურებას ვახუშტის ცნობისას. რომ ბაგრატ პირველად მეფე კი არა, მეფის მოხელე, ერისთავი იყო (ვახუშტი, ისტორია, 304).

მეფე გიორგისა და თათართა დამოკიდებულება ამ საბუთიდან მთლად ნათელი არაა.

ვინ არის ყურუმში ან რად მიდის მეფე ალონს, საომრად თუ „თათარჩიგა“, როგორც ყმა?

ჩვენ უკანასკნელი გაგება უფრო მართებულად მიგვაჩნია. ასეთ გაგებას მხარს უჭერს ის „სათათრო მალი“, გიორგის მეფობის დასაწყისში რომ მოიხსენიება (ისტ. საბ. III, გვ. 28. 1448 წლის საბუთი).

მეოთხე თურცელიც დასაწყისში (4 სტრიქონი) მეტად დაზიანებულია. ამას გარდა სამი თუ ოთხი სტრიქონი სავსებით აკლია. რამდენადაც გადარჩენილ ნაწყვეტებიდან ჩანს, მოჩივარი მოუთხრობს დარბაზს იმ საქმიანობაზე, რომელიც მას „მათისა“ (ე. ი. ძმისა და ძმისწულის) „გულისათვის“ და მათისა გაუყრელობისათვის“ უსაქმია. ეს საქმე თითქო იმაში მდგომარეობდა, რომ ჩვენი ავტორი „თათარჩიგა“ წაეიდა და „სამსა წელიწადსა“ იქ დაყო.

შემდეგ ავტორი იმ საქმიანობის მოთხრობაზე გადადის, რომელიც გიორგი მეფის დატყვევებასა და ბაგრატის მიერ ქართლის დაქვერასთან არის დაკავშირებული.

„შეიპყრა ათაბაგმან გიორგი მეფე და გარდმოვიდა მეფე ბაგრატ“. ჩვენი მომხსენებელი ურჩევს თავის ბატონს დაეითს, რათა ის ბაგრატის ყმა შეიქნეს. ეუბნება: „თუ შენ ბაგრატ მეფისა ყმა არ შეიქნები, მე ჩემსა მამულსა არაეინ მამცემს“. დაეითსაც ყურად ულია ყმის რჩევა: წაუეიდა მის ძმასა ჩემის მამულის გულისათვის და ბაგრატ მეფისა ყმა შეიქნა“ და ჩვენს მომხსენებელსაც მამული მიუღია. ეს ბატონი დაეითი ებლაც ცოცხალია: ამ საქმეზე თვით მას იმოწმებს ჩვენი ავტორი.

ამ ხანებში, თურმე, სოფელი ახალციხე მამისა ზევდგინიძეს სკე-
რია, წიწამური მცხეთისადმი ყოფილა შეწირული, ხოლო ლურო ჯან-
დიერის შვილსა ჰქონია მითვისებული.

ყველა ესენი „წაურთმეფია“ ჩვენს ავტორს და საგვარეულო ქო-
ნებისათვის დაუბრუნებია. გორის მოურავობაც ბაგრატ მეფისაგან
უშოვნია საკმაო ქრთამის გაღების გზით. ამასობაში „თათარნი (უზუ-
ნასან) მოვიდეს“. ბაგრატს ამილახორისთვის გორს შედგომა უბრძა-
ნებია. ზევდგინიძიანთ ამილახორის მაგივრად მისი ძმა სულმამა
შეუყენებიათ. შემდეგ ეს სულმამა დაუხსნიათ ძმებს. ჩანს, უზუნასანს
გორი აუღია და სულმამა ტყვედ ჩაეარდნილა. უზუნასანს საქართვე-
ლო დაუხარკავს: უზუნასანის ხარკის ანგარიშში „დიდი მალი შემო-
გუაგლო ბაგრატ მეფემანო“, მოახსენებს დარბაზს ავტორი.

ბაგრატ მეფე ჩქარა გარდაცვლილა და უზუნასან „ამა ბატონსა
მეფესა დაუწყო თხოვნა“. მომხსენებელს მხედველობაში ჰყავს მეფე
კოსტანტინე, რომლის დროსაც, ჩანს, ეს მოხსენება იწერება. ზევ-
დგინიძიანთ მათ მამულზე შეწერილი მალი გადაუხდიათ. მომხსენე-
ბელს თავისი „კრმლითა ნაშოვნი“ 2100 თანგა გაუღია, რადგან „მა-
მული ამოწყუედილი იყო, ის ვერას გამოიღებდეს“-ო. ჩამოთვალა რა
მის მიერ საერთო მამულის ამოსაგებად და დასაცავად გაწეული შრო-
მა, სამსახური თუ ხარჯი, მომხსენებელი დასასრულ --- და არა ერთ-
ხელ ამას წინათაც --- ეკითხება დარბაზს: რატომ არც ერთხელ არ
გაათრთხილა ის მისმა ძმამ ამილახორმა და არ უთხრა, რომ ტყუ-
ილ-უბრალოდ ნუ ეწევა ასეთ შრომასა და ხარჯს, რადგან მამულში
მას წილი არ აქვს?

ამაზე სრულდება ეს ფურცელი.

მოთხრობილი, როგორც ვხედავთ, მეტად მდიდარ ისტორიულ
შინაარსისაა.

დასაწყისის ნაწყვეტი ცნობები ერთხელ კიდევ ადასტურებენ რომ
გიორგის მეფობის გარკვეულ დროს თათართა მფლობელობა საქარ-
თველოში უდავო ამბავია.

ამას მოსდევს ცნობა გიორგი მეფის დატყვევების შესახებ ათა-
ბაგის მიერ. ლაპარაკია ყვარყვარე ათაბაგის მიერ გიორგი მეფის
შეპყრობაზე ფარავნას, რაც მოხდა 1466 წელს (ქართვ. ერის ისტო-
რია IV, 92).

როგორც ვხედავთ, აქ გიორგი მეფის წინააღმდეგ შეთქმულება-
ზე და ზევდგინიძის თავგანწირვაზე ცალი სიტყვაც არ არის ნათქვამი.

უკველია, ჩვენი ავტორი ამას არ დამალავდა, რომ ასეთს რამეს
ადგილი ჰქონოდა.

სრულიად ახალია ცნობა, რომ ბატონიშვილი დავით გორისა და მისი შიდაძმების ბატონია, რომ ზევდგინიძეები მისი ყმებია. ეს „ბატონი დავით“ თითქო კოსტანტინეს ძმაა.

ყვარყვარე ათაბაგს რომ გიორგი მეფე დაუტყვევებია, ქართლში მეფობა ბატონიშვილ კოსტანტინეს დაუწყია. მასვე ჰქონია ქუთათისის ციხეც (იხ. საქ. სიძ. II, 20—21). ჩქარა ბაგრატი გადმოსულა და ქართლის ნაწილი დაუქერია. ქართლის ზოგიერთი ფეოდალი მას მისვლია. მას მისვლია, თვით ბატონიშვილი დავითიც კი, რომელიც თურმე წაუვიდა „მის ძმასა“. კოსტანტინეც იძულებული გამხდარა ბაგრატს დამორჩილებოდა. ჩვენი საბუთი ადასტურებს ცნობას ბაგრატი მეფის საფინანსო ღონისძიების შესახებ, რომელიც თურმე იმაში გამოიხატებოდა, რომ მეფე სარგებლობდა წყალობის სიგელთა განახლების ფეოდალურ უფლებით და სიგელთა განახლებისათვის მომეტებულ „ქრთამს“ იღებდა.

აქვე მოიპოვება ცნობა უზუნასანის ქართლში შემოსევისა და მის მიერ გორის ალების შესახებ. აღნიშნულია, რომ უზუნასანმა დიდად დახარკა ქართლი. (შდრ. პროფ. ივ. ჯ—ლი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 126—127).

ჩვენი წყარო არ ეთანხმება ქ-ცის გაგრძელების ცნობებს და ამ ტკიცებს, რომ ბაგრატი მეფე უზუნასანზე უწინ გარდაიცვალა, ხოლო უზუნასანი კოსტანტინეს გამეფებასაც მოესწრო და ხარკიც მას გარდაახდევინა. ასე რომ ქ-ცის გაგრძელების ეს ცნობები უნდა შემოწმდეს (ქცა, 894—895).

თუ აქამდის მომხსენებელი თავის უფლებას საგვარეულო მამულებზე ასაბუთებდა წარმოშობილობა-პირნახულობით, შემდეგ ფურცელში ის ცდილობს გააბათილოს მოწინააღმდეგის არგუმენტი. მოწინააღმდეგე, როგორც ჩანს, თავის უფლებას საგვარეულო ქონების უდიდეს ნაწილზე იმით ასაბუთებს, რომ მამა მისი (მომხსენებლის ძმა) თავას (მომხსენებლის „ბიძას“) უშვილებია.

ჩვენი მომხსენებელი აბათილებს ამ ნაშვილეობის კანონიერებას და გამოსთქვამს სამოქალაქო სამართლის საინტერესო ნორმას, თუ რა პირობების დაცვით უნდა იყოს შესრულებული ფეოდალის მიერ ნაშვილეობის აქტი, რათა ის კანონიერად იქმნეს ცნობილი.

საბუთის შედგენილობის ამ ფორმალურ მომენტებზე დაყრდნობით, მომხსენებელი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ მოწინააღმდეგის არგუმენტი უსაფუძვლოა, რომ მისი საამისო საბუთი უკანონო და ნატყუარია.

აქვე იგი გაკვრით გვაწვდის ერთ მეტად საინტერესო ისტორიულ ცნობას.

კანონიერი ნაშეილებობის აქტით, ამბობს მომხსენებელი, „მეფეთა კელჩართული და მისთა მდივანთა კელწერილი და თავადთა მოწმობითა უნდოდა, თუ არა გაბელისძის მოწმობითა რომე გიორგი მეფის წახდენა უნდოდა და ჩუენს მამულზედა შეილობა უნდოდა, ვინ იყო ჩუენი მცილე, ესე თქუენ გასინჯეთ, პატრონ(ნ)ო“...

გამონათქვამი, ცოტა არ იყოს, ბუნდოვანია და მთლად ნათელი არაა, ვის უნდოდა „გიორგი მეფის წახდენა“, გაბელისძეს, თუ ჩუენი მომხსენებლის ძმას. წინა ფურცლებიდან ჩუენ ვიცით, რომ გიორგი მეფემ დასაჯა მომხსენებლის ძმა, ის მას თავის ერთგულად არ სთვლიდა. ამიტომ გვაქვს საბუთი ტექსტის ჩუენი გაგება დავიცვათ, ე. ი. რომ „გიორგი მეფის წახდენა“ მომხსენებლის ძმას უნდოდა.

მაგრამ ასე გაგებული ეს გამონათქვამი გაბელისძის მონაწილეობასაც ჰგულისხმობს გიორგი მეფის წასახდენად წარმოებულ საქმეში: „გაბელისძის მოწმობითა რომე გიორგი მეფის წახდენა უნდოდა“..

ასე რომ დარბაისერი გაბელისძეც ჩუენი მომხსენებლის ძმასთან ერთად გიორგი მეფის მოწინააღმდეგეთა შორის ყოფილა.

თავის საჩივრის უკანასკნელ ფურცელში მომხსენებელი აღნიშნავს, თუ ძმის სიკვდილის შემდეგ, როგორ „დაუბარა“ მან „ბატონობა“ (თავის ძმისწულს) ზაალს, რომელიც მას „შვილად გაუზრდია“; და რომ ზაალმა მისი სიკვდილი განიზრახა და, თუ არ გასცლოდა, მომხსენებელი „თავით და ცოლშვილით დახოცილი“ იქნებოდა.

დასასრულ, მომხსენებელი მიჰმართავს დარბაზს (მეფეს?) „გაიკითხოს“, თუ: „ამა ყუელა ვალდადებულობისათუის რად მამკლევდა“ „ჩემსა მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედან“ „ჩემის მკუიდრის და ნაშოვნის მამულისთუისა“?

* * *

საბუთი №№ 1801 d. h. და 1570 d. h. ფეოდალის ოჯახურ ცხოვრების საინტერესო სურათს შეიცავს. მაგრამ მისი შინაარსი ამით არ ამოიწურება და ერთ ფრად საყურადღებო ისტორიულ მომენტს აშუქებს.

გულსურაბს, გამრეკელ ჯაფახიშვილის ცოლს, ჩანს ძლიერი ქირისუფალი ჰყავს: „პატრონნი“ თაყა, ფავენელ და ზაზა. გამრეკელიც ამათ „გულისათუის“ უთმობს ამ მეტად თავნება ქალს, რომელიც, გამრეკელის აზრით, მისგან მოკლვის ღირსი იყო.

გიორგი მეფესა და ბაგრატ მეფეს შორის დაუნდობელი ბრძოლაა. ბაგრატ მეფე ქართლში გადმოსვლას და გიორგის გაძევებას ცდილობს. მას აქ აშკარა თუ ფარული მომხრეები ჰყავს. გორის

ციხე გიორგი მეფის მიერ გამრეკელ ჯავახიშვილს აქვს ჩაბარებული. აზირეჯიბი მეფე ბაგრატის აშკარა მომხრეა, ხოლო ზევდგინისძენი ორგულობის გამო დასჯილი არიან მეფე გიორგის მიერ მათი „სამკვიდრო“ გორის მოურავობის ჩამორთმევით.

გულსურაბ ცდილობს გამოიყენოს თავის შიზნებისათვის მეფეთა შორის ბრძოლა და მოხერხებულ ინტრიგით გიორგი მეფის მოლატეობა სურს თავს დაატეხოს გამრეკელს და მის შვილებს. სატიკრებელია, გულსურაბ არც მთლად მარტო ქსელაედეს საშიშ პოლიტიკურ ინტრიგას. გორის ციხის მოურავობა ერთობ საპატიო და სასურველი „კელი“ იყო, რომ მის მიღებას არ ცდილიყვნენ ზემო ქართლის სხვა ფეოდალები და მათ შორის ციციშვილებიც. შესაძლებელია, ამიტომ, გულსურაბ თავის ჭირისუფალთან შეთანხმებით და მათ სასარგებლოდ საქმიანობდეს.

ყოველ შემთხვევაში ცხადია, გულსურაბ სრულიადაც შორს არა დგას თავის დროის პოლიტიკურ ამბებისაგან.

შემდეგი საყურადღებო მომენტი ეს გახლავთ მოწმობა, რომლის მიხედვითაც უდავოდ მტკიცდება, რომ ბაგრატ დიმიტრისძე მეფის სახელს ატარებს 1463 წლამდისაც და, მაშასადამე, მისი გამეფება ჩიხორის ომთან არაა დაკავშირებული.

ეს საბუთი დაწერილია 1454—1463 წლებს შორის. წინა თარიღს გამრეკელის მიერ გორის მოურავობა არკვევს. გორი გამრეკელს 1454 წელს უკვე მიღებული აქვს (საქ. სიძ. II, 38), ხოლო 1453 წელს გორი ჯერ კიდევ ზევდგინისძიანთ „საკელოა“ (საქ. სიძ. III, დამატ. 14-15).

უკანა თარიღს 1463 წლის საბუთი არკვევს, საიდანაც ჩანს, რომ ჯავახიშვილთა სახლის უფროსი გამრეკელ კი აღარაა, არამედ მისი უფროსი ვაჟი ზაქარია. ასეა შემდეგაც (საქ. სიძ. II, 19, 20, 40). უნდა ვითქვოდეთ, რომ 1463 წელს გამრეკელ უკვე ცოცხალი აღარ არის.

ჩვენი საჩივრის ავტორი კი სწორედ გამრეკელია. და როცა 1463 წელზედ ადრე დაწერილ საბუთში მოყვანილია ციტატა კიდევ უფრო ადრე დაწერილ წერილიდან (გულსურაბის წერილი რუამს), სადაც ბაგრატ „მეფედ“ არის წოდებული, ჩვენ უფლება გვაქვს დავასკენათ. რომ ის გამეფებულა გიორგი მეფის წინააღმდეგ აჯანყების უმაღ 1453 წელს, როცა მან „ქუთათისს გაილაშქრა“ და მეფე დაამარცხა, თუმცა ქალაქი არ უნდა აეღოს (ჩანს, გიორგი მეფესაც ჰყავს ლიხთიმერეთს ძლიერი მომხრეები). ქუთათისი ამის შემდეგაც გიორგი მეფის ხელში უნდა ყოფილიყო. ბაგრატ მეფემ ის XV საუკუნის 70-ან

წლებში ჩაიგდო ხელთ, როცა ყვარყვარე ათაბაგის მიერ მეფე გიორგის დატყვევების შემდეგ გორისა და ქუთაისის ციხის პატრონი ახლად გამეფებული ბატონიშვილი კოსტანტინე დიმიტრისძე დაემორჩილა მას.

* * *

საბუთი № 1242 ს. დ. ფრიად მდიდარი შინაარსისაა. ეს არის ცოცხალი სურათი XV საუკუნის ფეოდალურ ზემო ქართლიდან.

მეფე და ბატონიშვილი, ურთიერთ შორის მოქიშპე მეფეები, მეფე და ფეოდალები, ფეოდალები ურთიერთშორის, — ყველა ამათი ურთიერთობა, ბრძოლა და თანადგომა დამაჯერებელ სინამდვილის იერიით არის გადმოცემული.

განსაკუთრებით ცხოვლად მოჩანს XV საუკუნის ფეოდალის მსოფლმხედველობა: ქართლი და საქართველო ფეოდალის წარმოდგენაში, ფეოდალის დამოკიდებულება მეფისადმი და ამ დამოკიდებულების საფუძვლები, დამოკიდებულება სხვა ფეოდალებთან.

ცოცხლადაა გადმოცემული მეფის მიერ ფეოდალისადმი „საკელოს“ სანახევროდ ძალა-უნებური „წყალობის“ სურათი.

საინტერესოა სურათი ზნე-ჩვეულებიდან: მემთვრალეობა. ასეთი ჩვეულება XV საუკუნის საქართველოში, უცხო მოგზაურების მიერაც არის დადასტურებული.

პოლიტიკურ ისტორიისათვის ჩენი საბუთი იძლევა რამდენიმე ახალს და უტყუარ ცნობას. ვახტანგ მეფე ლიხთიქითის მფლობელიცაა. ბატონიშვილი დიმიტრი ქართლის ერთი ნაწილის („წყალს იქითის“) სჯუზერენია.

ახალი და მეტად მნიშვნელოვანია ეპიზოდი გიორგი მეფისა და ბაგრატ მეფის ურთიერთობიდან.

მართალია, ბაგრატი აქ მეფედაა მოხსენიებული, მაგრამ, თუ არ სხვა აუტენტური მოწმობა, ჩვენ ამ ცნობას ვერ დავუყარებოდით, ვინაიდან საბუთი იწერება ერთობ გვიან, როცა ბაგრატ ერთადერთი მეფე იყო, ან შეიძლება გარდაცვლილიც იყო. ასეთ პირობებში შესაძლებელია ავტორმა აჯანყებული უფლისწული ბაგრატ, შემდეგ მის მიერ მოპოვებულ სახელწოდებით, „მეთობით“ მოიხსენია. მაგრამ სხვა საბუთით (აქვე № 1570 დ. ს.) უდავოდ ჩანს, რომ 1453/4 წლიდან ბაგრატი „მეფედ“ იწოდებოდა. ასე რომ, ჩენი ეს საბუთი ეთანხმება ამ ცნობას.

სანამ გიორგი მეფობს, ბაგრატ მეფეს არც ქუთაისი უჭირავს, არც ტფილისი (ჩვენ ესეც სხვა წყაროებიდან ვიცით). ამათ ხელში

ჩასაგდებად იბრძვის ის ისევე, როგორც გიორგი მეფე ცდილობს მის სრულ დამორჩილებას.

ჩვენს ამ საბუთში მოცემულია სწორედ ამ „ორიანობის“ ერთი ეპიზოდი.

მეფე ბაგრატ ქართლში გადმოდის და ციციშვილს ლაშქარს გაუძახებს. ციციშვილი გიორგი მეფის ყმაა. პატრონი არ მიეშველება ყმას და მხოლოდ სიძე, გამრეკელ ჯავახიშვილი თავისი შვილებითა და ლაშქრით იხსნის ციციშვილს დარბევისაგან.

* *

გარე პოლიტიკურ თუ ქრონოლოგიურ ხასიათის იმ ფაქტებს გარდა, რომელთაც ჩვენ პირველად ამ საბუთებით ვეცნობით, ჩვენი წასალა მეტად ძვირფასია აგრეთვე ფეოდალურ ქვეყნის საშინაო ყოფა-ცხოვრების, საშინაო პოლიტიკურ ურთიერთობის დასახასიათებლად.

ფეოდალურ საზოგადოების ზნე-ჩვეულება, ფეოდალის შინაური ყოფა, ქალის მდგომარეობა მალაღფეოდალურ საზოგადოებაში, მეფის დამოკიდებულება ფეოდალებთან, ფეოდალების ურთიერთშორის დამოკიდებულება, ფეოდალის პოლიტიკური აზროვნება, უფლისწულის საკითხი ფეოდალურ საზოგადოებაში, ფეოდალურ საქართველოს „დაშლის“ საკითხი, — ყველა ესენი და მრავალი სხვა საკითხებიც მეტად საინტერესოდ დაისმიან ხოლმე ამ საბუთების შესწავლის შედეგად.

ჩვენ, რა თქმა უნდა, ყველა ამ საკითხების შესახებ ამომწურავ საუბარს აქ ვერ გამოუღდებით. მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს და ისიც გაკერით და ზოგადად შეეცებით.

მკათიოდ და საინტერესოდაა მოცემული ფეოდალური აზროვნება: ის. თუ როგორ ესმის ფეოდალს ყმის უფლება-მოვალეობა პატრონის მიმართ, პატრონის მოვალეობა ერთგული ყმისა და უფლება ორგულის მიმართ.

ფეოდალის ყმობისა და „ერთგულად მსახურების“ საფუძველი „მაშულია“, რომელიც იმის მიხედვით, თუ როგორი „სახლისა“ და „გვარისაა“ ყმა, და როგორი ერთგულება და სამსახური აჩვენა პატრონს ყმამ, ებოძება უკანასკნელს „სამკვიდრო-სამამულოდ“ ჩვეულებრივის წესით ან კიდევ „თარხნად და კელშეუვალად“.

ასეთი „მკვიდრი მამულით“ „მსახურებს“ ყმა პატრონს. ერთგულებით სამსახური პირობაა „მამულის“ მიღება - ქონებისა. პატრონი მოვალეა ერთგული სამსახურის „სანუქფოდ“ წყალობა უყოს ყმას

და ყმას უფლება აქვს საამისო აჯა-და-მობხენებით მიჰმართოს პატრონს. ასეთ შემთხვევაში ყმა ხშირად თითონ ასახელებს ხოლმე „წყალობის“ საგანს.

ყმა მოვალეა მწყალობელი პატრონის მიმართ „ერთგულება-სამსახურსა შიგან“ დარჩეს.

შეცოდების შემთხვევაში პატრონს უფლება აქვს „წაართვას“ ორგულ ყმას „სამკუიდროდ“ და „სამამბულოდ“ ნაწყალობევი. „დააღარიბოს“ ის, დასაჯოს, მაგრამ „დაუნაშავეებლად წართმა.. აროდეს ყოფილიყო“.

ფეოდალური პრინციპი, რომ „ნაწყალობეე მამულის“ „დაუნაშავეებლად წართმა... აროდეს ყოფილიყო“ (საქ. სიძ. II, 202) ფეოდალურ სახელმწიფოს არსებობის პირობებში მეტნაკლებად ურყევია. ცენტრალურ ხელისუფლების იდეალი ის არის, რომ მას ჰქონდეს ნაწყალობეე „კელისა“ და „მამულის“ „დაუნაშავეებლად წართმის“ საშუალება და უფლება.

ფეოდალის იდეალი კი, პირუკუ, ის არის, რომ ასეთ „წართმას“ არც „დანაშაულობა-შეცოდების“ შემთხვევაში ექნეს ადგილი.

არც ერთი და არც მეორე „იდეალი“ ფეოდალურ სამეურნეო ურთიერთობის პირობებში სისაესით არ განხორციელდება. ეს არის ორი ერთი მეორის მოპირდაპირე უკიდურესი წერტილი, რომელთაც ფეოდალურ ურთიერთობის პოლიტიკური საქანელა ამა თუ იმ ქვეყანაში მისი განვითარების კონკრეტული სახეობისდა მიხედვით უახლოვდება.

საქართველოში XIV XV საუკუნეებში პოლიტიკური საქანელა უფრო ფეოდალების იდეალისაკენ იყო გადახრილი.

უფლების განხორციელება ფეოდალურ ურთიერთობის ხანაში, როგორც პატრონის, ისე ყმის მიერ ყოველ კერძო შემთხვევაში უპირატესად ძალაზე არის დამოკიდებული.

ხშირად არის, რომ პატრონს ყმის დასჯა სურს, მაგრამ ვერ ახერხებს. ყმა-ფეოდალი ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ქვეშევრდომი არაა, ის „კელმწიფის“ ნებას აგრევიგად უსიტყვოდ როდი ემორჩილება. ასეთი ქვეშევრდომობა ფეოდალურ ურთიერთობის ხანაში პრინციპულად შეუძლებელია.

მაგალითად, მეფე ვახტანგს სურს თაყა ფანასკერტელის „წყაღენა“. „კელთ შეპყრობა“ სურს მისი, მაგრამ ვერ ახერხებს: ჰხედავს, რომ ასეთი რამ ადვილად არ ჩაუვლის მას.

ამ ნიადაგზე, რომ პატრონისათვის ყმის ზედმეტი გაძლიერება მიუღებელია.

გაძლიერების პროპორციულად ყმას ერთგულობა - მორჩილების სტიმულები აკლდება, ხოლო პატრონს ყმის მიმართ თავისი უფლებების განხორციელების შესაძლებლობა უმცირდება.

განსხვავება აქაც ნათელია ფეოდალურ პატრონ-ყმასა და ბურჟუაზიულ სელმწიფე (=მთავრობა)- ქვეშევრდომის ურთიერთობათა შორის.

XV საუკუნის ფეოდალის წარმოდგენით ქვეყანა საფეოდალთა კრებულია. ქართლი, მაგალითად, ამ წარმოდგენით იქნებოდა ქაჩიბასძე-ბარათიანთა, ჯავახიშვილთა, ციციშვილ-ფანანასკრტელთა, გაბელისძეთა, ჩიჯავასძეთა, ზევდგინიძეთა, ქსნის ერისთვისა, შაბუჩისძეთა, აბულეთისძე-აბაზასძეთა და სხვათა „მამულების“ ჯამი.

ერთი მეორის მიმართ ეს „დარბაისერნი“ დამოუკიდებელნი არიან. კეთილმეზობლობენ, ან კიდევ მტრობენ ურთიერთს და ხშირად „პატრონის“ სურვილის წინააღმდეგაც კი. მეფე ყველა ამათი „პატრონია“, მაგრამ ის ეხლა, XV საუკუნეში „ღმრთისა სწორი“ აღარ არის და ეს „დარბაზ-ბატონები“ მისი „ძმები“ და „შვილებია“.

ერთად ყველა ამათ მიმართ პატრონი უძლურია, მაგრამ ყმათა შორის საერთო შეთანხმების შეუძლებლობა პატრონის არსებობის პირობაა და მის სეზუერენულ უფლებათა რეალიზაციის საწინდარია.

ეხლა გასაგებია, თუ რატომ არის, რომ ფეოდალთა შეყრილობის თუ კეთილმეზობლობის აქტებს მეფის განსაკუთრებული ნებართვა სჭირდება და „მოდაწერილენი“ მოვალენი არიან საგანგებოდ აღნიშვნონ, რომ ისინი კეთილმეზობელნი ან ერთსახლნი იქნებიან „პატრონის უზიანო საქმითა“.

ფრიად საყურადღებო მომენტს შეიცავს ჩვენი საბუთები ბატონიშვილობის საკითხიდან ფეოდალურ საზოგადოებაში.

მთავართა სისტემის ახალი სახე, მკაფიოდ წარმოჩენილი XIII საუკუნიდანვე, რასაც, საბატონყმო ურთიერთობის გამარჯვების ნიშნად ვე წარმოქმნილს, განვითარების მეტად თავისებური გეზი მისცა. მონღოლთა ეპოქამ და ამის მომდევნო მსოფლიო მნიშვნელობის მოვლენებმა, XIV — XV საუკუნეთა სიგრძეზე მალალ განვითარებას აღწევს და ნახევრად დამოუკიდებელ სამეფო-სამთავროებს წარმოშობს.

პრინციპულად განსხვავებული წინარე ეპოქასთან შედარებით აქჯერ კიდევ არაფერია.

„საქართველოს“ არასოდეს არ მოუსპია „აფხაზეთი“, „ქართლი“ „რანი და კახეთი“ „სომხითი“, „სომხეთი“ და „შირვანი“. გაერთიანებულ საქართველოს მეფის ტიტული მხოლოდ ისტორიულ შინაარსის მოვლენად არასოდეს ქცეულა.

ასეთი გაერთიანება ფეოდალურ ურთიერთობის პირობებში შეუძლებელი რამ იყო, მაგრამ ამ „სამეფოთა“ გაერთიანების შედეგად მაინც წარმოიშვა „ყოველი ქართლი“, „საქართველო“ და „ყოველი საქართველო“ საამისო იდეოლოგიით, კულტურით, ტრადიციებით.

ის კი, რასაც XV საუკუნის დასასრულს ჰქონდა ადგილი, ამავე მოვლენის მეორე უკიდურესი მხარე იყო.

და აი, ასეთ პირობებში, როცა მაღალი ფეოდალი (- მთავარი) „ხელმწიფობისაკენ“ მიისწრაფის და რამდენიმედ კიდევ აღწევს ხას, ბუნებრივია, ბატონიშვილობის საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობისად იქცეს.

პრინციპულად ახალი არც აქ არის რამე, მაგრამ ინსტიტუტის ევოლუცია თვალსაჩინოა და მეტად საყურადღებო.

ბატონიშვილობის საკითხი, თან სდევს, როგორც წესი, ფეოდალურ ურთიერთობის მთელს ხანას, მაგრამ მისი ასეთი თუ ისეთი გამოვლინება დამოკიდებულია ხსენებულ ურთიერთობის კონკრეტულ სახეობისგან.

„სეთეწულნი“, ტაოკლარჯეთის „კელმწიფენი“, აფხაზთ მეფეთა უფლისწულები (ქართლის ერისთავნი), XI-XII საუკუნეთა ტახტის მემკვიდრეები, ორმეფობა XIII საუკუნეში, პროვინციის „მეფენი“ XIV-XV საუკუნეებში, „დამოუკიდებელი“ სამეფონი XVI-XVIII საუკუნეებში და „ბატონიშვილები“ XVIII საუკუნისა, ყველა ეს ერთი კატეგორიის მოვლენებია ფეოდალურ სინამდვილის სხვადასხვა გარემოებაში.

ხსენებული საკითხის მთელს ისტორიულ სივრცეზე მიმოხილვას აქ ვერ შევუდგებით. ეს ფეოდალური ინსტიტუტი უნდა ცალკე მონოგრაფიულ შესწავლის საგანი გახდეს.

ჩვენ აქ რამდენიმე მომენტის აღნიშვნით დავეკმაყოფილდებით.

საქართველოს გაერთიანების ხანაში ტახტის მემკვიდრე ბატონიშვილები რომელიმე კუთხის მეფობას არ ისახავენ მიზნად. ბრძოლა წარმოებს ცენტრალურ სამეფო ხელისუფლებისათვის. უფლისწული ან უწყინარი „ალასტანელია“ ან აჯანყებული პრეტენდენტი.

ასეთია უფლისწულ დემეტრეს ბრძოლა ბაგრატ IV წინააღმდეგ. დავით II გამეფების საკითხი, დავით II ყალბი ანდერძი ვახტანგის გამეფების შესახებ, დავით დემეტრესძის ბრძოლა მამისა და ძმის წინააღმდეგ, დავით დემეტრესძის ყალბი ანდერძი და უფლისწულ დემნას აჯანყება გიორგი III წინააღმდეგ *.

* რომ უფლისწულთა ასეთი ბრძოლა ფეოდალთა ამა თუ იმ წრეებით საზრდოობდა და ამ წრეების წოდებრივ ინტერესებს ემსახურებოდა, რომ. მაშას-

XIV - XV საუკუნეში, როცა „გაკელმწიფდეს დიდებულნი“ და „მეფეთა ადგილთა მჯდომ“ მოსაკარგავემ „კინლა მეფობა იკადრა“, ალასტანელი უფლისწული, სრულიად ბუნებრივია, „ბატონიშვილობას“ აღარ სჯერდება და „მეფობას“ მიიტაცებს.

ცენტრს ეხლა ის მიზიდველობა აღარა აქვს და „კელმწიფობა“ მხოლოდ იქ აღარ არის. ცენტრი „საკელმწიფოებად“ დაშლის ტენდენციებს იჩენს და მთავარნი აღარც მეფის სიძობით ასაბუთებენ მათ მიერ სამთავროთა დაუფლების კანონიერებას...

ასეთ პირობებში უფლისწულები არ დააყოვნებენ „გაკელმწიფებას“ და განსხვავებით სხვა ფეოდალ-მთავართაგან თავიანთ თავს „მეფედ“ უწოდებენ.

მეფე ანდრონიკე, მეფე მელქისედეკ (საისტორიო მოამბე I, 138 - 143), მეფე ალექსანდრე (მე-14 საუკუნის მიწურულს), და გიორგი მეფე. ალბულას თანამედროვე, (საბუთი 1789 d. h.), მეფე ვახტანგ ალექსანდრესძე 1433 წ. (ისტ. საბ. III, 15), მეფე დიმიტრი ალექსანდრესძე 1445 წ. (ქრ. II, 257), მეფე ბაგრატ დიმიტრისძე (ჩვენი საბუთი № 1570 d. h.), — ყველა ესენი უმპყველი მოწმობებით არიან დადასტურებული და ამ მოვლენის ახსნა საქართველოს პოლიტიკურ მთლიანობის არსებობის პირობებში შესაძლებელია, ვფიქრობთ, მხოლოდ ჩვენ მიერ წამოყენებულ დებულების საფუძველზე.

„(ოდეს) ვახტანგ მეფობა დაიჭირა, წყალს იქით მისსა ძმასა, პატრონსა დემეტრეს მიანება თაყას გარეთ და თაყა ამისთუის არ მიანება, რომე მისი მამული და ციხე ჩიყავას ძისათუის უნდოდა“.

ვახტანგი მეფეა. დემეტრე მისი ძმაა, — ბატონიშვილი. მეფემ ბატონიშვილს წყალს იქით „მიანება“ ე. ი. გაღმა მხრის პატრონობა მისცა. ამიერიდან მტკვრის გაღმართი ფეოდალები დემეტრეს ყმები არიან. მოტივი, თუ რატომ არ „მიანება“ თაყა, მეფე ვახტანგმა დემეტრეს. გვიჩვენებს, თუ როგორი ხასიათის იყო ეს „მინებება“.

უფლისწულ დემეტრესადმი მინებებული თაყა მეფე ვახტანგისათვის ხელმოუწყოლომელი გახდება, მეფეს ამ ორგული ყმის დასჯა აღარ შეეძლება. აკი სწორედ ასეც მოხდა. გამრეკელ ჯაფახიშვილის

დამე, „ბატონიშვილობის“ საკითხს ნამდვილად ფეოდალურ წრეების შინაკლასობრივი ბრძოლა განსახლერადა, — საკიოხის ამ მხრით გაშლა-გალრმავებას ჩვენ ამხელად შეგნებულად უუელით ვკერდს.

თავგამოდებით თაყა ციციშვილი დემეტრე ბატონიშვილის ყმა შვი-
ქნა და ამით მეფის მიერ „წაედენას“ გადაარჩა. დემეტრე შვილია
მეფის და ყმათა (ფეოდალთა) სუვერენული მფლობელი. რალა დაუ-
შლის მას „მეფე“ უწოდოს თავის თავსა. და აკი მოხსენებულადა
მეფედ.

მართალია ეს ტიტული ვერ შეინარჩუნა მან, მაგრამ ეს სხვა სა-
კითხია.

ასევე ვახტანგიც. ის ჯერ კიდევ მეფე ალექსანდრეს სიცოცხლე-
შივე 1433 წელს მოიხსენიება „მეფედ“, შემდეგ კი . . . არა. შეიძლება
აქაც მეფის მიერ უფლისწულისადმი ქვეყნის რომელიმე ნაწილის
ისეთივე „მინებება“ (და შეიძლება არც მთლად ნებაყოფლობითი)
ვიგულისხმოთ, როგორც ზემოთ მოვიყვანეთ.

ან კიდევ მაგალითი. XV საუკუნის დასასრულს და XVI საუკუ-
ნის დასაწყისს (ქცით 1512 წელს) მუხრანი უფლისწულს ბაგრატს
„მიანებეს“. ბაგრატმა „დაიკირა ბატონობა“, „ძველი ტახტი განა-
ახლა“ და თავის თავს მეფედ რაცხს*, ყოველ შემთხვევაში ასე უწო-
დებს მას პოეტი (სერაპიონ საბაშვილი) და ეს მაშინ, როცა მისი მამა
(თუ მამა არა, ძმა მაინც) ქართლის მეფეა. არც მუხრანელ უფლის-
წულებს შერჩათ მეფის სახელი, მაგრამ „კახ-ბატონის“ მსგავსად
მათაც ჩვეულებრივ ფეოდალისაგან განსხვავებული ახალი სახელი მი-
ითვისეს: „მუხრან ბატონი“.

პრინციპულად ამავე კატეგორიისაა ლიხთიქითის „მეფეთა“ საკი-
თხიც.

სრულიად შემთხვევით შექმნილს (მონღოლთა პოლიტიკა: ორი „კა-
ნონიერი“ მემკვიდრე) ლიხთიქითის ტახტს არსებობის საფუძველს
იგივე მოვლენები უქმნიან, რომელთა ნიადაგზედაც სხვა სამეფო-სა-
მთავროები ჩამოყალიბდნენ. ორი ტახტი სრულიადაც იმთავითვე ორ
სამეფოს არ ნიშნავდა და ნარინ დავითი მხოლოდ ლიხთიქითის მეფე
არ ყოფილა, ისე როგორც ულუ დავითი არ ყოფილა მხოლოდ ლიხთ-
ამერეთის მეფე.

ფეოდალთა დაჯგუფებანი ტახტის ამ მეძიებელთა გარშემო XIII
საუკუნის 40-ან წლებში, პრინციპი, რომლის მიხედვითაც XII საუ-
კუნის 60-იან წლებში ამ ორმა მეფემ ქვეყანა გაინაწილეს, ფეოდალ-
თა დაჯგუფებანი ამ დაყოფის დროს და შემდეგაც XIII საუკუნის

* „მეფედ“ უწოდებს ბაგრატს მისი ქალი დედის იმედიც. იხ. ვალეს კვლევი-
ის წარწერა ИКОИМАО № 11, 74—75 და ჯვრის ბუდის წარწერა Г. Иере-
тели, арх. экск. по Кавр. ушети, გვ. 5.

90-ან წლებში ამ მეფეთა მემკვიდრეების მომხრე — მოწინააღმდეგე-ებად, ყველა ესენი უეჭველად მოწმობენ, რომ არც მეფეებს და არც ფეოდალებს XIII საუკუნეში საქართველო ორ ცალკე სამეფოდ არ ჰქონდათ წარმოდგენილი, არამედ ერთ მთლიან სახელმწიფოდ ორის ტახტით.

მხოლოდ ასეთ შეგნების ნიადაგზე შეიძლებოდა „ორისავე ტახტის გამაერთიანებელი“ სწოდებოდა იმას, ვინც შესძლო და ამ ორ ნაწილად დაშლის გზაზედ შემდგარი ქვეყანა პოლიტიკურად გააერთა.

მაგრამ ეს სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ისე, როგორც XIII საუკუნის სამოციან წლებში, XIV საუკუნის დასაწყისშიაც ჯერ კიდევ არ არსებობდა ლიხთ-იმერეთის ჩამოშორების ტენდენციები. ისინი, რა თქმა უნდა, უკვე არსებობდნენ და რაც დრო გადიოდა, ქვეყნის ეკონომიურ უკან დახევასთან ერთად, თანდათან ძლიერდებოდნენ. მაგრამ ჯერ კიდევ ეს ძალები სუსტნი იყვნენ გამაერთიანებელ ძალებთან შედარებით.

ცენტრი ებრძვის დამოუკიდებლობის გზაზედ შემდგარ სამეფო-სამთავროებს და სანამ მათი ხელქვეითი ფეოდალები ამ თავიანთ პატრონთა „ერთგულებასა ზედა“ მტკიცედ არა დგანან, ამარცხებს. მათ და ახლად შობილ ტახტებს აუქმებს. XIII-XV საუკუნეთა მთელს სიგრძეზე ერთი მეორის გვერდით თანდათან ყალიბდებიან ქართული სამეფო სამთავროები და იმ მომენტში, როდესაც ცენტრის პრეტენზიები ლიხთ-იმერეთის ტახტის მიმართ საბოლოოდ მარცხდება, „ქკს. რნ. მეფეთ ყმობისაგან განთავისუფლდნენ მთავარნი: დადიანი, ათაბაგი, გურიელი და შარვაშიძე“ (ქრ. II, 281), ე. ი. ცენტრის გამაერთიანებელ პოლიტიკის დამარცხების გვერდით მარცხდება ქუთაისის ტახტის პრეტენზიებიც ლიხთიქითის მთავრების მიმართ.

და მხოლოდ ასეთი დათმობის საფასურით მოიპოვა ქუთაისის ტახტმა მთლიან საქართველოს ცენტრისაგან დამოუკიდებლობა. ეს იყო არა ლიხთიქითის ტახტის, არამედ ლიხთიქითის მთავართა გამარჯვება. სწორედ ამიტომაც იღვწენ ეს ფეოდალები „ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა“... მთელი სამი საუკუნის სიგრძეზე წარმოებს ბრძოლა ქვეყნის გამაერთიანებელ და მის დაშლულ ძალთა შორის. მთელს ამ მანძილზე ეს ბრძოლა ერთნაირი ხასიათისა არ არის. დასაწყისში ეს ჩვეულებრივი ბრძოლაა ფეოდალურ სახელმწიფოს შიგნით. მართალია, მონღოლთა კარის პოლიტიკა ძლიერ უწყობს ხელს ადგილობრივ ცენტრისაგან ფეოდალთა მაქსიმალურ გათავისუფლებას, მაგრამ ქვეყნის გამაერთიანებელი ძალები მატერია-

ლურის თუ იდეური ხასიათისა ჯერ კიდევ იმდენად ძლიერია, რომ ფეოდალთ ზრახვებში ცენტრისაგან პოლიტიკურ-ტერიტორიული ჩამოშორება ვერ შედის. შემდეგ თანდათან ქვეყნის ეკონომიურ და-ცემასთან და ამასთან დაკავშირებულ სოციალურ ხასიათის ცვლილებებთან ერთად ბრძოლა ცენტრსა და სამთავროებს შორის ახალ ხასიათს იღებს. სამთავროები ცენტრისაგან დამოუკიდებლობის ტენდენციებს იჩენენ და ქვეყნის გამაერთიანებელ ძალთა შესუსტებისდა-კვალად სულ უფრო და უფრო მეტს წარმატებას აღწევენ ამ თავი-ანთ მისწრაფებაში. სწორედ ასეთივეა „ქუთაისის ტახტის“ საკითხიც.

დასაწყისში ეს ჩვეულებრივი უფლისწულის საკითხია, რამდენიმედ გართულებული მონღოლთა პირობებში.

სანამ გამაერთიანებელი ძალები განსაზღვრავდნენ პოლიტიკურ გეზს, „იმერთა მეფე“ არ იოცნებებდა „ათხაზეთით“ შემოთარ-გვლას, არამედ „ნიკოფსით დარუბანდამდის“ პოლიტიკა იყო მისი სარბიელი.

„ორისავე ტახტის გამაერთიანებლობა“ სრულიადაც ბაგრატიონთა აღმოსავლურ შტოს განსაკუთრებული საქმიანობა არ ყოფილა. ამ ეპოქაში ის ასეთივე საქმიანობა უნდა ყოფილიყო დინასტიის და-სავლურ შტოსთვისაც და სხვაგვარი სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წარმოება ამ დროს არც ამ უკანასკნელთ შეეძლოთ. და ეს არა მარტო XIII საუკუნეში, თვით XV საუკუნის მეორე ნახევარშიაც კი „იმერთა მეფე“ ბაგრატ „ორისავე ტახტის გამაერთიანებლად“ გვევლინება და მისი პოლიტიკური პრეტენზიები ჯერ კიდევ შეეფერება იმ ტიტულატურას, რომელსაც, როგორც ირკვევა, არც მთლად უშინაარსოდ, ან უკეთ, არც თუ მხოლოდ ისტორიულ შინაარსის სამკაულად სთვლიან და ატარებენ, როგორც ლიხთ-ამერეთის, ისე ლიხთ-იმერეთის ეს მეფეები.

არა თუ დავით ლაშასძის და დავით რუსუდანისძის მომხრე ფეოდალური დაჯგუფებანი არ იყოფებოდნენ ამერელ-იმერლებად, ასეთ რასმე ჩვენ XV საუკუნის მეორე ნახევარშიაც კი ვერ ვხედავთ.

ესა თუ ის დიდგვარიანი ან ასეთების ჯგუფი ემხრობა „ამერელს“ თუ „იმერელს“ მეფეს არა ამ მეფეთა სადაურობის მიხედვით, არამედ იმის მიხედვით, თუ რას უკარნახებს მას საკუთარი ფეოდალური ინტერესები. ხოლო თვით მეფის პოლიტიკა არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვა რამ, თუ არა ამ ფეოდალურ ინტერესთა თანასწორ-მოქმედი. მეფეთა პოლიტიკა კი არ განსაზღვრავდა ფეოდალების პო-ლიტიკას, პირუკუ, უკანასკნელთა ინტერესები განსაზღვრავდნენ, სა-

ბოლო ანგარიშით, პირველს. ამის შემდეგ ბუნებრივად გასაგებობდა, თუ როგორ იყო, რომ ლიხთაქეთის მეფეები „ეზრახებოდნენ“ ხოლმე ლიხთიქეთის ფეოდალებს „საკუთარ მეფის“ წინააღმდეგ, ისე როგორც იმერელი „გამაერთიანებლები“ პოულობდნენ მხარის დამკვერთ ამერელ ფეოდალებში. და მხოლოდ თანდათან, ქვეყნის ეკონომიურ დაკუმასთან დაკავშირებით, როცა სამთავრო-საფეოდალოების ინტერესები აღარ გადასცდებოდა იმ საზღვრებს, რომელიც მათ დაკუმულმა ეკონომიკამ და ამ ნიადაგზე ფრთაგაშლილმა თემობრივობამ შემოუფარგლეს, „ერთგულებასა ზედა თვისთა რჩეულთა მეფეთა“ დადგნენ ფეოდალები და ლიხთ-იმერეთის მეფის სახელმწიფოებრივი პოლიტიკა ისევე შემოიფარგლა ლიხთ-იქითით, როგორც ქართლის მეფეთა ან კიდევ კახთ ბატონთა პოლიტიკა სათანადო კუთხეებით.

ეს იყო ნელი, თანდათანი და ხანგრძლივი პროცესი. XV საუკუნის დასასრული ამ პროცესის ქრონოლოგიური ტეხილია, როცა უდავო შეიქმნა დამრღვევ ძალთა უპირატესობა გამაერთიანებელ ძალებთან შედარებით. არსებითად აქ არის ამ პროცესის დასასრული.

შემდეგდროინდელი (XVI საუკუნე) ამავე ხასიათის მოვლენები მხოლოდ იმის ნოწმობად გამოდგებიან, თუ რა ძნელად გაიმარჯვა ქვეყნის ამ დაშლის ტენდენციამ და რომ გამაერთიანებელი მომენტები ჯერ კიდევ ცოცხლობენ, რომელთა გაძლიერებას, სამწუხაროდ, ხელს არ უწყობდა ეხლა არა მარტო ქვეყნის სამეურნეო განვითარების პირობები, არამედ საგარეო პოლიტიკური გარემოც.

აღწერილ მოვლენისათვის წინამდებარე მასალა შემდეგ სურათს იძლევა: შიდა ქართლში ჯავახიშვილები უთანხმოებაში არიან ციციშვილებთან. ჩიქვაძესძე მტრობს მათ და თავს ესხმის საციციანოს. სამხრეთ დასავლეთიდან მესხებიც გადმოდიან ხოლმე. მეფე ვახტანგს წასახდენლად სურს თავისი ცოლის ძმა თაყა ციციშვილი. აქ გამრეკელ ჯავახიშვილი ცდილობს და დიმიტრი ბატონიშვილის შემწეობით თაყას წახდენისაგან გადაარჩენს. ვახტანგ მეფე არც თაყა ამილახორთან არის კარგს განწყობილებაში. ის დაიკვირს მას და „ლებთიმერით“ ჰყავს ტყვედ. სამაგიეროდ, ვახტანგის ერთგულნი ჩანან ჩიქვაძესძე და ჯავახიშვილი. ვახტანგ მეფეს უპყრია როგორც ქართლი, ისე იმერეთიც. უფლისწული დიმიტრი „გაღმა მხარის“ პატრონია.

ვახტანგის შემდეგ გიორგი მეფემ „ქუთათისი წაართო“ [ბაგრატს]. ბაგრატ იმ თავითვე მეფე არ ყოფილა. ის უნდა ერისთავი ბატონიშვილი ყოფილიყო. შემდეგ 1453/4 წელს აჯანყებულ ბატონიშვილმა ბაგრატმა „ქუთათის გაილაშქრა“. მწვავე ბრძოლა

მეფე გიორგის დამარცხებით დამთავრებულა, თუმცა ქუთათისი ისევ გიორგის ხელთ დარჩენილა: 1466 წელს ქუთათისი კოსტანტინე დიმიტრისძის ხელთ არის და ეს მაშინ, როცა კოსტანტინე ჯერ კიდევ ბაგრატს არ დამორჩილებია და ათაბაგ ყვარყვარეს მიერ დატყვევებული გიორგი მეფის მემკვიდრეობას ცდილობს (საქ. სიძ. II, 19).

აჯანყებული ბაგრატ „მეფედ“ კურთხეულა. ყოველ შემთხვევაში, 1463 წლის აღრე ის უკვე „მეფედ“ იწოდება (იხ. აქვე გამრეკელ ჯაფახიშვილის საჩივრის წიგნი).

ბაგრატსა და გიორგის შორის ამ ომის დროს უკანასკნელის წინააღმდეგ აღმოჩენილა მისივე ამილახორი, რომელსაც ამის შედეგად დაუქარგავეს „მამული“. მეფე გიორგის „დაულარიბებია“ ის.

იმერეთში გამარჯვების შემდეგ ბაგრატს ბრძოლა ქართლში გადმოუტანია. აქ მას ჰყავს აშკარა თუ ფარული მომხრეები. გაბელისძე ბაგრატ მეფის აშკარა მომხრეა. მეფე გიორგი არც ციციშვილებთან ჩანს სასურველ განწყობილებაში: ერთხელ, როცა ბაგრატ მეფე გადმოდის და ციციშვილს ლაშქარს გაუძახებს, მეფე გიორგი არ იძვრის ყმის მისაშველებლად და გამრეკელ ჯაფახიშვილი მეფის უნებურად მიდის თავისი ლაშქრით და ბაგრატ მეფის მარბიელთ განდევნის.

XV საუკუნის სამოციან წლებისათვის ურთიერთ შორის მოქიშვე მეფეთ გარდა ბატონიშვილებიც ერევიან პოლიტიკურ ცხოვრებაში: კოსტანტინე და დავით დიმიტრისძენი. კოსტანტინე, როგორც უფროსი, საფიქრებელია, გაღმა მხარის ბატონი ყოფილიყო: დიმიტრის ეახტანგ მეფემ ვაღმა მხარი „მიანება“; დავითი გამოღმა მხრის მე-ბატონე ყოფილა.

ორივე გიორგი მეფის მორჩილებაში ყოფილან. თვით მეფეს ჰყავს ვაჟი ალექსანდრე, რომელიც მას ჯერ კიდევ 1463 წელს „მეფედ“ ჰყავს მოხსენიებული (საქ. სიძ. II, 19). ტახტის მემკვიდრის ნაადრევად მეფედ გამოცხადება ასეთ პირობებში სრულიად გასაგებია.

არა თუ ბაგრატ მეფე, კონსტანტინე და დავითიც კი ტახტის მეძიებელნი იყვნენ. მათი მორჩილება და ერთგულება ერთობ პირობითი და სათუო უნდა ყოფილიყო.

გიორგი მეფეს ყვარყვარე ათაბაგი ატყვევებს 1466 წელს. უმაღლიცვლება სურათი: კოსტანტინე გამეფებას ლაშობს და დროებით კიდევ აღწევს ამას. მის ხელშია გორი და ქუთათისი. დავით ბატონიშვილი წაუვა ძმას და მეფე ბაგრატს ეყმობა. ტახტის კანონიერი მემკვიდრე ალექსანდრე არც ერთს ახსოვს.

ბაგრატ მეფე სწრაფად გადმოდის და ქართლის დაპყრობას ცდილობს. მის ძველ მომხრეებს ეხლა ბატონიშვილი დავით და მისი ყმა

ზედგინიძე ემატება. უკანასკნელი ასეთ სამსახურისათვის დიდი ხნის წინად ჩამორთმეულს სახელოს, თავის „მკვიდრ მამულს“, გორის მოურავობას დაიბრუნებს. კოსტანტინე მეფე, როგორც ჩანს. ამის შემდეგ ბაგრატ მეფესთან ბრძოლას უიმედოდ უყურებს და ისევ მორჩილებას არჩევს.

ამის შემდეგ ბაგრატ მეფეს მეტოქე აღარა ჰყავს და ისიც „ყოვლისა საქართველოსა“ მეფე ხდება. ქართლში გადმოსული ბაგრატ სრულიადაც არ იქცევა როგორც დამპყრობელი ეინშე და არამკვიდრი მეფე. მას ქართლი სრულიადაც არ წარმოუდგენია დაპყრობილ ქვეყნად, არამედ თავი ქართლის მემკვიდრე მეფედ მიაჩნია. ის ისეთივე „ორისავე ტახტის გამაერთიანებელია“, როგორც სხვა რომელიმე მეფე ლიხთ-ამერიიდან თუ ლიხთ-იმერიიდან.

დიდგვარიანთ ორიენტაციებს უპირველეს ყოვლისა მათი ფეოდალური-სამამულო ინტერესები განსაზღვრავენ და ყველა სხვა მომენტი მეორადი ხასიათისაა.

ბაგრატ მეფე არც ფეოდალებს მიაჩნიათ უცხოელად და ყოველივე ყოყმანის გარეშე დგებიან მის მხარეს, როცა კი ამ თავიანთ ინტერესების დაკმაყოფილებას მისგან ელიან და ასე იქცევიან არა მარტო ჩვეულებრივი ფეოდალები, ასე იქცევა „ამერელი“ უფლისწულიც.

II. საბუთიანის საერთო აღწერა

სრულიად ბუნებრივია, რომ საისტორიო წყაროთა ფეოდალურ ეპოქიდან ჩვენს დრომდე მოღწეულობის მხრით ჩვენ მეტად მძიმე მდგომარეობაში ვართ. „ქამთა სიავეს“ ისტორიულ ქარტეხილებს, თან გადააქონდათ ადამიანთ ნამოქმედარის კვალიც, საბუთებისა და სხვა მსგავსი დოკუმენტალურ მასალის სახით.

შედევად — წყაროთა დიდი უსწორმასწორობა, ზოგჯერ სიუხვე, ზოგჯერ „უდაბნო“, ზოგჯერ ნაკლები და კანტიკუნტი. წყაროთა ასეთ ნაკლებობით განსაკუთრებით ცნობილია ჩვენი ისტორიის XIV—XV საუკუნეები.

მაგრამ, რაც კიდევ უფრო სამწუხაროა, ის მცირედიც კი, ამ საუკუნეთა შესახებ რომ მოიპოვება, აქამდის მთლიანად შეგროვებულ დამუშავებული და გამოქვეყნებული არაა.

თავი რომ დაუანებოთ უცხოეთის არქივებს, სადაც, მოსალოდნელია, არა ერთი ძვირფასი ცნობა იქნება შემონახული, — ჩვენში დაცული ეპიგრაფიკული წარწერანი, მინაწერები ძველს ხელთნაწერებზე, მატრიანე — მოსახსენებელნი, სიგელ გუჯრები თუ სხვა, სამართლი-

ანად ელიან შეკრება-დამუშავებას და გამოქვეყნებას. ამ გზით უეკ-ველია მრავალი ახალი ცნობა შეგვეძინება, რის შემდეგ შესაძლებელი გახდება აღნიშნულ ეპოქის ჩვენი საზოგადოებრივ ცხოვრების რამდენადმე ნათელ სურათის გადაშლა.

უნდა აღინიშნოს, ასეთი შრომა „უმაღურია“: ეფექტი ოდნავადაც არ შეეფარდება გაწეულ შრომის რაოდენობას.

მიუხედავად ამისა ეს შრომა უნდა აუცილებლად გაწეულ იქმნას: წარსულის ნანგრევებიდან უნდა ამოიკრიბოს და გაიწმინდოს ისტორიის ის საშენი მასალა, რომლის მიხედვით ჩვენი წარსულის ნამდვილი, მეცნიერული შენობა უნდა აგებულ იქმნას.

XIV—XV საუკუნეებს შეეხება წინამდებარე საბუთები*. პირველი ოთხი მათგანი უეკველად ერთი პირის მიერაა შესრულებული. ქალაღდი, მელანი, ხელი, ენა — ყველა ერთია.

შინაარსის მიხედვით ეს ოთხი კი არა, ერთი საბუთია, ოთხ ფურცელ ქალაღდზე დაწერილი. ის ერთ-ერთ ზეედგინიძის მიერ დარბაზისადმი მირთმეული საჩივრის შავია.

საბუთი უთარიღოა, მაგრამ მისი დათარიღება დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. მოჩივარი თავის არზას სწერს ბაგრატ მეფის გარდაცვალების შემდეგ (†1478) და კოსტანტინეს მეფობაში, ე. ი. XV საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, არა უგვიანეს 1504 წლისა. (ქალაღდის კვირნიშანიც XV საუკუნის მეორე ნახევრისაა: ხარის თავი მოხრილი რქებით; თავის თხემიდან ატლებულია გრძელი სწორი ღერო რვა ყურა ყვაეილით).

ოთხივე ფურცელი, როგორც აღვნიშნეთ, ერთი საბუთია. შინაარსის მთლიანობა ამას ამტკიცებს. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თითოეული ცალკე ფურცელი ტექნიკურად მეორესთან დაკავშირებული არაა. არც ერთი ფურცელი ბოლომდის ისე დაწერილი არ არის, რომ ცარიელი ქალაღდი დატოვებული არ იყოს. მკითხველს ისეთი შთაბეჭდილება რჩება თითქო ესენი ერთი მთლიანი მოთხრობის ცალკ-ცალკე ნაწყვეტებია...

ეს გარემოება, ვფიქრობთ, აიხსნება ტექსტის არა მარტო მეკანიკური დაზიანებით (სიტყვების, სტრიქონებისა და, შესაძლებელია,

* ამ საბუთების გამოცემა ჩვენ 1929 წელს განვიზრახეთ. მუშაობის დროს აღმოჩნდა, რომ ამ ჩვენი მასალის ნაწილი გამოსაცემად დაემზადებია (მაგრამ არა დედნების, არამედ პირების მიხედვით) ს. კაკაბაძეს.

რვა წლის უშედეგო ლოდინის შემდეგ ჩვენ მორალურ უფლებას ვაძლევთ თავს დედნების მიხედვით დამზადებული ჩვენი მასალა გამოვაქვეყნოთ.

მთელი ფურცლების დაკარგულობა...), არამედ იმითაც, რომ ეს საბუთი შავია და საბოლოოდ გამართული არაა.

ამას გარდა ჩვენი საბუთი დასრულებული არაა. ტექსტი ისე წყდება, რომ არა ჩანს, თუ სახელდობრ რა „წაეკიდა“ მოჩივარს და ვის მიერ, ან რა არის ამ საჩივრის უშუალო მიზეზი.

ამ ნაკლს თითქო ავსებს ზევდგინიძიანთ ორი სხვა საბუთი (ფურც. V- VI).

ისინი ორივე ერთის ხელითაა დაწერილი. დამწერლობა, ქალაქ-დი XV საუკუნისაა. ენა ისეთივე, რაც წინა საბუთებისა. შინაარსით ესეც საჩივრის წიგნებია. შიგ მოხსენებული პირები (თაყა, მოჩივარის ძმა, ზაალ) იგივე წინა საბუთების პერსონაჟებია.

დრო დაწერისა (გიორგი მეფის შემდეგ) აგრეთვე უდგება წინა საბუთის დაწერის დროს. ამიტომ, ვფიქრობთ, შესაძლებელია ეს ორი ფურცელიც წინა საბუთის გაგრძელებად და დასასრულად ჩავთვალოთ.

მაშინვე ჩვენთვის ცხადი შეიქმნება, თუ რა ნიადაგზეა უთანხმოება მოჩივარსა და მოადს შორის, რა საბუთიანობა აქვს თითოეულ მხარეს და რა კონკრეტულ მოვლენებთან დაკავშირებით ატყდა ეს სარჩელი.

თურმე ძმისწული ზაალ (ფურც. III) მოსაკლავად თავს დაესხა ბიძას (ფურც. VI) და ეს ხდება „მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედა“ (ფურც. V). ზაალ საგვარეულო ქონების უდიდეს ნაწილს იჩემებს. აქ ის ნაშვილეობის წიგნს ემყარება. ამ წიგნით მამა მისი, მოჩივარის ძმა, ამილახორი (ფურც. IV) თურმე უწვილებია (ფურც. V) მოჩივარის ბიძას ამილახორს (ფურც. II) თაყას (ფურც. V). მოჩივარი არ სცნობს ამ წიგნის კანონიერებას, ნატყუარად აცხადებს მას (ფურც. V) და თავის უფლებას საერთო მამულზე ამ მოხსენებით ამტკიცებს (ფურც. I—VI).

ამიტომ ჩვენ, მიუხედავად იმისა, რომ V და VI ფურცლები დამწერლობით და ზოგიერთ გამონათქვამებითაც (მიმართვა „პატრონო“ „ბატონო“-ს ნაცვლად) განსხვავდებიან პირველი ოთხი ფურცლისაგან, ისინი მაინც ერთ მთლიან მოხსენების ნაწილებად მიგვაჩნია, რომლის პირველი ოთხი ფურცელი ერთ მწიგნობას დაუწერია, ხოლო დანარჩენი მეორეს.

როგორც აღვნიშნეთ, ჩვენი საბუთის ტექსტი მეტად დაზიანებულია; აკლია მთელი სტრიქონები, სიტყვები, ასოები. ასეთ პირობებში ტექსტის აღდგენა, ბუნებრივია, ზოგჯერ სადაო აღმოჩნდეს.

ენა საბუთებისა თავისებურია. ის ლაკონურია და სპეციფიკურად მოხსენების ენაა. ამიტომ განკვეთის ნიშნების დასმაც არაა

ადგილი და ზოგჯერ სადაო და საპასუხისმგებლოცაა. (მაგალითად, V ტურცლის მე-14-ე სტრიქონში თუ მძიმეს დავსევამთ „რომე“-ს წინ, მაშინ მივიღებთ, რომ გაბელისძეს უნდოდა „გიორგი მეფის წახლენა“, ხოლო თუ ისე მოვიქცევით, როგორც ჩვენ დავსევით აქ ნიშანი, მაშინ გამოვა, რომ მოჩივარის ძმას უნდოდა „გიორგი მეფის წახლენა“).

არც წანაკითხის გაგებაა ყოველთვის უდაო. მაგალითად, II ტურცელში ვკითხულობთ: „გაუწყრა მე[ფე] კოსტანტინი შვილსა, მეფესა ალექსანდრეს [და ალექსანდრე მეფე ათაბაგსა ივანესთანა წავიდა და მამა ჩემი თან წაჰყვა ღარიბობასა. ხუთსა წელაწადსა ღარიბობას იახლა. კოსტანტინე მეფემან ჩალაღანს გაილაშქრა და იქი მოკლეს. მოვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა“ (სტრ. 6—12). სიტყვა „კოსტანტინი“-ში აქ შეეკვება არ შეიძლება. ასევე ყოველ ექვს გარეშე იკითხება მე-10-ე სტრიქონში სიტყვა „კოსტანტინე“. ამიტომ სრულიად ბუნებრივი იყო აქ მეფე ალექსანდრეს მამიშვილობით აღნიშვნა წაგვეკითხა. მაშინ წინადადების ქვემდებარედ უნდა მიგველო „მეფე“ და მის შემდეგ უნდა აღვედგინა „გიორგი“. ან შეიძლება სახელი „გიორგი“ ზემოდ ნაკლულევან ნაწილში იყო მოხსენებული და აქ „მეფე“-სთან ის იგულისხმებოდა (ამის ანალოგია აქ სხვაგანაც მოიპოვება).

მაგრამ ამით სიძნელე სრულიადაც არ დაძლეულა. გიორგი მეფე გაუწყრა „კოსტანტინიშვილსა მეფესა ალექსანდრეს“ და ალექსანდრე მეფე ამიტომ იყო ხუთ წელს ღარიბობაში. ხოლო მისი დაბრუნება გარკვევითაა დაკავშირებული კოსტანტინეს და არა გიორგის სიკვდილთან. გამოდის, რომ ალექსანდრე მეფე ბიძას გაექცა და მამის სიკვდილს კი ელოდა, რომ დაბრუნებულყო.

ამას გარდა ასეთ გაგებისას გამოვა, რომ საქართველოში ერთსადა იმავე დროს მეფობენ გიორგიცა და კოსტანტინეც და გიორგი ცოცხალია კოსტანტინეს მოკვლის დროსაც. სხვა სიძნელეებს რომ თავი დაეანებოთ, მართო ესენიც კმარა, რომ ასეთი გაგება უარყვოთ და „კოსტანტინი“ სახელობით ბრუნვად მივილოთ და არა შევეცილ ნათესაობით ბრუნვად: კოსტანტინი(ს). „კოსტანტინი“-ს ანალოგიას ჩვენ ვპოულობთ VI ტურცლის მე-12-ე სტრიქონში: „ჩემი სიძე დეკანოსიძი გამოეგზავნა“. მართალია, წინადადების წყობა უხეიროა: გაუწყრა მეფე კოსტანტინი შვილსა, მეფესა ალექსანდრეს“ და ამკარად ეწინააღმდეგება იქვე შემდეგ სტრიქონის „კოსტანტინე“-ს, მაგრამ ჯერჯერობით, ვთქვამთ, ასეთი გაგება მაინც უფრო მართებულია, სანამ ჩვენ არ მოგვიპოვებია ისეთი საბუთები, რომელნიც

მასუბს გასცემდენ მეორე ნაირ გაგების ნიადაგზე წამოკრილ კითხვებს.

ახლა თვით მოჩივარის ეინაობის შესახებ. ის თვით ამილახორი არაა. ამილახორი იყო მისი „ძმა“ და „ბიძა“. მოჩივარს არც მამა ჰყოლია ამილახორი. მას ერთი სხვა „ბიძაც“ ჰყავს -- მამისა ზევდგინძე. უკანასკნელი მოჩივრის შორეული „ბიძა“ უნდა იყოს: მოჩივარი არაშევეს მას სოფელ ახალციხეს და საგვარეულო ქონებაში შემოაქვს.

ჩვენამდის მოღწეულ ამ დროის საბუთების მიხედვით ეს პირი უნდა იყოს ან ავთანდილ ზევდგინძისძე, ან კიდეე „პატრონი გუარამ“ ზევდგინძისძე. უჩივის ის თავის „ძმის“ წულს, ამირინდო ამილახორის შვილს ზაალს. ზაალ ემყარება თაყა ამილახორის მიერ დადებულ ნაშეილეობის წიგნს, რომლითაც მას უშეილება მოჩივრის „ძმა“ და ზაალის მამა ამირინდო ამილახორი. ჩვენი მოჩივარის მამა უნდა ზევდგინ ზევდგინძისძე იყოს, ხოლო თაყა ამილახორი „ბიძა“ მისი. (რა თქმა უნდა, „ძმა“ და „ბიძა“ შესაძლებელია ყოველთვის ღვიძლ ძმასა და ბიძას არ გულისხმობდენ). გადაწყვეტით თქმა იმისა, თუ რომელი ამ ორთაგანი არის მოჩივარი, გუარამ თუ ავთანდილ, ძნელია. თუმცა წინამურის შესახებ საბუთში გუარამის დასახელება ამირინდოს გვერდით (ქრ. II, 205), ხოლო ჩვენს საბუთში (იხ. ფ. 4) მოჩივარის მტკიცება, რომ მან ამოიგო წინამური, საკითხს თითქო გუარამის სასარგებლოდ სწყვეტს.

ჯაეახიშვილთა ორ საბუთიდან ერთი თითქმის უნაკლულაა. ის დარბაზისადმი მირთმეული მოხსენებაა. მისი ავტორი გამრეკელ-ჯაეახიშვილის ერთ-ერთი შვილია, ან კახა ან ზაზა. საბუთი იწერება გამრეკელის სიკედილის შემდეგ, XV საუკუნის მესამე მეოთხედში.

მეორე საბუთი ორ სხვადასხვა ფურცელზეა დაწერილი. მათი ქალღი სხვადასხვაა, ხელი ერთი. შინაარსიდან უდავოა, რომ ორივე ფურცელი ერთი საბუთია. ესაა გამრეკელ ჯაეახიშვილის მიერ დარბაზისადმი მირთმეულ მოხსენების შავი. მაშასადამე, შესრულებულია ის 1463 წლამდის. საბუთის ერთი ფურცელი მეტად დაზიანებულია, მეორე შედარებით კარგადაა შენახული. ამ საბუთის ორივე ფურცლის ზურგზედ სპარსული ტექსტია მოთავსებული, რაც თავის თავად საინტერესო ფაქტია. XVI--XVII საუკუნეებში ასეთი რან ჩვეულებრივი მოვლენაა ქართულ დიპლომატიკაში. ამ მოვლენას უნდა ფეხი მოეკიდა ჯერ კიდევ XIV საუკუნიდან. ყოველ შემთხვევაში XIV საუკუნის ერთ ქართულ საბუთზე სპარსული წარწერა უკვე გვხვდება.

პალეოგრაფიულად ყველა ეს საბუთები საინტერესონი არიან. ისინი მხედრულ დამწერლობის განვითარების გარკვეულ საფეხურს მკაფიოდ წარმოგვიჩვენენ.

საინტერესოა ჩვენი საბუთები, როგორც ქართულ დიპლომატიკის განსაკუთრებულ დარგის—დარბაზისადმი სასარჩელო მოხსენებების უძველესი ნიმუშები.

მაგრამ განსაკუთრებით თავისებური და საინტერესოა ყველა ამ საჩივრის წიგნების ენა: ლაკონური, მოქნილი, მკაფიო.

ს ა ბ ჟ თ ე ბ ი

საბ. № 1796 ძ. ი. საქ. მუხ. ზელნ. განყ., ზომით: 42×11. სანტ, დაწერილია შავი მელნით უკვირნიშნო ქალაღდზე. ხელი: მე-15-ე საუკუნის მხედრული; საბუთი მეტად დაზიანებულია განსაკუთრებით მარცხენა მხრიდან. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის შემდეგ ორწერტილი. წერტილებით აღენიშნავთ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რაოდენობას, ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ვათავსებთ აღნადგენ სიტყვებს.

[ბატონო დარბაისერნო] გაიგონეთ ჩუენი საქ[მე]:
 [ოდეს გიორგი მეფე] ოვსეთით მოვიდა სხ.*
 [უილოსი ამო]წყუედლინი დახუდეს. ორნი ქა-
 [ლნი დახუ]დეს სხუილოსელთა¹, ერთი კოკლი
[გიორგი მეფე]მან² ასრე უბრ[ძანა]: 5
 [კოკლსა ქალსა ვინ]ც შეირთავთ, ამა სხუილოსუ-
 [რსა მამულსა მო]გცემ“. ის კოკლი შეირთო
 [ზეედგინიძემან] და უბოძა სხუილოსური მამული.
 [გამოკდა დიდი] ხანი და გაილაშქრა გიორგი³ მე-
 [ფემან თათარ]თა. აქ ჩემი გუარის კაცი ოცდა ცხრა- 10
 [ნი დაკოცნეს] და ერთი კელთა დაირჩუნეს. დ-
 [ა ათაბაგსა ა]ლბულას³ თათარნი მოუდეს. ერთი
თავადი თათარი დარჩა კელთა და ის
 [ჩემი გუარის] კაცი იმითა დაიხსნა დიდმა ალბ- 15
 [ულა. გაუშ]უა და იმავე მკუიდრსა მამულზედა
 [მოვიდა. და ქარ]თველნი ერთობ დალონებულნი
 [იყუნეს. წა]ვიდა გიორგი მეფე და ალბულას შეეხუეწა.
გამოარჩივეს ერთი უშვილო კა-
 [ცი. უთხრეს:] „მე]ფე კელთა შევიპყრათ და ქართლი
 [ჩუენ დაგურ]ჩებისო“. ჰუკას გუარის კაცმან ჩემსა 20
 [გუარის კაცსა გა]ანდო. იმან მეფესა არ დაუმალა.
 [უთხრა მეფეს]ა: დასტურად გუილალატებენო.
 [ლამეს, რ]ომელსა ულალატებდეს, მეფის საგებ-
 [ელში ის ჩუე]ნი გუარის კაცი დაწვა და მეფე წ-
 [ავიდა. მივი]დეს და ჩემი გუ]არის კაცი** დაირჩუნეს და მწოვედ დაკო- 25
 [დეს და სიკუ]დილსა ულაზოდეს და, როგორაც ეს
 [იცნეს, რომე] ზეედგინიძე არისო, აღარ მოკლეს.

* საბუთებში მართლწერას ტექსტისას ვიყავთ, განკვეთის ნიშნებს კი არა. არც გადატანის აწინდელ დამარცხლის წესს აღვადგენთ და ტექსტს უპველულად ვტოვებთ; მხოლოდ გადატანის ნიშნებს ვსხამთ.

** „არის კაცი“ სტრიქონს ზემოდან სწერია ტექსტის ხელით და მელნით,

.....მოვიდა ამავე ჩუენსა დიდსა მამ-
 [ულზედა და უბოძა] მეფემა ნასისხლად მღუიმიე ⁴ მი-
 [სითა შესაელითა სასაფლაოდ. ახალციხე ⁵, სამოცი კ-
 [უამლი კაცი] ესახლა. და ხუთი დახატული ჩარდა-
 [ხი].....ი მოწყობილი უბოძა სისხლად.
ნის * მამისა და თაყა მამისას შვილი, თა-
ყას შეილნი აეთანდილ და ჯანიბ[ეგ] ⁶.

30

საბ. № 1799 ძ. ს. საქ. მუხ. ხელ. გან., ზომით: ქალაღი 40 X 15¹/₂, სანტ.
 ტექსტი 36 X 15¹/₂, დაწერილია შავი მელნით კვირნიშნიან ქალაღდ
 ხე: ხარის თავი მოხრილი რქებით. ხელი: მე-15-ე საუკუნის მხედრუ-
 ლი. საბუთი დახიანებულია. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის შემ-
 დგვ ორწერტილი.

წერტილებით აღნიშნავთ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რა-
 ოდენობას. ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ეათავებთ აღწადგენ სი-
 ტყეებს.

.....სა მამულზედა წაეიდა და აეთან-
 [დილ სხუილოსურსა] მამულზედა დადგა. აეთანდილს ¹...
[ცხ^{***}]ენი წაეკცა და დედაკაცსა ველარა და-
მოიყუანა მისი ტანი ძმისწული-
 [მამა] ჩემი და ამა მკუიღრსა მამულზედა დასუა და ბ-
 [იძა] ჩემსა თაყას ² ბარათა ³ ზრდიდა. გაუწყრა ბე-
 [ფე კოსტანტინი ⁴ შეილსა, მეფესა ალექსანდრეს ⁵ [და]
 [ალექსანდრე მეფე ათაბაგსა ივანესთანა ⁶ წაეიდა
 [და მამა] ჩემი თან წაჰყუა ღარიბობასა. ხუთსა წე-
 [ლი]წადსა ღარიბობას იახლა. კოსტანტინე მეფ-
 [ემან] ჩალაღანს ⁷ გაილაშქრა და იქი მოკლეს. მო-
 ვიდა მეფე ალექსანდრე და მის ტახტზედა დაჯდა.

5

10

* ამ „ნის“ წინ რაღაც ასოს ნაშთი მოჩანს. ის შეიძლება იყოს „ა“-ნი რა-
 ლაც ფეხიან ასოზე გადაბმული. ყოველ შემთხვევაში, ანი თუ არა, ის ენი ან
 ინი არ შეიძლება იყოს.

** უკანასკნელი სტრიქონი ტექსტისავე ხელით (?) მის მეორე მხარეზე სწე-
 რია. ტექსტი შეწყვეტილია სიტყვაზე „ჯანიბ“ და მეტი აღარა არის რა.

*** ამ „ენი“-ს წინ რაღაც ასოს ნაწილია გადაარჩენილი. ის ასო ხანი შეიძ-
 ლება იყოს. ამიტომ აღდგენა [ცხ]ენი შესაძლებელია.

ქმოვიდა მამა ჩემი იმავე მკუიდრსა მამულზედა, სხუ-
 ილოზედა დაჯდა. მაშინდელი აღარაეინ ცოცხალა 15
 [ზაქ]არიას მეტი და ზაქარიას * კკითხეთ, როგორა ქ-
 [ყ]ეა მეფესა ალექსანდრეს მამაჩემი. მერმე თაყ-
 [ა]ც მოიწიფა და ორნივე კამყოლად * ჰყვეს
 და მსახურებდეს ანავე ჩუენითა მკუიდრითა მამ-
 ულითა. მერმე დაჯდა ვახტანგ 1" ბატონად და ბი- 20
 ძა ჩემი ამილახორი მისი ქუისლი იყო და კელ-
 თა შეიპყრა ვახტანგ მეფემან და არც ერთი გ-
 ლეხი შეუცვალა მამა ჩემსა. ასრე უბძანა: „შენ
 არა შეგიცოდებია რა, არას წაგართომ“ და ისრე-
 ვე აქონა მისი მკუიდრი მამული. ბიძაჩემი ლეხ- 25
 თიმერით ტყუედ ჰყევანდა და მამაჩემი გორს ციხ-
 ეს უდგა და არა დააკლო რა მისის მკუიდრის
 მამულისაგან. ასრე მკუიდრი არის. არც ერთი კუა-
 მლი კაცი არა შეუცვალა მეფემ ვახტანგ მამა ჩ-
 ემსა, ბატონო დარბაისერნო. ასრე ძუელ- 30
 ითგან ნამსახურნი ვართ მეფეთანი. რის თაეზე-
 და წაგკედით, თქუენვე გაიგონეთ *.

საბუთი № 1800 ა. ი. საქ. მუზ., ხელნ. განყ., დაწერილია შავი მელნით
 კვირნიშნიან ქალღებზე: რვა ყურა ყვეილი გრძელ და სწორ ლე-
 როზე. ხელი: მე-15-ე საუკუნის მხედრული. საბუთი მეტად დაზი-
 ანებულია ზემო და მარცხენა აშიების მხრით. ზომა: 37 X 14,5 სანტ.
 წერტილებით დაკლებულ ასოთა დაახლ. რაოდენობას აღვნიშ-
 ნავ, კუთხოვან ფრჩხილებში აღდგენილ სიტყვებს ვათავსებ.

(აკლია ორი სტრიქონი).

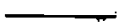
.....[გიორ]გი მე - 1
 |ფე.....[ქუთა]თისი წაართო. ჩემი
[გა]მოიყვანეს ციხიდალ[მა]
[და არც] ერთი კუამ[ლი]
 [კაცი].....იმა ჩემთუის მოცემულზედა იყო. 5
ბაგრატ : ** ქუ[თათი]სს *** გაილ[აშ]-

* ტექსტი სრულდება და აშია ცარიელა.

** ჩანს ბანის ბუნი თავით, განის თაეი და ტარის მუცელი.

*** ჩანს: „ქუ“ და ბოლო „სს“. მათ შორის „თათი“-სათვის საკმაო ადგილი სრულიად ამოგლეჯილია.

ქრა..... გიორგი მეფე. შევიბენით, მოგ-	
..... ჩემი ძმა კელთა დარჩი ა	
.....ის ვიყავ ღ'თმან იპრიანა, გიო-	
[რგი მეფე მე] წამოვიყვანე და ოცდა ოთხი	10
[შუბი] და ისარი და კრძალი მესო ისეთმან წამო-	
[ვიყ]ვანე. ერთობილნი მოწამენი არიან დარბაი-	
სერნი. ასრე ნამსახურსა და მას ქუეშე მკუდარსა	
მას წამსავე ციხე დამიქცივეს. რის თავზედა	
მიყო, ყუელა იციით, ბატონო დარბაზისერნო.	15
მოვიდა ჩემი ძმა ¹ და დაგუიპყრნა გიორგი	
მე ფემან კიდევ კელთა და ასრე გუბიძანა: „რაც	
[აზნაურიშვილ]ები დარჩა კელთა, გამოაშუები-	
[ნებთ], კარგია, თუარემ არც ერთსა არ გაგი-	
შუებ ² . დაჰპირდა ჩემი ძმა გამოშუებასა და ზა-	20
ალ ³ ტყუედ დაიპირეს აქა და ასრე უბიძანა მეფე-	
მან: „თუ აზნაურიშვილებსა არ მამისხამ, ზაალს	
ყურუმშის ⁴ მივსცემო“. ამისნი მოწამენი მ-	
რავალნი არიან. ის კიდევ დაალარიბნა და მე	
დამიპირა და ისივ მამული კიდევ მამონა. კო-	25
პარტს ⁵ ზაქარია ებოძა მეფესა ჩემთვის: ალონს ⁶	
წამამყევ და, რაც შენი მკუიდრი მამული არი-	
ს, არას დაგაკლებ, ისრევ მოგცემო“. ამისი მო-	
წამე ზაქარია ⁷ არის. აწ ამაშიგა ზაალ თათარჩიგა	
მიპყვანდა. ასრე ვთქუი: ჩემი გუარის კაცი მისდ-	30
ლეჩიგა თათარჩიგა არ დატყუეებულა, ამას	
რასათუის ვიქ, რომე ისი ტყუედ წაიყვანონ ⁸	
თუმც იმ დღესა, ზაალის გულისათუის არ მე-	
ქნა, არც ერთსა კუამლსა კაცსა არ დამაკ-	
ლებდა გიორგი მეფე. ესეც თქუენვე	
გაიგონეთ, ბატონო დარბაზისერნო.	35

საბ. № 14631 ძ.ი. საკ. მუხ. თენ. ვანყ., ზომით 36 X 15,5 სანტ, დაწერი-
 ლია შავი მელნით კვირნიშნიან ქალაღდზე; ხარის თავი მოხრილი
 რქებით. ხელი: მე-15 საუკუნის მხედრული. საბუთი დაზიანებულია გან-
 საკუთრებით ზემო აშის მხრით. თავში სამი სტრიქონი სრულიად
 აკლია: № 1799 საბუთს თავსა და ბოლოში სტრიქონი არ აკლია; ამ
 საბუთის ქალაღდი სრულიად ისეთივეა — კვირნიშანი, განი, — ხო-
 ლო მისი სიგრძე 40 სანტიმეტრია; 4 სანტიმეტრზე კი ჩვენი მწიგ-
 ნობარი 4 სტრიქონსა სწერს. განკვეთის ნიშნები: ყოველ სიტყვის
 შემდეგ ორწერტილი.

წერტილებით აღნიშნავ დაკლებულ ასოთა დაახლოებით რაო-
 დენობას, ხოლო კუთხოვან ფრჩხილებში ვათავსებ აღნადგენ სიტ-
 ყებს.

(აკლია სამი სტრიქონი).

[გ]ულისათუის და მათისა გაუყ|რელობისათუის თათა|
 რჩიგა წავე სამსა წელი[წადსა].....

..მათის გულისათუის ცხენის.....[შეიპ-

* ყ|რა ათაბაგმან¹ გიორგი მეფე[ე] და გარდმოვიდა მე-
 ფე ბაგრაატ². მე ბატონსა დაეითს³ ასრე [მოვა]-

5.

[ხ]სენე: „თუ შენ ბაგრაატ მეფისა ყმა არ შეიქნ-
 ები, მე ჩემსა მამულსა არაეინ მამცემს“. წაუვიდა მი]-

[ს] ძმასა ჩემის მამულის გულისათუის და ბაგრაატ მეფი-
 სა ყმა შეიქნა. თუმცა ყმა არ შექნილიყო, ჩე-

10.

მსა მამულსა არაეინ მოგუცემდა. ამისი მოწამე ბა-
 ტონი დაეით არის. ახალციხე⁴ მამისა⁵ ბიძაჩემსა ჰქო-

ნდა, წიწამური⁷ მცხეთისათუის შეწირული იყო,⁸
 ლურო⁹ ჯანდიერიშვილსა⁹ ჰქონდა. ასრე წამირ-

თმეცია, არას ბატონისათუის ჩოქი¹⁰ არ მიქნია.
 თუ ამას იტყუიან, თუ: ბაგრაატ მეფემან მოგუცა

15

მამულიო, სადამდისი იმავე ჩემგან ნაშობის
 მამულიდალმა — წიწამურიდალმა ასი კოკა ლუი-

ნო არ მიეცით, მანამდის გორის მოურაო-
 ბა არ გუიბოძა. ასრე არა გუაქუს რა ბაგრაატ მეფის-

20.

გან. აწ ამაშიგა მოვიდეს თათარნი¹¹ და მეფესა
 ბაგრაატს ასრე ებძანა ჩემის ძმისა ამილახორისათუის:¹²

* აქ „რა“ კარგად ჩანს. ისიც ჩანს, რომ რაე ასოს წინ რალაც ასო ყოფილა, ლომელხედაც ეს რაე ყოფილა გადაბმული. ის შეიძლება ყოფილიყო ან ანი ან როქელიმე ხაზს ქვედა ასო: კ, უ, მ, ა, ყ, ვ. კონტექსტით თითქო: ყარი უფრო მოსალოდნელია.

„გორს შემიდევო“. გორს ისი აღარ შევაცუნეთ და ჩემი ძმა სულმამა ¹³ შევაცუნეთ. თუ ჩუენი [არ] იყო მამული, მაშინ რასათუის არ გუიბძანა ამილ-ახორმან, თუ: „თქუენი არ არის მამული, რასათუის მოჰყუდებო“. მე ჩემის მამულის გულისათუის მო-
 ვკუე * თუ ამას იტყუიან, თუ: „სულმამა ჩუენ დაეიკსენითო“. მათ დია ცოტა გამოიღეს. ჩემის კრმლით ნაშოებითა დამიკსნია. თუით სულმამა არის მოწა[მე], მერმე თუით ეს ბატონი კელმწიფე ¹⁴ მეფე არის მოწამე. დიდი მალი ¹⁴ შემოგუაგლო ბა-
 გრატ მეფემან. ბაგრატ მეფე მოკუდა და უზუნ ასან ¹⁵ ამა ბატონსა მეფესა დაუწყო თხოვნა. მიმი-
 ცემია ჩემის მამულის გულისათუის. ჩემი მამული ამოწყუედილი იყო, ის ვერას გამოიღებდეს და ჩე-
 მითა კრმლითა ნაშოენი მე გამოვიღე ხუთას-
 ი თანგა ¹⁷ ერთხელ, რვაასი ერთხელ და ცხრაასი ე-
 რთხელ. ამისი მოწამე თუით ბატონი მეფე ა-
 რის. თუ ჩემი მკუილრი მამული არ იყო, ჩემა ძმამ.
 ეს რასათუის არ მითხრა: შენი მამული არ არის, შენ
 რისათუის გამოიღებ საქონელსა“? ესე ყუელა ჩემ-
 ის რძლის შერთვაზედა წაგუეკიდა.

საბუთი № 14632 d. li. დაწერილია ქალაღლზე მე-15-ე საუკუნის მხედრულით. თაენაკლულია. მარცხენა აზუის მხრითაც მეტად დაზიანებულია. დღეს ის საფენ ქალაღლზეა გადაწებებული იმ საბუთის გვერდით, რომელიც ხელისა და ქალაღლის მხრით ამ საბუთისაგან არ განსხვავდება — № 2. საბუთი უთარიღოა. ზომა ქალაღლის 27×15 სანტ, ტექსტის — 23×15 სანტ. საბუთი უნდა ეკუთვნოდეს ხედგინიძიანთ გვარს. მე-19-ე საუკუნეში ამ საბუთზე ვილაყას „მუშავნია“. ამოკითხული სიტყუები სტრიქოსებს შუა ჩაუწერია.

.....ანუ თუმანისი უნდოდა ანუ მუ-
 რადისი, ანუ] ზაქარიასი, ანუ ჯანისი და რატისი, მ-
 ურადის შვილისა ¹. თუ თაყამან ² ჩემი ძმა იშვილა.
 [თავადთა] მოწმობითა უნდოდა, თუ არა გაბე-
 ლისძის ³ დიენის დაწერილია და გაბელის-
 [ძის კელ]ჩართულითა ჯაკლობითა შვილობა იქნა

* აქ წაშლილია სიტყუა: მერმე.

და გაბელისძის ნიშნითა მეუბნების. მამუ-
 |ლი| ჩუენი მკუიდრი იყო და ჩუენ ძმანი ერთ-
 |სახლნი| ვართ. ჩუენსა მამულსა ვინ წაგუილებდა მაგ-
 |რა|....უუელა გაბელისძემან თავის გამოღმა. 10
თუ არა მეფეთა კელჩართული და მ-
 ისთა მდივანთა კელწერილი და თავადთა მო-
 |წმო|ბითა უნდოდა, თუ არა, გაბელისძი-
 |ს მოწ|მობითა რომე გიორგი მეფის ' წახდენა უნ-
 |დოდა და| ჩუენს მამულზედა შეილობა უნდო- 15
 |და|, ვინ იყო ჩუენი მცილე, ესე თქუენ გასინ-
 |ჯეთ|, პატრონ(ნ)ო. თუ თაყამან ჩემი ძა იწუი-
 |ლა|.....ღია ადვილი იყო, რომე მეფეთა
 ერთი ნიშანიც აელო და მოეცა ანუ მე-
 |ფე ალე|ქსნადრეს " კელი ყოფილიყო და ანუ გიორგის 20
 [მეფის] " კელი, მაგრა აგრე ტყუილი არის, რომე
 [მეფეთა] კელჩართუის მაგიერი გაბელისძის
 [კელ]ჩართული და ნიშანი აქუს. ესეც თქუენ
 [გას|ინჯეთ, პატრონ(ნ)ო, გაბელისძის მდივნის დაწ-
 |ერილია| 25

საბუთი № 14632 კ. ს. დაწერილია ქალაღლზე. ის მეტად დაზიანე-
 ბულია: თავი აკლია, გვერდებიც. ქალაღლი გაცრეცილია და ტექსტი
 გადასული. დღეს ის საფენ ქალაღლზეა დაწებებული. ზომა ქალაღ-
 ლის 31×15 სანტ, ტექსტის—27×15 სანტ. ქალაღლი უკვირნიწნოა.
 საბუთი უთარიღო. პალეოგრაფიულად: მე-15-ე საუკუნის მხედრუ-
 ლი. რამდენი სტრიქონი აკლია თავში, გადაქრით არ ითქმის. შინა-
 არისის მიხედვით თითქო ბეერი არ უნდა აკლდეს.
 საბუთი ხევდგინიძიანთ გვარისა უნდა იყოს

...(თავი აკლია).

ლ'თი არის თქუენი მოწამე თუ.....
 ..მოწამე ჩაჩაშეილი არის და ისა გაიკი[თხეთ და]
 [პას]უხსა იგი მოგაკსენებს. ასრე ამა....[ვალ]-
 დადებულის სანაცულოდ იპირიანა.....
 მოკუდა ჩემი ძმა. ესე უუელა ვალი დამედვა.. 5
 ...ვთქუი, ვითა: „შვილად გამიზრდია ზალ“ და
 ბატონობაც მას დაუბარე. ასეთს კაცს უბ[რა]-
 ლოდ მიღალატა ჩემის ნასისხლის მამულისათუ[ის]

[და] ჩემს ნასისხლს მამულშიგა მოვიდა [და აღჭურვი- ლი]ყო ზალ და ჩემად სასიკუდილოდ წამოს-	10
[უ]ლიყო. შეეტყო ჩემსა რძალსა და * ჩემი ს(ი)ძე დეკანოზ(ი)ძი (sic) გამოეგზავნა და ასრე ებრ- ძანა, ვითა: „[გაე]ცალე შენდა ლ'თსა, თუ [არა]... ...ონი [არ] მორჩებით“.	
ასრე უბრალო(დ) მკუ- [დარი] ვართ მისგან. [თუმცა] მისულვიყავ, თავით	15
[და] ცოლშივლითა დახოცილი ვიქნებოდი მისგან. ჩემსა მკუიდრსა და ნასისხლს მამულზედან რაის- [თუის] მამკლევდა, ესე თქვენ გაიკითხეთ, პატრონ(ნ)ო. სოლალას პირითა ასრე შემოეთუალა, ვითა: ჩუენი	
აზნაურისშვილები ამას გუეუბნებინ: ჩუენ მამუ- ლი მოგუეცო და მოგუიმატეო და მას უქან	20
ის ჩუენი და აეთანდილისი ადვილი არისო. აწ ამას გემართლების? თუ მისგან არ არის, ვინც- ლა მოაკსენა, ისი მომაგოს და მომცეს კე- ლთა, თუ მართალია. თუ არა, ჩემი სიკუდილი მა[ს	
სდებია გულშიგა. თუ არა თქუენვე გასინჯეთ, პატრონ(ნ)ო. ამა ყუელა ვალდადებულობისათუი- [ს] რად მამკლევდა თქუენვე გაიკითხეთ ჩემის მკუიდრის და ნაშოვნის მამულისთუისა.	25

* აქ რაღაც სიტყვა წაშლილია ტექსტისავე ხელით.

საბუთი № 1801 d. li. (31,5 x 14,5 სანტი) დაწერილია იმავე საუკუნის ხელით, რაც საბუთი № 1570 d. li. (ჩვენი ახრით ორივე ესენი ერთი პირის ნაწერია) როგორც ტექსტიდან ჩანს, ის მალიანი არაა წინა ნაწილი (ვახოტრაქვევლია რამდენი) აკლია ქალაქად სრულად ისეთივეა, როგორც № 1242 d. s., განიც ისეთივე აქვს. ჰვირნიშანი არ აქვს. დაწერილია ეს საბუთი 1454 - 1463 წლებს შორის: გამრეველ ჯავახიშვილმა გორის მოურაობა მიიღო 1454 წელს, ხოლო, როგორც გიორგი მეფის 1463 წლის წყალობის წიგნიდან ჩანს, გამრეველ ამ დროს გარდაცვლილად და საგულეებელი (იხ. საქ. სიძ. II, 38 და 39).

.....გუიჩინეთ დ-
[გან]ალამც დაეიჯ-
 [ერე].....ასრე იყო ჩე-
 მი და გულსურაბის საქმე: პირველსა ცოლთანა შვიდ- 5
 ნი შვილნი მედგეს. ოთხნი ვაჟნი და სამნი ქალნი.
 [დ]ა მათ სიკუდილობა გამოეელო და გულსურაბ უშ-
 ვილო იყო და მისთვის შეეირთე. ასრე ვთქუი, ვითა: ჩემნი
 შვილნი ასრე უყუარდებიან, ვითამც მისნი შვილნი ა- 10
 რიან და, თუ შვილთა მშობელსა დედაკაცსა შევირ-
 თავე, ჩემნი პირველნი შვილნი და უკანანი ველარა შე-
 წყობიან და მისთვის შევირთე გულსურაბ. ოთხს წელიწა
 დსა დია კარგა მამეპყრა. როგორაც ცოლ-ქმრო-
 ბისა წესი არის. მას უკანით მომიძულეა მე და დედა
 [მა]მ(ა)ნი და ჩემნი შვილნი და აღარა ზაამა რა. ციხეს 15
 [ვ]შუშაობდი და ნამუშავები სადგომს ჩამოვე. მარ-
 [ხ]ეა დღე იყო და ცოტადენი შემწუარი კალმახა მო-
 [ში]ვიდა. დაესხედით ჰამად და ორი კალმახა გულ-
 სურაბს მივართვი და ორი კალმახა ჩემთა შვილთა.
 გულსურაბ ამაზედა ესე თქუა, ვითა: ესე ორი კალ- 20
 მახა ვის ეკადრებისო? ადგა ჰამიდალმა გამომწყრა[ლი]
 და დამაგლო. ტყეშიგან ქოხნი აიგნა და ოცსა დღე-
 ესა მუნ იყო. მივიდა დედა ჩემი და შეეხუეწა, ვითა :
 ნუც ჩემსა შვილსა უხამ და ნუ(ვ) შენსა
 თავსა. არც მას დაუჯერა. მივე მე და ჩემნი [შვი]-
 ლნი და კიდევ შეეხუეწენით და არც რა ჩუენ 25
 დაგუიჯერა მალე. მეოცესა
 დღესა მივიყვანეთ. პირველი დაგდება ესე. თუმ-
 ც ჩემი თავი ნდომოდა, ასრე ცოტას მიზეზისა[თვი]-
 ს ამას არ მიხემდა, მაგრა არა უნდოდი. *

* ეს სიტყვა გაპეორებულია.
 ** ამის შემდეგ მისდევს რეასტრიქონიანი სარსული წარწერა. ის ქართულ-
 ხედ უწინდელია. შინაარსით მას ქართულ საბუთთან საერთო არაფერი აქვს.

საბ. № 1570 დ. ს. საქ. მუხ. ხელნ. განყ., დაწერილია ქალაქდზე—
 ზომით 38 x 14 სანტ.—ზავი მელნით. ხელი: მე-15-ე საუკუნისა. გან-
 კეთის ნიშნებად ნახმარია ყოველ სიტყვის შემდეგ სამწერტილი.
 საბუთი დასაწყისში დაზიანებულია ქალაქის გაცრეცის გამო. ქა-
 ლაღი უკვირნიშნა. ტექსტის პირველი სტრიქონი აღარ იკითხება.
 საბუთის მეორე გვერდზე მოთავსებულია 14 სტრიქონიანი სპარსუ-
 ლი წარწერა. სპარსული ტექსტი ზღვრთ ძველია ქართულზე; ქარ-
 თული ტექსტის დაწერილი სპარსულის არსებობას ითვალისწინებს.
 შინაარსის მიხედვით საბუთი საჩოვრის წიგნია. რომელსაც გამრეკელ
 ჯაეახიშვილი მხარტმევეს დარბახს. საკითხი, როგორც ჩანს, ეხება
 გამრეკელის მიერ ცოლის დაგდებას. ამავე საკითხს ეხება საბუთი
 1801 დ. ს. (იხ. აქვე). საბუთი თარიღდება 1453—1463 წ.: ამ ხა-
 ნებში იყო გორის მოურავად გამრეკელ ჯაეახიშვილი.

..ც კიდევე ვ|იორ|გი

დაჯერა ამა ყუელასა სიკუდილსა ამირეჯიბი ¹.

[რ]უამ გულსურაბის მეყვისი არის და გულსურაბ
 ესე წიგნი მიუწერა რუამს ², ვითა: „ამირეჯიბის მაგი-
 ერად ესე წიგნი დაწერე შენა, ვითა: „გამრეკელ,
 ... ძულან შენ განა ასრე დამპირდი, ვითა: გო-
 რის ციხესა მოგცემო ³. აწ ეამი და დრო ესეა. რა-
 ეამც კაცნი გამოვგზავნენ, ციხე ფიცხლა უმი-
 ზეზოდ მათ დააბარე და რასაც მე შენ დაგპირ-
 ებივარ, ბაგრატს ⁴ მეფესა შენთვის გავათაებინე-
 ბ“. შენ ამის * შენ ამირეჯიბის შინაყმა
 ხარ და შენსა კელსა მეფე და ყუელავინმე იცნ-
 ობს. დაწერე და ესე წიგნი მე გამომიგზავნე,
 რომე გამრეკელი და მისნი შვილნი ამა წიგნი-
 თა მეფესა შევაბეზლნე და დაეკოცნეო“. ამისი მო-
 წამე პატრონი ამირეჯიბი და მისი ყმა ** შ-
 ალიკა და თურმანისძე საგია არიან. თუმც რ-
 უამს გულსურაბისთვის დაეჯერა, არ უთუოდ
 მისისა კელისაგან დაეკოცილნი და მოწყუედილნი
 ვიყვენით? მაგრა ლთმნ შეზლოს რუამს, რომე
 *** ჩუენსა სიკუდილსა არად დამოწმდა. მეგრმე
 რუამს საგიასა პირითა ასრე შემოეთუალა

¹ ორ უკლი სიტყვა წაშლილია, ტექსტისავე მელნით.
² აქ დაუწყია „საგ“ და წაუშლია.
³ აქაც რაღაც სიტყვა წაუშლია.

ჩემთვის, ვითა: „გულსურაბ ასრე თქუენსა სამესისხ-
 ლოსა საქმესა მპატიეებდა და მე ვერა შეემართ-
 ეო. როგორაც იგი ჩემი მოსამართლე არის, აგრე
 თქუენ ხართ ჩემნი მოსამართლენიო; უბრალოდ
 ოთხნი ჯავახიშვილნი როგორა დაეკოცნეო“.
 ასრე უბრალოდ დაგუკოცნა და მოინდომა ჩუ-
 ენი სიკუდილი და გაღარიბება. რომელსა ცოლსა ქ-
 მრისათვის ესე უყოფია, რაც გულსურაბ მე მიყო და
 დაგუკოცნა მეც და ჩემნი შვილნიცა? 25

აწ პატრონნო, ღ-თისაგან პატიეცემულნო *
 |კქუიანნო და ბრძენნო, როგორც ამა ყუელსა
 მოუწყენლად ჩემსა და ჩემთა შვილთა სიკუ-
 დილსა გაიგონებთ და გააჩენთ, თქუენ იცით და
 თქუენმან ღ-თის მოყუარეობამან. რაც გულსურაბი-
 სგან მე საქმე მკირს, სხუასა ქმარსა ცოლისა-
 *თვის ესე არა დაუთმია; ჩემგან მოსაკლავი იყო, მაგრა პატრონისა
 თაყას⁸ ფავნელისა და ზახას გუ[ლისათუი]ს *** და[უთმე] და ცო[ლადა]-
 ც მინდოდა და მან არა ოდეს მინდომა არც მე და არც 40
 ჩემნი შვილნი და ამასც რო[გო]რაც [ვან]ბრ[კ]ობთ),
 პატრონნი ხართ.

* აქ იმავე დროის ხელით მაგრამ განსხვავებული მელნით სწერია: იუსუფ მირ-
 ხასი, ჯანშას შვილისა. ეს სპარსულ ტექსტს შეეხება.

** აქედან დაწყებული ბოლომდის ტექსტი მარჯვენა აშთაზეა ორ სტრიქონად
 დედნისავე ხელით და მელნით დაწერილი. აქვე მოთავსებულია თოთხმეტ სტრი-
 ქონიანი სპარსული წარწერა, რომელიც, როგორც ჩანს, ქართულ ტექსტზედ უწინ
 ყოფილა აქ მოთავსებული. შინაარსით მას არაფერი აქვს საერთო ქართულ საბუთთან
 *** აქ შეიძლება: [გუ]არ[ს], გულ[ისთუი]ს, გუ[არამ]ს ან კიდევ სხვა სახელი „გუ“
 წინა მარცვალით. ადგილის მიხედვით „გუ[არ]ს“ მეტად მოკლეა, გუ[ლისთუი]ს ოდ-
 ნე გრძელია, გუ[არამ]ს ზომით კარგად უდგება, [ასეთი სახელი ამ დროს თუმ-
 ცა იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება იხ. ქრონ. II, 205], მაგრამ, თუ აქ ადამიანის
 სახელს ვიგულისხმებდით, მაშინ „პატრონისა“ და „ფავნელისა“ წაკითხვა შეუძლე-
 ბელია. უნდა წაგვეკითხა „პატრონსა“, „ფავნელს“; მოსალოდნელი იყო აგრეთვე
 „გუ[არამ]ს“ წინ კავშირი „და“. ამიტომ, ვფიქრობთ, ყველაზედ მისაღებია
 „გუ[ლისთუი]ს“:

საბუთი № 1242 d. s. საქართველოს მუხეუმის ხელნაწერთა განყოფ. „თუმანიშვილების საბუთების კოლექციიდან“ არის. ის ქალაქის გრაგნილია (აწ გაშლილად დაცული) 42,5 × 14,5 სანტ. ზომისა. ქალაქის მე-11-ე — მე-13-ე სტრიქონებს შუა კვირინიშანის ნაშთი შერჩენია, რომელიც გადარჩენილი ნაწილის მიხედვით ისტორიულად, როგორც ზეედგინიძის არხის ქალაქისა (საბ. № 1799). ხელი ჩვენი საბუთისა მხედრულია XV საუკუნისა (დამახასიათებელია ჩინი, უნი. ონი, პარი, პაე, უანი, ბანი და ძველი სახის სხვა და სხვა ლოკატორები). დაწერილია შავი მელნით. ხელი ერთია, გასწორებანიც (სტრიქონს ზემოდან ჩანაწერები) იმაე ხელით და მელნითაა შესრულებული. პირველ გვერდზე 36 სტრიქონია, მეორეზე — 29. აქ დანარჩენი 7 სტრიქონის ადგილი ცარიელია. რაღაც წარწერათა ნაკლები ჩანს აქ, მაგრამ, სამწუხაროდ, ის აღარ იკითხება. ეს ადგილი გრაგნილის გარე მხარე ყოფილა და ნაწერიც, ამიტომ, განსაკუთრებით დაზიანებულა. საერთოდ საბუთი მთელია. ოდნავ არის თავში დაზიანებული. თუმანიშვილების საბუთთა კოლექციაში ის შეძთხვევითი სტუმარია. შეიძლება ვინმე თუმანიშვილი, მდივანშვიგნობარი XV ს-ში, იყოს მისი დაწერი და საბუთის შავიც ამ მდივნის სახლში დაცულიყოს.

ვიკდრებთ, პატრონსა თაყას და მისსა შეილსა ზაზასი¹
ჩუენგან ვალი სძეს. პირველ და თაობითგან, ოდეს]
ვახტანგ² მეფობა დაიქირა, წყალს იქით³ მისსა ძმასა პატ[რო]-
ნსა დემეტრეს⁴ მიანება თაყას გარეთ და თაყა ამისთუის არ-
ა მიანება, რომე მისი მამული და ციხე ჩიქავასძისათვის⁵ უნ-
დოდა და ამაზედა თაყა დიდად შეწყინდა და ესე მოაკსენა
პატრონსა დემეტრეს, ვითა: „წასაკდენლად უნდივარ და ჩემი
თავი და მამული მისთვინ არა მოგანებაო. ამაზედან გამრე-
კელმან⁶ აზღომიართი საქმე მოაკდუნეა, რომე მისი თავი და მ[ა]-
მული ვახტანგისად შექნა და თაყა პატრონსა დემეტრეს- 10
ად დაარჩუნეა და მოარჩინა წაკდენასა. თუმცა გამრეკ-
ელი არა, ციხესა და მამულსა ყუელასა გაუცემდეს და თა-
ყას წაკდენდეს და მისისა გულისათვის⁷ მისი თავი და მა-
მული დაღვა და გაამაგრა მისითა საქმითა. ამისნი მოწამენი
მიწობელი⁸ და თურმანისძე საგია⁹ და წყლის იქითელნი და- 15
რბაზისერნი არიან.“¹⁰
ამაზედა ჩიქავასძე¹⁰ სამწევრის¹¹ დაესხა.

* ამ კომპლექსში — „თვის“ „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.

¹⁰ ამ ადგილებზე ასწერივი ზაზა ჩამოშვებული.

პატრონი დემეტრე ატენის წყალზედა იდგა. თაყაყა
 ვუერცა იახლა. გამრეკელი და ჩუენცა გუერცა ვიახ-
 ლენით. მთრვალთა ესე ამბავი მოგუივიდა, ვითა: ჩიქვასძემა- 20
 ნ სამწევრისი დაარბიაო. თაყას ეთრო და ვერა შეი-
 ტყო. ადგა გამრეკელი, სამნივე შვილნი თანა წაგვიტანნა
 და რომე მივედით, გაგუსწრებოდა და ველარა მივესწრენი-
 თ და, თუმცა მიესწრებოდით, ანუ შევეკოცებოდით
 და ანუ დაეკოცდით. თაყასა და მისისა შვილისა გულის- 25
 ათვის * დავიკოცებოდით და თუ არა, ჩუენ და ჩიქვასძესა
 ერთმანერთისათვის * მოყურობის მეტი არა გუეწყინა რა.*
 მესამე ვალი ესე: პატრონი ბაგრატ¹² მეფე ქართლს ჩა-
 მოვიდა და ციციშვილსა ლაშქარი გაუძახა. გიორგი ***¹² მეფესა
 დავეთხოვენით და არა გაგუიშუნა და მისად უნდომად 30
 მამა ჩუენი*** და სამნივე ძმანი წავედით და ჩუენითა ლაშქრითა უშუელ-
 ეთ. ერთსა დღესა შუიღჯერ შევიბენით და დავაყრვეი-
 ნეთ მისისა მამულისა ალაფი და კენელარა ჩუენითა
 ლაშქრითა გამრეკელი¹ და სამნივე ძმანი შევეკოცენით თაყას გული-
 სათვის * და თუ არა, ჩემსა მამულსა შორს იახლ- 35
 ნეს **.

მეოთხე ვალი ესე: მესხთა დაარბიეს ციციშვი-
 ლისა მამული და წაიღეს. ამაზედა ზაზა შეიყარა და ს-
 ამძივის კეეს¹⁴ მიუკდა. ჩუენი ძმა ზაქარია ჩუენითა ლაშ-
 ქრითა თანა წაჰყვა და როგორი ვალი დასდვა და მო- 40
 ეკმარა. მანვე იცის და მისთა ყმათა. მათისა გულისათვის *
 დავიკოცებოდით და თუ არა, მესხთა ჩუენთვის * არა
 ეწყინა რა **.

მეხუთე ვალი ესე: გიორგი მეფემან ატენისა
 მოურაობა მისცა გამრეკელსა და თაყამან ატენი 45
 სთხოვა მეფესა და მეფემან გამრეკელისა საკითხა[ა]დ
 დაუდვა. ჰკითხა გამრეკელსა, ვითა: „თაყა ატენსა მთხო-
 ვს, მოურავი შენ ხარ და რას მივაზირებ, მიესცე

* ამ კომალექსში „თვის“, „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.

** ყველა ამ ადგილებზე ასწერივი ხაზია ჩამოშვებული.

*** დედანში: გ'გი.

*** სიტყვები: „მამა ჩუენი“ და „გამრეკელი“ ტექსტისავე ხელით და ძეღნით სტრიქონს ზემოდან სწერია.

და თუ არაო, სიმაგრე სხუაცა აქუს და ამასცა
 კიდევ ითხოვსო“⁴. გამრეკელმან ფიცხლა მიცემა გაუ- 50
 პირა და ესე მოაკენა, ვითა: „ატენსა მის უკეთესსა რას
 აქნევ, რომე მისთანა კაცი მოიმაღლო“. თაყას გუ-
 ლისათვის * მოურაობაცა დასთმო და მიცემასაცა გა-
 უპირდა, თუმცა გამრეკელი არა, მეფე ატენსა თაყას
 არა მისცემდა, მაგრა მან აქნევიანა და მეფე დია დალო- 55
 ნდა ატენისა მიცემასა **.

მეექუსე ვალი ესე: ვახტანგ მეფე თ-
 აყას *** კელთა შეპყრობასა აპირობდა. ბადაბეთს ¹⁶ იღგეს. თა-
 ყა და ჩუენ ბუდამად ერთ მესადგომენი ¹⁷ ვიყვენით. თუით მეფ-
 ესა ვახტანგს აბჯარი შეეცო და ზედ დასხმასა და კელთ შეპყ- 60
 რობასა აპირობდა. ზედა წითელაშვილი ივანე შემოესწ-
 რა და ასრე მოაკენა, ვითა: „რა საქნელია, რასაც¹⁸ აპირო-
 ბთ: ჯაგახიშვილი და იგი ერთად დგანან და, თუ არ მათცა
 კიდე დაპკოც, თაყას კელთ შესაპყრობლად არ დაგა-
 ნებებსო. გამრეკელისა ბედითა დაშალეს და ვერა გაბე- 65
 დეს კელთა შეპყრობა და თუ არა, შეიპყრობდეს კელთა
 და, რაცა უარესი იყო, მას უხემდეს. წითელაშვილმა ივანემ
 გუიამბო და დიდად ვალადცა გუღებდა: „მე დავშალე და თ-
 უ არა, თქუენცა დაკოცილნი იყვენით“ ****.

* ამ კომპლექსში „თვის“, „ვი“ სხვა შემთხვევებისაგან განსხვავებულად სწერია.

** ყველა ამ ადგილებზე ასწერივი ხაზია ჩამოშვებული.

*** ეს სიტყვა ჯერ შეცთომით დაუწერია: „თ“ (წინასტრიქონში) და „ას“ შემ-
 დგომ სტრიქონში. შემდეგ სტრიქონს ზემოდან „აყ“-ის მავიერად „ყა“ დაუწერია.

**** აქ დაუწერია — „რასათვისც“ შემდეგ „თვის“ წაუშლია.

***** ამას უკვევით ქალაღდი—7 სტრიქონის ადგილი—ცარიელია. რაღაც სით-
 ხით ის ოდესღაც ძლიერ გაქვინთილა და წარწერანი, რომელთა ნაკვალევი ოდ-
 ნაე ემჩნევა, დღეს აღარ იკითხებიან.

ИЗ ИСТОРИИ ФЕОДАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГРУЗИИ XV в.

(документы с критическим письмом)

РЕЗЮМЕ

В отношении первоисточников по истории Грузии XV века грузинская историография находится в весьма тяжелом положении. Современные нарративные грузинские источники совершенно отсутствуют, а источники документального характера в большей своей части однотипны (пожалования церквам). Пробела не восполняют и сведения, к тому же скудные, иностранных источников.

В этих условиях предлагаемые документы, издаваемые впервые, приобретают большое значение. Как по характеру, так и по содержанию, наши документы выгодно отличаются от выше-названных жалованных грамот. Это—доклады—жалобы феодалов «Дарбази», высшему феодальному судилищу (в данном случае).

По истории XV века они дают обильный материал. Из этих документов впервые предстают перед исследователем совершенно неизвестные до сих пор политические факты, яркие картины отношений феодалов между собою или царей с феодалами, группировки феодалов в борьбе между собою, политическое мышление феодала XV века, любопытные явления бытового характера и т. д.

Добытые из этих документов факты с успехом могут служить опорным материалом для освещения важнейших внутренних политических явлений в истории Грузии XV века.

*
**

XV век в истории феодальной Грузии знаменует совершенно определенный перелом.

На протяжении этого века окончательно оформляются те политические образования, которые в последующие века известны под названием «царств» и владетельных княжеств («*სამთავროები*»).

Вполне понятно, что это явление обращало на себя внимание историков Грузии. Ни в установлении факта, ни в его оценке историки не согласны друг с другом. Причину назван-

ного явления одни из них видят в прихоти одного царя, который раздал отдельные части Грузии в уделы своим трем сыновьям; другие (Вахушти) отрицают это. Одни видели в этом факте причину всех дальнейших бедствий, как социальных так и внешне-политических...

Находятся и такие историки, которые расценивают это явление, как последствие имевшего будто бы в это время место социально-экономического прогресса...

И в самом деле, явление весьма важное и интересное. Чтобы страна после четырехсотлетнего единства (*конечно феодального*), экономического, политического и культурного, раздробилась бы на составные части, и это на целые века, — необходимы такие же глубокие причины, как те, благодаря которым страна, состоящая из совершенно отдельных политических образований объединилась под одну центральную феодальную власть.

Мы, конечно, не поддерживаем мнения, что распад, это следствие лишь воздействия иноземных, «внешних» сил. Они действовали и влияли, но никак не определяли этого явления. Ведь в таких силах недостатка не было и тогда, когда Грузия объединилась в одно феодальное государство. Во-вторых, в XV веке именно таких сил менее всего видно. Правда, с 1554 года Турция и Иран определенно мешали объединению феодальной Грузии, но факт распада никак нельзя отнести к этому сравнительно позднему явлению.

Не поддерживаем и того мнения, что распад феодальной Грузии — прихоть одного злосчастного царя, раздавшего отдельные части Грузии в уделы своим сыновьям. Если бы даже такой видимости факт и с таким последствием и имел место, — (бесспорного подтверждения чему мы до сих пор не находим), все равно, нам бы пришлось это явление считать скорее за следствие, но никак не за причину сил, вызвавших распад страны.

Не приходится доказывать, что факт политического распада феодальной Грузии не есть причина установления крепостнических отношений. Такие отношения установились в Грузии задолго до этого.

Конечно, нам не приходится также серьезно оспаривать положения, будто политическое раздробление феодальной Грузии есть выражение социального прогресса на базе экономического

преуспеяния страны. Такое положение не находит ни дальнейшей поддержки в фактах.

Не имея возможности подробно развить здесь свою мысль, мы все же решаемся выставить по данному вопросу поддерживаемое нами подожжение.

Политический распад феодальной Грузии произошел в условиях окончательного победившего крепостничества и разлагавшегося феодального иммунитета вследствие экономического рецесса и хозяйственной деградации (а не при наличии экономического преуспеяния феодального хозяйства Грузии), что в свою очередь явилось результатом весьма сложного переплетения сословно-классовых и внешнеполитических отношений.

В политическом представлении грузинского феодала XV века Грузия—это сумма отдельных феодальных «домов» (сеньорий). Для Карталинии, например, слагаемыми этой суммы были бы вотчины (ძაბულო, «мамули») Качибасдзе-Бараташвили, Панаскертели-Цицишвили, Джавахишвили, Габелидзе, Чижавасдзе, Зевдгинишдзе, Газнели, Биби-тури-Эристави, Шабуридзе-Эристави, Абулетисдзе-Абазасдзе и др.

По отношению друг к другу эти сеньории (სახლუბო) совершенно независимы. Они мирно сожительствоуют или же враждуют друг с другом, и это часто вопреки желаниям «патрона» (сюзерена, царя). Характерен, и лишь в этих условиях понятен, развившийся к этому времени институт *добрососедства* (კეთილმეზობლობა) или *объединения* (შეერთობა) двух феодальных «домов» (сеньорий). Такой институт был бы непонятен и неужен при наличии сильной центральной власти, например, при Давиде (XII в.). С некоторых же пор подобный институт становится необходимым. Юридические акты этого института сохранились еще с XIII в.

К этому времени приблизительно (конец XIII и начало XIV в.), можно предполагать, и оформился окончательно этот институт.

Царь есть «патрон» (сюзерен) по отношению ко всем феодалам, но он теперь, в XV веке, уже не «богуравный» (ღმრთის სწობი). Возвысившись социально и политически, феодалы тем самым давно уже *нивели* «царя царей» с высоты, держаться на

которой оказывалось дальше не под силу власти, опирающейся лишь на тех же феодалов. «Богуравный» становится *primus inter pares* и «Дарбаз-Батони» (боярин-царедворец, боярин думный) становится «братом» и «сыном» «патрона».

В сравнении со всеми феодалами, вместе взятыми, «патрон» неизмеримо слаб, но невозможность полной согласованности вассалов между собой есть условие реализации суверенных прав царя. В таких условиях понятно, на чем основан тот порядок, что юридические акты добрососедства или объединения двух феодальных «домов» в каждом отдельном случае нуждаются в согласии и утверждении патрона. В каждом таком акте специально оговаривается, что участники его (*მოდარბეობები*), вассалы, этим не помышляют чего-нибудь, могущего принести вред патрону (*პატრონის უზიანბ საქმითა*).

Документы XV века ставят одну интересную проблему феодального политического строя. Это проблема «батонивили» (царевич).

Воскресшая в новом виде на почве торжества крепостничества, *система мтавар'ов*, (букв. князь, владетель) поддержанная всеми дальнейшими политическими явлениями, внешними или внутренними, в XIV—XV веках, с приобретением мтаварами иммунитетных прав, достигает вершины своего развития: каждое такое «Самтавро» (букв. княжество, владение) начинает перерастать в полунезависимое политическое образование.

Принципиально нового тут еще ничего нет:

Феодальная «Сакартавело» (Грузия) никогда не поглощала окончательно понятий «Абхазии», «Картлии», «Кахетии», «Самхитии» и т. д. и титулатура царя объединенной феодальной Грузии никогда не превращалась в формулу лишь с историческим содержанием. Такое глубокое объединение (возсоединение) в условиях феодальных отношений было бы невозможно.

Входящие в Грузию «царства»-прониники и за время объединения достаточно сохраняли свое политическое лицо, не претворяясь в органическую часть целого ценой полной потери собственных политических органов. Но тем не менее, на почве и вследствие объединения этих «царств» создались понятия, выражающие это сложное содержание: «*ყოველი ქართლი*» (букв. вся Картлия), «*საქართველო*» (букв. Грузия) и «*ყოველი საქართველო*» (букв.

вся Грузия). Такое единство обосновывалось и утверждалось соответствующей экономикой, идеологией, культурой...

А то, что имело место к концу XV века, была вторая крайняя сторона того же явления.

И вот, в условиях, когда ридовой феодал с успехом сможет достичь полноты политической власти и превращается в мтавари, проблема «батонишвили» (царевич), естественно, приобретает особенное значение.

Трагуемое явление сопутствует всей эпохе феодальных отношений, но то или иное его выражение зависит от конкретного вида названных отношений.

«Сепецули» VII—VIII веков, Тао-Кларджские «государя» (ბუღ-ბჭოჭობი) IX—X веков, «уплис-цули» (букв. господские дети-царевичи) Абхазских царей X века, претенденты престола в XI—XII веках, провинциальные «цари» в XIV—XV веках, «независимые» царства в XVI—XVIII веках и «батонишвили» XVIII—XIX веков (в Карталино-Кахетии, в Имеретии, в Мегрелии и Гурии),—все это явления принципиально одной категории, но в различных конкретных условиях феодальной действительности.

Тут неуместно заниматься изучением этой проблемы во всем ее объеме и на всем историческом протяжении. Мы ограничимся лишь некоторыми моментами.

В эпоху объединения феодальной Грузии, в XI—XII веках претенденту на престол (уплис-цули) и в голову не приходит стать «царем» какой-либо части страны. Между царевичами тут борьба может идти лишь за центральную власть и постольку же «уплискули» или безвредный Аластанец (Аластани — пункт в Джавахетии, предоставляемой в удел царевичам) или восставший претендент престола... Такого порядка все этого рода явления XI—XII веков, как-то: борьба Димитрия царевича против Баграта IV, завещание (подложное?) Давида сыну, царю Димитрию, относительно воцарения после себя второго сына Давида—Вахтанга, борьба царевича Давида, сына царя Димитрия против отца и брата, завещание (подложное?) царя Давида брату Георгию относительно воцарения племянника Димитрия, восстание Димитрия против Георгия...

В XIV-XV веках, когда, выражаясь языком автора того времени, «გახელმწიფდეს დიდებულნი»—это значит: суверенами стали феодалы из высшей служилой знати, в такое время, совершенно естественно, царевичи не довольствуются скромной участью «батоцивили» и становятся на местах «царями».

Центр теперь обнаруживает тенденцию дробления на ряд полусуверенных политических единиц...

Цари Аластанцы: Андроник, Мелхиселек (XIV в.), царь Георгий, современник Агбуги (XIV в.), царь Александр при жизни царя царей Константина, (XV в.), царь Вахтанг при жизни царя царей Александра (XV в.), царь Димитрий при жизни царя царей Вахтанга (XV в.), царь Баграг при жизни царя царей Давида (XVI в.),— все это факты документированные и объяснить это явление при условии политического единства Грузии возможно, думаю, лишь на основании представленных тут соображений.

«Когда Вахтанг царем стал, (область) на той (правой) стороне Куры отдал в полное распоряжение (ძობებდა) брату, патрону Димитрию за исключением (феодала) Така, а его потому не отдал, что хотел вотчину и крепость его пожаловать Чижаваслазе».

Вахтанг—царь, Димитрий, его брат-царевич. Царь передал во владение («ძობებდა») царевичу правобережную Картлию.

С этих пор феодалы этой области вассалы Димитрия. О характере передачи указывает мотив, по которому царь Вахтанг не передал Димитрию одного из феодалов названной области—Така. Последнего Вахтанг хотел наказать. Переданный же Димитрию Така тем самым стал бы недоступен царю Вахтангу. Последний был бы не в силах наказать Така, ставшего вассалом Димитрия. Так и случилось: усилиями феодала Гамрекеда Така был уступлен царем патрону Димитрию и тем самым избег ожидающего его наказания от царя Вахтанга; лишения вотчины и крепости.

Итак, Димитрий есть царевич и суверенный владетель высших феодалов. Совершенно естественно, что его станут именовать «царем», хотя формально он может быть и не принимал этого титула. Не мешает этому, конечно, и то обстоятельство, что такой «царь» может в большей или меньшей степени быть зависим от «царя царей»...

Еще один пример. В начале XVI века область Мухрани царь Давид передал брату своему Баграту. Этим Мухрани политически не отделялся от Картлии. Тем не менее Баграт в ряде документов именуется «царем». Документы сохранили тут одну характерную особенность: они твердо отличают титулы: «царь царей» и «царь», чем ясно указывают на политическую структуру феодальной Грузии этого времени.

Принципиально этой же категории вопрос об Имеретинском царстве.

Дальнейшее существование возникшего при монголах имеретинского престола поддерживают те же явления, на основании которых зародились современем и другие «царства»—владения.

В начале (середина XIII в.) два престола вовсе не обозначали существования двух отдельных друг от друга «царств»; то было два царя в одном царстве, причем один из них считался старшим. Так понимало это феодальное общество Грузии XIII века. И только на основании такого понимания возможно было назвать «объединителем двух престолов» царя Георгия (XIV в.), усилиям которого, главным образом, приписывали политическое объединение («*ორისავე ტახტის გამაერთიანებელი*»).

Это, конечно, еще не означает, что в XIII—XIV веках, после монгольского завоевания, не существовало тенденции дробления страны на самостоятельные политические образования. Эти тенденции без сомнения были и в связи с экономическим регрессом они все усиливаются, но пока что они слабее сил, действующих в противоположном направлении.

Центр ведет борьбу со ставшими на путь обособления «царями»—владельцами и имеет успех в этой борьбе, пока находит поддержку в ариервассалах.

На всем протяжении XIV—XV веков, один за другим оформляются эти «царства» и «владения» и в тот момент (60-ые годы XV века), когда политика центра, направленная против имеретинского «престола», терпит окончательную неудачу, по словам хроник, «от вассальной зависимости от царей освободились владельцы Дадзани, Атабаги, Гурнели и Шарвашидзе». Историк Вахушт совершенно прав, когда замечает, что лишь на основании таких уступок своим вассалам, имеретинский «царь» обеспечил себе их поддержку в борьбе против «царя царей».

На протяжении целых двух с половиной веков идет постоянная борьба между этими двумя противоположными тенденциями. На всем означенном протяжении борьба эта не однородна.

Вначале эта обыкновенная борьба феодала, имеющая целью достичь максимума социально-политических прав и преимуществ внутри страны. Тут политика монголов идет в пользу феодала и последний во многом успевает означенным путем, но объединительные мотивы материального, а также идейного порядка пока еще настолько сильны, что совершенное обособление от центра не входит в политическую программу феодала. Только позднее и постепенно, по мере экономического регресса страны и связанных с этим социальных сдвигов, эта борьба между центром и отдельными феодальными владениями принимает другую окраску. Отдельные владения начинают проявлять тенденцию политического обособления и, по мере прогрессирующего ослабления объединительных начал, имеют в своем стремлении все больший и больший успех.

Такого порядка и вопрос «имеретинского престола». Вначале это обыкновенный вопрос «царевича», правда, несколько осложненный в условиях монгольской политики. Пока объединительные силы доминировали «имеретинский царь» не стремился к тому, чтобы окончательно ограничиться территорией за Лихскими горами: он тоже вел политику «от Никопси до Дербента».

«Объединение двух престолов» одинаково должно было входить в программу царей западно-грузинского и восточно-грузинского.

И это не только в XIII веке, даже во второй половине XV «имеретинский царь» Баграт представляется более или менее «объединителем» и настолько же его политические претензии соответствуют той титулатуре, которую, как оказывается, не лишь как исторического характера украшения носят «лихт-имерские» или «лихт-амерские» «цари».

Весьма любопытно, что не только в XIII веке, но и во второй половине XV века феодал или группа феодалов в борьбе между «царями» ориентируются на того или иного «царя» не по территориально-политическому признаку «Имеретии» или «Амеретии», а лишь по принципу наибольших собственных феодальных выгод. Политика же каждого из царей не могла быть чем-

либо иной как не равнодействующей интересов этих феодалов...

Не политика царей определяла политику феодалов, а наоборот, интересы последних в конечном счете определяли политику царей. Теперь понятен секрет того, как «лихт-амерским» царям удавалось «уговорить» (გზავბა) феодалов Имеретии против «собственного» царя и наоборот, как эти «объединители престолов» из Имеретии находили себе сторонников среди карталинских феодалов.

И только постепенно, по мере хозяйственного упадка, когда политические интересы феодальной сеньории все меньше выходят за пределы, очерченные постоянно падающей экономикой и все возрастающим провинциализмом,—только в таких условиях, *seteris paribus*, местные феодалы могли проявить предпочтительную «верность к собственным царям» и с этих пор государственная политика имеретинских царей так же ограничилась территорией Имеретии, как политика и других политических образований феодальной Грузии соответствующими провинциями.

Как мы уже отметили, это был постепенный, медленный и долгий процесс. Конец XV века—это дата определенного перелома, когда торжество раз'единяющих сил стало бесспорно. В сущности тут и закончился описанный процесс. Дальнейшие же явления этого порядка указывают лишь на то, с каким трудом победили раз'единяющие силы и, что объединительные тенденции, хотя все слабее, но еще продолжали действовать, усилению которых, к сожалению, теперь мешали не только условия социально-экономического состояния страны, но и условия внешне-политические.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

საბ. № 1798 ძ. წ.

- 1) სხეილოსი — საამილახეროში. „სამთავისის ჩრდილოთ ჳლას შენობა დიდი სასახლეთა. ჳალის აღმოსავლით არს ციხე ცხვილასისა მთის ჳირსა ზედა“ (ვახუშტი, გეოგრაფია, 105).
- 2) მოხსენებულ ორ გიორგი მეფეთაგან ჩუენ ერთი გიორგი ბრწყინვალე გეგონია. ზოლო მეორე XIV საუკუნის მეორე ნახევრის მოლენაწე, თანამედროვე აღბულა ათაბაგისა.
- 3) აღბულა ათაბაგი — XIV ს-ის მეორე ნახევრის მოლენაწე, სჯულმდებელი, ბეჳა მანდატურთ უზუცესის შვილისშვილი და მამა იუანე ათაბაგისა. (იხ. ს. კაკაბაძე „სჯულმდებელთა ბეჳას და აღბულას ეინაობა“. პროფ. ი. ჯ-ლი „ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი I, 107—108).
- 4) მღუიჳე — შიომღვიმის მონასტერი.
- 5) ახალციხე — სოფელი არაგვის ხეობაში.

საბ. № 1799 ძ. წ.

- 1) აეთანდილ ზეედგინიძე, ეზოს ჩუსჩარეხი და გარის მოურავი (საქ. სიქ. III, 8; 10, 12).
- 2) თაყა ზეედგინიძე, მოლარეთ ხუცესი (ქრ. II, 236, 240; ისტ. საბ. II, 4). შემდეგ ამილახორი.
- 3) ბარათა ჳაჩიბასძე, სალაროს მოლარე (ქრ. II, 232), გობირახისძე ბარათა. — მცხეთიშვილი (ისტ. საბ. III, 24).
- 4) კოსტანტინე ბაგრატიძე, მეფე 1407—1411.
- 5) ალექსანდრე კოსტანტინესძე, მეფე 1412—1442.
- 6) ათაბაგი იუანე 1391—1444.
- 7) ჩალაღანი (ადგილი აღმ. ა.—კ-ში, საქართველოს გარეთ).
- 8) ჳაქარია — თუმანიშვილი (?).
- 9) კამყოლი — მეფის მხლებელი დარბაისელი (იხ. დიდმოურავიანი გვ. 13, 15 და დას. საქ. საეკლესიო საბუთები, I, 33—25).
- 10) ვახტანგ მეფე — 1442—1446.

საბ. № 1800 ძ. წ.

- 1) მეფე გიორგი IX 1446—1476.
- 2) ბაგრატ დიმიტრისძე, ერისთავი, შემდეგ მეფე † 1478
- 3) ამირინდო ზეედგინიძე (?).
- 4) ჳაალ ამირინდოსძე ზეედგინიძე.

- 5) ყურუმში, თათართა ლაშქრის სარდალი (?).
- 6) კოპარტი სოფელი არაგვის ხეობაში — ძაგნაკორას. მცხეთის სოფელი (ქრონიკ., II, 197, საქ. სიძ. I, 10).
- 7) ალონი, ძველ ბარდავის მხარეს, განძის აღმოსავლეთით შტკერის პირას (შუდ'ფლსი ქ'ცა, 305).
- 8) ზაქარია თუმანიშვილი (იხ. საქ. სიძ. II, 21) თუ ზაქარია ხვედგინიძე (საქ. სიძ. III, 16—17).

საბ. № 14631 d. h.

- 1) ათაბაგი ყვარყვარე ძე ივანე ათაბაგისა † 1498.
- 2) მეფე გიორგი ალექსანდრესძე 1446—1476.
- 3) ბაგრატი დიმიტრისძე, ჯერ ერისთავი, შემდეგ მეფე † 1478.
- 4) ბატონიშვილი დავით დიმიტრისძე, ძმა კოსტანტინესი.
- 5) ახალციხე, სოფელი არაგვის ხეობაში.
- 6) მამისა ხვედგინიძე (იხ. საქ. სიძ. III, 16—17) — მცხეთიშვილი.
- 7) წიწამური; სოფელი არაგვის პირზე.
- 8) ღურო (?).
- 9) ჯანდიერიშვილი (?).
- 10) ჩოქი, პატრონისაგან წყალობის მიღებისას (ან კიდევ მისაღებად) არსებული ეთიკეტი. აქედან ჩოქი თვით იმ საბუთსაც ერქვა, სადაც ასეთი წყალობა იყო აღნიშნული.
- 11) თათარნი, იგულისხმება უზუნასან, რომელიც „თათარი“ კი არა თურქმენთა ერთ-ერთ ტომის მეთაური იყო, ამ დროს უკვე ერანის მფლობელი.
- 12) ამირინდო ამილახორი.
- 13) სულმა — ძმა ამირინდოსი.
- 14) მეფე კოსტანტინე.
- 15) უზუნასან ერანის მფლობელი † 1478.
- 16) მალი — საქონელი, აქ: სათათრო ხარკი.
- 17) თანგა — ვერცხლის ფული.
- 18) სწორედ წიწამურის ამოსაგებად ამ დროს წარმოებულ სარჩელს უნდა შეეხებოდეს ის საბუთი, რომელიც თ. ეორდანის 1401—1413 წ. დაუთარიღებია. როგორც ამილახორი ამირინდო, ისე მეფე ბაგრატიც სწორედ ამას გვაფიქრებინებს (იხ. ქრ. II, 205). ამასვე მოწმობს ჩვენი ეს საბუთიც.

საბ. № 14632 d. h.

- 1) ჩამოთვლილი პირები უნდა იყვნენ ისინი, ვისაც კანონიერ ნაშვილეობის წიგნის შედგენაში მონაწილეობა უნდა მიეღოთ.

სახელებზე დაკვირვებით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩამოთვლილი პირები მეფეთა კარის მდივნებია XV საუკუნის შუა წლებში. მაინც და მაინც მ უ რ ა დ და ზ ა ქ ა რ ი ა თუმანიშვილები — მეფის კარის მდივნები XV ს. მეორე ნახევარში ცნობილი არიან (იხ. საქ. სიძ. II, 38 და 13). თუმანიშვილობასვე გვაფიქრებინებს სახელი თ უ მ ა ნ. ეს სახელი ყველაზედ მოსალოდნელი სწორედ ამ გვარშია, სადაც ერთი თუმან ამ გვარის სახელის მიმცემი ყოფილა, საფიქრებელია, XIII—XIV ს-ში: XIV ს-ის დამლევს ეს გვარი უკვე თუმანიშვილად იწოდება და ქართლში ბინადრობს, სადაც ახალდაბა „ძუელითგან მათი ყოფილიყო“ (ქრ., II, 211).

სახელი რ ა ტ ი ც ადიელ მოსალოდნელია თუმანიშვილთა გვარშივე, სადაც ბ ი რ თ ე ე ლ და ლ ი პ ა რ ი ტ აგრე ხშირად გვხვდება მე-18-ე საუკუნის შემდეგაც კი.

ონომასტიკონის მიხედვით თითქო შესაძლებელია თუმანიშვილების გვარი ორბელთაგან ჩამომავლად ვიგულისხმოთ. ასეთ ვარაუდისას ერთგვარ ინტერესს წარმოადგენს, როგორც ჩანს, ნაგვიანვეად შეთხზული თუმანიანთ გენეოლოგია მათი მამიკონიანთაგან ჩამომავლობის შესახებ...

2) თაყა — ზევედგინიძე მოლარეთხუცესი (ქრ. II, 236, 240; ისტ. საბ. II, 4), შემდეგ ამილახორი.

3) გაბელისძე. XV ს-ში ცნობილია გაბელისძე ამირაჯიბი და მცხეთისა ამილახორი რამინ და მისი შმა საჰამ (ისტ. საბ. II, 7—8, ქრ. II, 261).

საინტერესოა, რომ XIV ს-ის ამირაჯიბნი გაბელისძენი არ უნდა იყვნენ კელმწიფის კარის გარიგება იცნობს ქვაბლიძე ამირაჯიბს. ეს ქვაბლიძე — ამირაჯიბი თითქო შემდეგ დროინდელ საჩიკაეაძოდან უნდა ყოფილიყო. დაბა ეანში — საჩიკაეაძოს ცენტრში დღემდის ცოცხალია გადმოცემა იმის შესახებ, რომ „ამ ადგილებსუწინ თურმე ქვაბულიძე — ნეფე ხოლია“ (ონისიმე შარაშენიძის ცნობა). ქვაბლიძე—ამირაჯიბზედ წინ, XIII—XIV საუკუნეთა მიჯნაზე მოიხსენიებიან აგრეთვე არა გაბელისძე — ამირაჯიბნი: აბახასძენი ჭილა და ნაეოხ (საისტორიო მოაზებე I, 143 და ქცა 760).

თუმცა XIV—XV საუკუნეებისათვის უკვე სახიფათოა ფიქრი, რომ ერთსა და იმავე დროს ამ ხანებში მხოლოდ ერთი ამირაჯიბი შეიძლებოდა ყოფილიყო: თითოეულ მეფეს საკუთარი „კელმწიფის კარი“ გააჩნდა...

ამავე საუკუნისანი ჩანან ქსნის ეწის შვილი ეწევი და ამირაჯიბი იესე (ქრ. II, 19) და ჩიკაეაძე კახაბერ (ქრ. II, 213).

ქუცნა ამირაჯიბის ცნობილ სიგლიდან თითქო ჩანს კიდევ, რომ ამირაჯიბობა ამ გვარში სწორედ ქუცნას დროდან იწყება XV საუკუნის პირველ ათეულიდან: არც ერთ წინაპართაგანს ქუცნა ამირაჯიბობით არ იხსენიებს. საერთოდ დაწინაურებას და ქალაქ ალის წყალობად მიაღებას თავისი გვარის მიერ ქუცნა XIV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედით ათარიღებს (ქრ. II, 209). საფიქრებელია, რომ გაბელისძეთა გაამირაჯიბება სწორედ კოსტანტინე მეფის დროს ყოფილიყოს. ყოველ შემთხვევაში XIV ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში ამირაჯიბი არის კახაბერ ჩიკაეაძე.

განსვ. თ. ჟორდანიას სამართლიანად შეეჭვებულა გაბელისძეთა და ჩიკაეაძეთა ერთი გვარის შვილობაში და კითხვის ნიშანს სუამს: ეს ჩიკაეაძენი იმერეთის ამირაჯიბნი ხომ არ არიანო (ქრ. II, 215). უკანასკნელი ვარაუდი ჩვენ მცთარად მიგვაჩნია. თვით განსუენებულ მკვლევარის მიერ დაბეჭდილი საბუთი ამტკიცებს, რომ ჩიკაეაძე ამირაჯიბი ქართლში ხის (ქრ. II, 213); ამასვე ადასტურებს ჩვენი საბუთიც (№ 1242 d. s.). მაგრამ თ. ჟორდანიას ეჭვი მის პირველ ნაწილში ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია, თუმცა თვით მკვლევარმა უარყო ეს თავისი ეჭვი და ჩიკაეაძე გაბელისძეთა გვარიისად აღიარა (იქვე 214—215). ამავე დროს თითქო ცხადი უნდა იყოს ამ ორ გვარის სხვადასხვაობა.

ბაგრატ მეფის ასულის ულუშპიას და მისი შვილის სახვერელის დაწერილიდან ჩანს, რომ ამირაჯიბი კახაბერ ჩიკაეაძე სძეა ბაგრატ მეფის, რომ გიორგი და კოსტანტინე მეფენი მისი ცოლის ძმები არიან (ქრ. II, 213).

ქუცნა ამირაჯიბის სიგლიდან კი ირკვევა, რომ მეფე კოსტანტინეს ცოლი, დედოფალი ნათია არის ქუცნას ქალი. ასეთი რამ შეუძლებელი იქნებოდა, რომ ჩიკავასძენი ქუცნა ამირაჯიბის ახლო ნათესავნი ყოფილიყვნენ. ამასვე უნდა მოწმობდეს ის გარემოებაც, რომ ქუცნა ამირაჯიბი მის მიერ დადებულ აღაპებში არ იხსენიებს კახაბერ ამირაჯიბს (იხ. ქრ. II, 200).

ქუცნა ამირაჯიბის სიგელში იხსენიება ვინმე ჩიკან. ეს საყურადღებოა „ჩიკავასძესთან“ დაკავშირებით. ჩიკან აღის მოურავია და ქუცნას გვარისა არა ჩანს¹.

ქუცნა ამირაჯიბის სიგლიდან ირკვევა, რომ ხემო ქართლის მარჯვენა მხარე: ჭერეთხევის, ლოფინის წყლის და არგვეთში ძირულას შუა წელის ბასეინები ამ ფეოდალთ უჭირაეთ. სადღა არიან ამ დროს ჩიკავასძენი?

დედაბერ ულუმპიას და მისი ძის საზურგელის დაწერილიდან ჩანს, რომ ჩიკავასძეთ XV ს-ის დასაწყისს ხვედურეთზე ხელი მოუწვდებათ. გამონათქვამი „საჩუნო საქმე“, რომლისგანაც ისინი აქ მათ მიერვე შეწირულ ბუკისძისეულ მამულს ათავისუფლებენ, გვაფიქრებინებს, რომ ისინი აქ, ხვედურეთს კელისმქონებელი ყოფილან. ხვედურეთი კი აწინდელ საციციშვილოშია.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ჩვენი ერთ ერთი სიგლის ცნობა „ჩიკავასძისა“ და თაყა ფანასკერტელის მტრობის შესახებ XV საუკუნის პირველ ნახევარში და ისიც, რომ ვახტანგ მეფეს ამ საუკუნის ორმოცდახუთიან წლებში თაყა ფანასკერტელის „მამული“ ჩიკავასძისათვის სურდა მიეცა.

თითქო საფიქრებელი ხდება, რომ XIV ს-ში მოსულ ციციშვილებს არა მარტო ჯავახიშვილები შეუწიროვებიათ (XIV ს-ის დასაწყისს გამრეველ კახასძე თორელი ჯერ კიდევ ფლობს ძამის ციხეს. ქცა I, 441—442, შმ დფლსი, 776 შენ.).

ამავე დროს ჩვენი საბუთიდან (იხ. № 1242 მ. ს). საფიქრებელია. თითქო, რომ ჩიკავასძე ამ დროს უკვე ე. ი. XV ს-ის შუახედ გაღმა მხარეში აღარა ზის. საინტერესოა ჩიკავასძეთა გვარში სახელი ს ა ხ უ ე რ ე ლ. თითქოს ეს სახელიც იქით მიუთითებს, რომ ჩიკავასძეთა გვარი დიდხანს „სახურესთან“ იყო დაკავშირებული. სად იყო გეოგრაფიული ადგილი ასეთი სახელით ჩვენ არ ვიცით (საზოგადოდ კი საზურგე იყო იქ, სადაც ხურას ილებდნენ). მაგრამ ს ა ხ უ ე რ ი ს ლ ო ს მ შ ო ბ ე ლ ი ჩვენ საციციანოში გვგონია (იხ. ქრ. II, 386). ეს კი საკმაო საბუთი იქნებოდა იმისათვის, რომ ერთ-ერთი „სახურე“, როგორც გეოგრაფიული ტერმინი, აქვე გვეფიქსირებდა. აქ გაფიქროვებთ ერთხელ ჩვენ მიერ უკვე გამოთქმულ მოსახრებას, რომ გეოგრაფიული ტერმინი ზოგრეთი სახურესთან უნდა იყოს დაკავშირებული (იხ. ჩემი: „სამღებროთა შესახებ მე-18 ს-ის საქ-ში“).

¹ სამწუხაროდ, ეს მეტად საინტერესო სიგელი ვერ არის სათანადოდ გამოცემული. არეული ჩანს ტექსტი. მოხსენებულ მოვლენათა კომენტარიები არაა სრული და მცთარია. ჩიკავასძეთა და გაბელისძეთა ერთ სახლობა, ალექსანდრე მეფის მიერ გაბელისძეთა დასჯა, რალაც ომი, სადაც 61 გაბელისძე დაიხოცა, რუსუდან მეფის ვინაობა, — ყველა ამების და სხვათა შესახებ გამომცემლის მსჯელობანი ან მცთარია, ან არასაკმაო.

ამრიგად, ჩვენი ეს მოსახრებანი შემდეგ პირობით ხასიათის სურათად წარმოგვიდგება: ჩიქავასძენი „ახნაურნი სახუერელნი“ არიან („ახნაურნი სახუერელნი“ შესახებ სწორი მოსახრება წამოაყენა პროფ. ს. ჯანაშიამ, სადაც „სახუერელნი“ მან გეოგრაფიულ სახელიდან ნაწარმოებად გაიგო). ეს „სახუერე“ შემდეგ დროინდელ საციციანოშია.

ჩიქავასძენი XV ს-დის გაღმა მხარშიაც მფლობელობენ. უნასკერტელთა გადმოსახლება ჩიქავასძეთ ავიწროვებს და მათ შორის ბრძოლა ამ ნიადაგზე.

ამავე დროს ჩვენი საბუთიდან (იხ. № 1224 d. s.) საფიქრებელია თითქო, რომ ჩიქავასძე ამ დროს უკვე ე. ი. XV ს-ნის შუაზედ გაღმა მხარის მფლობელად აღარ ითვლება. დასასრულ, ყველა აქ მოყვანილ საბუთთა ნიადაგზე თითქო შეიძლება გამოითქვას მოსახრება, რომ ჩიქავასძე ბაგრატიისა და გიორგი მეფეთა ამირაჯიბი იყო, გაბელისძეს კი კოსტანტინე მეფემ მისცა ამირაჯიბობა. საყურადღებოა, რომ არც სახუერელ და არც ჩვენი საბუთის ჩიქავასძე ამირაჯიბად არ იხსენიება.

4) გიორგი მეფე, ძე ალექსანდრე მეფისა — 1446—1476. თავის ძმის, ამოლახორის და გიორგი მეფის უთანხმოების შესახებ ჩვენი მომხსენებელი: სხვაგანაც აღნიშნავს (იხ. საბ. № 1800 d. h.).

5) ალექსანდრე მეფე 1412—1442.

საბ. № 1570 d. h.

1) 1451 წელს ამირეჯიბია რამინ გაბელისძე, რომელიც ამავე დროს მცხეთის ამოლახორიცაა. (იხ. ქრ. ისტ. საბ. 7—8; ქრ. II, 261)

2) გამრეკელ ჯავახიშვილი მისი შვილებით: ხაქარია, კახა და ხახა (საქ. სიძ. II, 38 და სხე.).

3) რუამ — ამირეჯიბის შინაყმა.

4) გამრეკელ ჯავახიშვილი გორის მოურავია 1454 წელს (იხ. საქ. სიძ. II, 38). გორის მოურავობა მას უნდა სწორედ ამ წელს მიეღო, რათგან 1453 წელს გორის მოურავად ზედდგინ ზედდგინიძეა (იხ. საქ. სიძ. III, 14—15).

5) ბაგრატ მეფე, დიმიტრისძე, იპერთა მეფე, გიორგი ალექსანდრესძის მოქიშე.

6) მეფე გიორგი ალექსანდრესძე.

7) თურმანისძე საგია. დარბაისელი, ატენის მოურავი 1465 წელს (საბ. № 1301 d. h.).

8) თაყა, ფავენელი და ხახა — ესენი თითქო ციციშვილები არიან. ფავენელი ამ შემთხვევაში უნდა სახელად მივიღოთ, რომელიც, უნდა ვიფიქროთ, შეტანილია ციციანთ ონომასტიკონში ფავენელთა გვარიდან დედის გზით. გულსურაბ უნდა ციციანთ ქალი იყოს. ეს ქალი ავთანდილ ზედდგინიძის ქვრივი ხომ არ არის? ავთანდილ უმკვიდრო იყო და მის მუხლულეს სახელად გ'ლბრ (გ'ლბრ?) ერქვა (იხ. ჯ-ის მონ: ალაპები XXVIII—xx); გულსურაბიც ხომ ქვრივი იყო და უშვილო..

საბ. № 1242 d. s.

1) თაყა და მისი ძე ხახა ფანასკერტელ-ციციშვილები.

თაყა ფანასკერტელი ალექსანდრე მეფის თანამედროვეა და თითქო ატენის მოურავიც (იხ. ქრ. II, 222—223). ის ვახტანგ მეფის ცოლის ძმაა (ჯ-ლი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 36) ხახა XV საუკ. მეორე ნახევრის მო-

- ლვაწვა. ხახას მემკვიდრეა მისი შვილი მერაბ (იხ. ისტ. საბ. II, 29). მერაბ დავით მეფის დარბაისელია (ქრ. II, 349).
- 2) ვახტანგ ალექსანდრესძე გამეფდა 1442 წელს (ი. ჯავახიშვილი, ქართ. ერის ისტორია, IV, 36—38).
- 3) „წყალს იქით“ ეს შემდეგი ხანის „გალმა მხარი“ =სათარხნო, საჯავახიანო, საციციანო.
- 4) დემეტრე ალექსანდრესძე. საინტერესოა, რომ აქ დემეტრე მხოლოდ „პატრონად“ არის მოხსენებული. ამავე დროს არსებობს საბუთები, სადაც დემეტრე მეფედ იწოდება (ქრ. II, 257 და სხვ.).
- 5) ჩიქავასძე. XIV საუკუნის მეორე ნახევარში ცნობილია ამირეჯიბი კახაბერ ჩიქავასძე, რომლის მეუღლე არის გიორგი მეფის და ულუმბია. კახაბერის შვილია სახვერელ (იხ. ქრ. II, 213). უკანასკნელი XV საუკუნის მოღვაწეა.
- 6) გამრეკელ ჯავახიშვილი, ამ საბუთის ავტორთა მამა. გამრეკელ ალექსანდრე მეფის კბილაა, მასთან „შეზრდილ-გაზრდილია“ (საქ. სიძ. II, 15.).
- 1440 წელს გამრეკელს ჰყავს შვილები: ხაქარია, კახა, ხახა და სოლა (იქვე). უკანასკნელი ამის შემდეგ აღარა გვხვდება.
- 1454 წელს გამრეკელ (შეტომით სწერია გაბრიელ) გორის მოურავია (საქ. სიძ. II, 38).
- დაახლოებით ამავე ხანებში ის ატენის მოურავიც ყოფილა, როგორც ეს წინამდებარე საბუთიდან ჩანს.
- 1463 წელს გამრეკელ ცოცხალი აღარაა და სახლის უფროსი ამის შემდეგ ხაქარია არის (საქ. სიძ. II, 19, 20, 40).
- 7) ახდომიარათი — ამდენი ერთი.
- 8) მიწობი სოფელია საციციანოში. აქედან მიწობელი. მიწობელ და ბარათა გობარახის ძენი, მცხეთიშვილები (ისტ. საბ. III, 24).
- 9) თურმანიძე საგია (იხ. აქვე საბ. №1570 d. i.) ატენის მოურავი 1465 წელს (იხ. №1301 d. h); თურმანიძე როსტომ, დავით მეფის დარბაისელი (1523 წ. ქრ. II, 349). მიწობელი და თურმანისძე საგია „წყლის იქითელ“ დარბაისელთა რიცხვში შედიან.
- 10) ჩანს ჩიქავასძე ციციშვილს საციციშვილოს ეცილება და ვახტანგსაც უნდა საციციანო ჩიქავასძეს მისცეს. ჩიქავასძეს თითქო ამის საბუთიც აქვს: საფიქრებელია, რომ XIV საუკუნის მეორე ნახევარში ხვედურეთი კახაბერ ჩიქავასძის ხელში ყოფილა (ქრ. II, 213).
- 11) სამწვეროსი საციციანოშია.
- 12) ბაგრატ დიმიტრისძე, იმერთა მეფე, 1466 წლიდან ქართლისა და იმერეთის მეფე.
- 13) გიორგი მეფე ალექსანდრესძე 1446—1466—1476 წ.
- 14) სამძივის კვეი მესხეთში. აქედან ცნობილი გვარი სამძივარი.
- 15) ატენი — სახასო კალაქი, ბაგრატ IV დროს აგებული. როგორც სავაქრო პუნქტი, ატენი გაქრა მე-19 საუკუნეში.
- 16) ბადაბეთი ქართლში, მტკვრის მარცხენა მხარეს.
- 17) შესადგომენი — თანამოკარვე.

საპოთეზო ბოხსენებულ საპოთარი სახელები

1. პირთა სახელები

ეთანდილ, 40₁, 2; 46₂.
 ,, თაყას შვილი, 40₃.
 ალექსანდრე მეფე, 40₈, 12; 41₁₈; 45₂₈.
 ამირინდო] ამილახორი, 43₂₁.
 ალბულა, 39₁₇.
 ალბულა [ათაბაგი], 39₁₂.
 ალბულა დიდი, 39₁₄.
 ბაგრატ მეფე, 41₈; 43₈, 11; 43₁₁, 18; 21;
 44₂₁; 48₁₈.
 ბარათა, 40₈.
 გაბელიძე, 44₈, 1; 50₁; 45₂₃, 22; 23;
 გამრეკელ, 48₂, 13; 51₁₈, 21; 51₂₃.
 47; 43; 44; 52₁₇, 18; 81.
 [გიორგი მეფე], 39₂; 39₈.
 გიორგი მეფე, 39₈; 39₁₇.
 [გიორგი მეფე (ალექსანდრესძე)], 41₁;
 42₁; 42₁₈; 42₁₈, 23; 43₁; 45₁₁; 45₂₁;
 48₁; 51₁, 28.
 გულსურაბ, 47₁, 8; 11; 18; 18; 18; 48₁; 48₁₈.
 23; 48₂₈; 38;
 დავით, ბატონი, 43₈, 11.
 დეკანოს(ი)ძი, 46₁₂.
 დებეტრე, კატრონი, 51₁₇.
 ვახტანგ მეფე, 41₁₈, 21; 28; 50₃, 18;
 52₂₃; 18.
 ხალ, 42₂₀, 22; 28; 28.
 ხალ, 45₈; 46₁₈.
 ხაზა, 49₂₈; 50₁, 51₂₈.
 ხაქარია, 41₁₈; 42₂₈, 28; 44₂.
 ხაქარია (ჯავახიშვილი), 51₂₇.
 ხეცდგინიძე, 39₈; 39₂₈.
 თაყა, 40₈; 41₁₁; 44₃; 45₁₁; 49₂₈;
 50₁₁, 8; 18; 12;
 51₁₇, 28; 28; 28; 42; 18;
 52₁₈, 18; 18; 18; 18; 18.
 [თაყა] ამილახორი, 41₂₈.
 თაყა, მამისა შვილი, 40₂₈.
 თაყა [ციციშვილი], 51₁₇.
 თუმან, 44₁.
 თურმანისძე საგია, 48₁₁; 50₁₈.
 ივანე, ათაბაგი, 40₈.
 კონსტანტინი, მეფე, 40₇.
 კონსტანტინე მეფე, 40₁₈.
 მამისა, 40₂₃; 43₁₁.
 მიწობელი, 50₁₈.
 მურად, 44₁.
 რატი, მურადის შვილი, 44₂.
 რუამ, 48₃, 1; 17; 28; 22.
 საგია, 48₂₂.

საგია თურმანისძე, 50₁₈.
 სოლალა, 46₁₈.
 სულამა, 44₂₈, 21; 28.
 უზუნასან, 44₂₁.
 ფაენელ, 49₂₈.
 ყვარყვარე, ათაბაგი, 43₄.
 ყურუმში, 42₂₃.
 შალიკა (ამირჯიბის ყმა), 48₁₈.
 ჩაჩაშვილი, 45₂.
 ჩიკავასძე, 50₈, 18; 11; 51₁₇.
 ციციშვილი, 51₂₈.
 წითელაშვილი ივანე, 52₂₁, 28.
 ქუქა, 39₂₈.
 ჯავახიშვილი, 52₂₈; ოთხნი ჯავახი-
 შვილი, 49₂₇.
 ჯანდიერიშვილი, 43₁₂.
 ჯანი, 44₂.
 ჯანიბეგ, თაყას შვილი 40₂₄.

2. ადგილთა სახელები

ალონი, 42₂₈.
 ატენი, 51₁₁, 12; 11; 52₁₈, 51, 53.
 ატენის წყალი, 51₁₇.
 ბადაბეთი, 52₁₄.
 ანალციხე, 40₂₃; 43₁₁.
 გორი, 41₂₈; 44₂₇.
 გორის ციხე, 48₇.
 ლიხთიბერი, 41₂₃.
 მლუიბე, 40₂₈.
 მცხეთა, 43₂₃.
 ოცუეთი, 39₂.
 სამძივის კევი 51₂₇.
 სამწვერისი, 50₁₈, 16; 51₁₈.
 სხუილოსი, 39₈; 41₁₈.
 კართლი, 39₁₈; 51₂₇.
 ქუთათისი, 41₂.
 ქუთათისი, 41₈.
 ლურო, 43₁₂.
 ჩალალანი, 40₁₁.
 წიწამური, 43₂₁, 27.
 კოპარტი, 42₂₈.
 წყალს იქითი (=გალმა მხარი, შიდა კარ-
 თლის მტკერის მარჯვენა მხარე) 50₂.

სახუთებში მოხსენებული ტერმინები

აბჯარი, 52₂₈.
 ახლომართი, 50₈—ამდენიერთი.
 [ახნაურიშვილ ქმბ, 42₁₈.

ხნა ურიშვილები, 42₂.
 ახნაურისშვილები, 46₂.
 ათაბაგი (ალბულა), 39₁₂.
 „ (ივანე), 40₈.
 „ (ყვარყვარე), 43₁.
 ალაფი, 51₂—ომის დროს ნაშოვარი,
 ნატყვენავი, ნაძარცვი.
 ამილახორი, 44₂.
 „ [თაყა], 41₂.
 „ (ამირინდო), 43₂.
 ამირეჯიბი 48₂, „ „ „ „
 [ბატონი], 39₁.
 ბატონი, 41₂; 42₂; 42₁; 43₁, 14;
 44₂, „ „ „ „
 ბატონი (დავით), 43₁, 41.
 ბატონობა, 45₇.
 გაბრკობა, 49₂—გასამართლება.
 გაგონება, 39₁; 41₂; 42₂; 49₂.
 —გონებით განხილვა, გაახრება,
 გასჯა, შეფასება.
 გაძეიხება, 45₈, 46₂—დაკითხვა გამორ-
 კვევა, ყურადღება.
 გაპირება, 52₂—რჩევა.
 გალარობა, 49₂—მამულის წართმევა-
 მოშლა, მამულიდან განდევნა,
 დალარობა.
 გარენა, 49₂—სამართლით გარდაწყვეტა-
 გლეხი, 41₂.
 დაბარება, 45₇; 49₂—გადაცემა, ჩაბარება,
 მიცემა.
 დაგდება 47₂—დატოვება, გაშვება,
 დათხოვება (დავეთხოვენის), 51₂—
 გაშვების თაოვნა.
 დამოწმება (დამოწმდა), 48₂—დათან-
 ხმება.
 დაძვრობა, 42₁—შეპყრობა.
 დარბახისერი, 42₂; 50₁.
 დარბახისერი, 41₂; 42₁, 18.
 [დარბახისერნი], 39₁.
 დალარობა, 42₂, მამულის წართმევა,
 მამულისგან განდევნა.
 დაქვრა, 42₂—თავისთან ყოლა.
 დახატული ჩარდანი, 40₂.
 „ვიკადრობთ“, 50₂—დარბახისადმი
 მოხსენების დახაწვისის ფორმულა
 — ებედავთ, ეკანთიერდებით
 [და მოგახსენებთ].
 თავადი, თავადი თათარი, 39₁₂.
 თავადი, თავადთა მოწმობით, 44₁; 45₁₂.
 თახა, 44₂, ევრცხლის ფული X V ს.
 თათარნი, 43₂.
 ისარი, 42₁.
 კამყოლი 41₁—პატრონის ახლო მზღე-
 ბელი.
 კაცი (ყუამლი სამოცი), 40₂; 42₂
 კენელარა 51₂—კინალამ.
 კოკა 43₁—ლეინის საწყაო.

ყუამლი კაცი, 41₂, 42₂—მოსახლეობის
 ერთეული.
 მალი, 44₂—საქონელი, აქ სათათრო
 ხარკი.
 მამული, 39₈; 43₁, 10; 10; 44₂, „ „ „ „
 46₂; 50₂, „ „ „ „ „ „ 51₂.
 მამული დიდი, 40₂.
 მამული მკუიდრი, 40₂; 41₁; 42₂; 45₂.
 მამული მკუიდრი და ნაშოვნი, 46₂.
 მამული ნასისხლი, 45₂.
 მამული ნასისხლი და მკუიდრი, 46₁.
 მამული სხვილოსური, 39₂, „ „ „ „ 40₂.
 მამული, ციციშვილის მამული, 51₂.
 ნემართლების, 46₂—სამართლად მო-
 მაგებს.
 ნესადგომე, 52₂, თანამცხოვრები.
 ნესადგომეობა—თანამოკარვეობა—
 ფეოდალთა ლაშქრობის წესი.
 ნესხნი, 51₂, „ „ „ „
 იუზნების, 45₂—მეცილება, ნესარჩლება.
 ნუფე (ალექსანდრე), 40₁.
 „ (ბაგრატი), 43₂.
 „ (გიორგი), 42₂.
 „ (კონსტანტინე), 44₂; 44₂; 44₂.
 „ (კონსტანტინი), 40₁.
 მეფეთა კელჩართული, 45₁—საბუთის
 გვარი.
 მივანიობა, 51₂, მირჩევი, მითათბირობ.
 მიწებება, 50₁, „ „ „—სურულს განკარგუ-
 ლებაში გადაცემა.
 მკუიდრი მამული, 39₁; 40₂, 12; 41₁, „ „ „ „
 „ „ „ „ „ „ 42₂; 44₂; 45₂.
 მკუიდრი და ნასისხლი მამული, 46₁.
 მკუიდრი და ნაშოვნი მამული, 46₂.
 მოარჩინა, 50₁—გადაარჩინა.
 მოსამართლე, 49₂—სამართლის მო-
 კითხვის უფლებამოსილი, კირისუ-
 ფალი:
 მოურავი 51₁; 52₂.
 მოურავი (ატენის), 51₁.
 მოურავი (გორის, ათენის) 43₂; 52₂.
 ნასისხლად ბოძება, 40₂.
 ნასისხლი მამული, 15₂.
 ნიშანი, 44₂; 45₁, 10, „ „—აბუთის გვარი
 პატრონი, 45₁; „ „ „ „ 48₁; 49₁, „ „ „ „ 50₁.
 პატრონი (ბაგრატი), 51₂.
 „ „ (დემეტრე), 50₁, „ „ „ „ 51₂.
 რძალი, 44₁; 46₁.
 სამესისხლო საქმე, 49₂.
 სიძე, 46₁.
 ქუისლი, 41₂.
 ლარობა, 40₂, „—მამულიდან გასვლა,
 უცხოვდ ყოფნა.
 ყმა, 43₂, „ „ 48₁; 51₂.
 შებეზლება, 48₁.
 შეგდება, 44₂—შეწერა, შეახველება,
 დავალება.

შედგომა, 44₂
შეხლოს, 48₂—უხლოს.
შემართვა, 49₂, გაბედვა, თავსდება.
შეყენება, 44₂
შეცვლა, 41₂, 21—წართმევა; გამორთმევა.
შეყოფება, 41₂—დანაშაულის ჩადენა.
შინაყმა, 48₁.
შუბი, 42₁.
ჩარდახი (დაბატული) 40₁—მცირე ოთახი
სართულს ქვეშ, ტახტრევანდი.
ჩოქი, 43₁—პატრონისაგან წყალობის მი-
ღების დროს არსებული ეთიკური.
აქედან „ჩოქი“ თვით იმ საბუთსაც
ერქვა, რომელშიაც აღნიშნული იყო
ასეთი წყალობა.

წართმევა, 41₂, 22; 43₁—ნაწყალობების
უკან წაღება პატრონის მიერ.
წაკდენა, 50₁, 11, 12.
წიგნი, 48₁, 12—საბუთი.
პელი, 45₁, 2.
პელი, 48₁, დამწერლობის ხასიათი.
პელმწიფე, 44₂—სუვერენი, სრულუფ-
ლებიანი.
პელჩართვა, 44₂.
პელჩართული, 45₂.
პელწერილი, 45₁.
კრშალი, 42₁.
კრშლით ნაშოები, 44₂.
კრშლითა ნაშოენი, 44₂.
ჯაკლობითა შეილობა, 44₂.